

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SERAMİK VE CAM TASARIMI ANASANAT DALI
SERAMİK TASARIMI PROGRAMI**

**AZERBAYCAN'DA SERAMİĞİN
GELİŞİMİ VE BUGÜNÜ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Hazırlayan:
20036035 Fuad ALİYEV**

**Danışman:
Prof. Süleyman Aydan BELEN**

İSTANBUL - 2006

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
SUMMARY	VI
RESİM LİSTESİ	VIII
GİRİŞ	XIV
Çalışmanın Amacı.....	XVI
Çalışmanın Kapsamı.....	XVI
Çalışmanın Yöntemi.....	XVI
1. AZERBAYCAN’IN KISA TANITIMI	1
1.1.Tarihi.....	1
1.2.Coğrafi Konumu.....	3
2. AZERBAYCAN’DA SERAMİĞİN GELİŞİMİ	5
2.1. Antik Dönemde Seramik.....	5
2.1.1. Alban Devrinden Önce, Seramiğin Gelişimi. (M.Ö. XII. b.y.-M.Ö. IV. yy).....	5
2.1.2. Alban Devri Seramiğinin Birinci Aşaması. (M.Ö. IV. yy.-M.S. I yy).....	19
2.1.3. Alban Devri Seramiğinin İkinci Aşaması. (M.S. I-VII. yy).....	25
2.2.Orta Devirlerde Azerbaycan Seramiği.....	31
2.2.1. VIII.-XI. yy.’da Azerbaycan Seramiği.....	31
2.2.2. XII.-XVII. yy.’da Azerbaycan Seramiği.....	34
2.2.3. XVIII-XX yy.’da Azerbaycan Seramiği.....	46
3. AZERBAYCAN’DA SERAMİĞİN SSCB DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ (1920-90’lı Yıllar)	59
3.1. Azerbaycan Seramiği Seramik Endüstrisine Geçiş.....	59
4. SERAMİĞİN BUGÜNÜ	90

5. SONUÇ.....	119
6. KAYNAKLAR.....	121
7. RESİM KAYNAKLARI.....	128
8. ÖZGEÇMİŞ.....	134

ÖNSÖZ

Azerbaycan seramiğinin antik çağlardan günümüze kadar ki gelişimini ele alan çalışmada, insanların maddi ve manevi kültürünü, sanata sevgisini ve seramik endüstrisindeki gelişmeleri öne çıkartmaktır. Bu çalışma sırasında bana yardımcı olan Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi'nin müdürü Galib BAĞIROV'a; "Azerbaycan Ressamlık Akademisi'nin öğretim üyesi olan Saleh MEMMEDOV'a; seramik sanatçısı Mir Teymur MEMMEDOV'a; yoğun çalışmaları arasında bana zaman ayırdıkları için çömlekçilere; seramik ve tuğla fabrikalarındaki araştırmalarımda yardımcı olan görevlilere ve Mirze Feteli Ahundov adına kütüphanede yardımlarını esirgemeyenlere ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın yazım aşamasındaki bütün sıkıntılarımı paylaşan aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Haziran 2006

Fuad ALİYEV

SUMMARY

(PROGRESSION OF CERAMICS AND ITS PRESENT IN AZERBAIJAN)

When we observe history of Azerbaijan through centuries, we release that ceramics has advanced from artistic and technique side. In ancient period, Azerbaijan named as “Albania”. We reveal beautiful examples of the ceramics in Albanian period. Especially red-colored and polished black-colored ceramics, which are produced in this period, are very attractive. Paintings of ceramics with monochrome, either with polychrome and figuring as animal and bird was proof high ability of people of that period.

The zoomorphic ceramics that was found between B.C. IV. - A.D. I. centuries designed like animal and bird. Spout, shoulder and neck, body and handle of these ceramics were decorated with figures of sheep, horse and etc. But A.D.I-VII century Albanian period ceramics were household and husbandry goods, zoomorphic vessels and baby toys.

Middle age ceramics, by its form, decoration and composition were new ceramics application. In this period by progression of glaze application, various artistic ceramics was created. In difference from Albanian period these ceramics reached to high level by theirs color, form and decoration. By discovery of cobalt and consequently using it for turquoise blue-colored glaze in appropriate form revealed very beautiful glaze bricks.

In Azerbaijan, through Soviet period the number of ceramicists that worked on applied art has been increased with students who are studied in Baku, Moscow, and Tbilisi and in various high school of Soviet Union. As a result the ceramics in Soviet period gained progression. The increase in demand of high quality goods in ceramics triggered opening new fabrics in Baku and Ganja. Fabric products were started exported to the other countries from Azerbaijan.

After independency of Azerbaijan, dozens of problems in industry leads to ceasing of activity of ceramics fabrics that were built during Soviet period. In recent years increase in integration of state economy to the world economy system, qualifying of home products, and increase in concurrency leads to modern equipment and using modern technology.

The richness of underground recourses in Azerbaijan proves opportunity in development in all fields of industry. These underground resources are petrol, natural gas, lead, zinc, iron, cobalt, marble, limestone, mine salt, feldspar, clay and kaolin.

KEY WORDS : Azerbaijan, Albanian Age, Ceramics, zoomorphic, Soviet Period, Ceramics Fabrics.

ÖZET

(AZERBAYCAN'DA SERAMİĞİN GELİŞİMİ VE BUGÜNÜ)

Azerbaycan tarihine baktığımızda seramiğin yüzyıllar boyunca sanatsal ve teknik yönden geliştiğini anlıyoruz. Azerbaycan devleti antik dönemlerde “Alban” devleti olarak tanımlanmaktadır. Alban devrinde çok güzel seramik örnekleri ortaya çıktığını görüyoruz. Özellikle bu dönemde üretilen kırmızı renkli ve perdahlanmış siyah renkli seramikler çok ilgi çekicidir. Bu seramiklerin hem monokrom hem de polikrom renkte boyanması ve değişik hayvan ve kuş şekillerinde tasvir edilmesi o dönemin insanların yüksek yeteneğe sahip olduğunu göstermekteydi.

M.Ö. IV-M.S. I yy arasında ortaya çıkan zoomorf tipli seramikler değişik hayvan ve kuş biçimindedir. Bu seramiklerde emziği, omuz ile boğazı, gövdeleri ve kulpu çeşitli koyun, at ve diğer hayvan figürleriyle süslenmektedir. M.S. I- VII. yy.da Alban devri seramikleri ise evde ve çiftlikte kullanılan kaplar, az miktarda zoomorf kaplar ve çocuk oyuncaklarıdır.

Orta devir seramikleri, biçim, dekor ve kompozisyon bakımından yeni seramik uygulamalarıdır. Bu dönemde sırlı seramik uygulamaların gelişmesiyle çeşitli sanatsal önemi olan seramikler ortaya çıkmıştır. Bu seramikler Alban devri seramiklerine göre hem renk, hem form, hem de dekor özellikleri açısından yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Azerbaycan'da kobalt'ın bulunması ve bunun firuze renkli sır için verimli bir şekilde kullanılması sonucunda mimarlıkta kullanılan çok güzel sırlı tuğla örnekleri meydana gelmiştir.

Azerbaycan, SSCB döneminde uygulamalı sanat alanında eserler veren seramikçilerin sayısı Moskova, Tiflis, Bakü ve Sovyetler Birliğinin çeşitli yüksek okullarında eğitim alan gençlerle artmıştır. Bu da SSCB döneminde seramiğin gelişmesini sağlamıştır. Halkın kaliteli seramik ürünlerine ihtiyacının artması göz önüne alınarak Bakü'de ve Gence'de seramik fabrikaları kurulmuştur. Fabrikada üretilen ürünler Azerbaycan'dan dünyanın birçok ülkelerine ihraç da edilmiştir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra endüstride de bir dizi ekonomik problemlerin ortaya çıkmasıyla 1998 yılında SSCB döneminde kurulan fabrikalar faaliyetlerini durdurmuşlardır. Son dönemlerde ülkenin dünya ekonomik sistemine entegrasyonunun hızlanması, yerli ürünlerin kalitesinin yükselmesi, rekabet olanaklarının artması daha modern donanım ve teknolojilerden yararlanılmasına olanak sağlamıştır.

Azerbaycan yeraltı kaynaklar bakımından zengin bir ülke olması Azerbaycan'da tüm endüstri alanında istenilen olanakların elde edilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu yeraltı kaynaklar petrol, doğalgaz, kurşun, çinko, demir, kobalt, mermer, kireç taşı, maden tuzu, feldspat, kil ve kaolinlerdir.

ANAHTAR KELİMELEER : Azerbaycan, Alban Devri, Seramik, Zoomorf, SSCB Dönemi, Seramik Fabrikaları.

RESİM LİSTESİ

Sayfa no.

RESİM: 1. Hanlar Bölgesi Zurnabad köyü Monokrom dekorlu küp M.Ö.XXXVII.yy.....	7
RESİM: 2. (a) Nahçıvan'ın Şortepe yerleşim yeri monokrom dekorlu testi M.Ö. XX-XVII yy.....	8
RESİM: 2. (b) Nahçıvan'ın Gızılvang yerleşim yeri Polikrom angoplu küp M.Ö. XVII- XV yy.....	8
RESİM: 3. Nahçıvan'ın Şahtahtı köyü Polikrom angoplu küp M.Ö. XVII- XV yy.....	8
RESİM: 4. Nahçıvan'ın Şortepe yerleşim yeri. Polikrom Dekorlu küp. M.Ö. XIV-XI yy.....	9
RESİM: 5. Nahçıvan'ın Gızılvang yerleşim yeri Polikrom dekorlu çaydanlık M.Ö. XIV-XI yy.....	9
RESİM: 6. Nahçıvan'ın Govurgala yerleşim yeri. Tek ayaklı vazo. M.Ö. X-VIII yy.....	10
RESİM: 7. Beyaz renkle minelenen gri renkli çizme biçimli seramik Mingeçevir, M.Ö. XI.-IX. yy.....	11
RESİM: 8. Nahçıvan'a bağlı Gızılvang köyünde bulunmuş olan kahverengi çizme biçimli seramik. M.Ö. X.-VIII. yy.....	11
RESİM: 9. Gazah bölgesi. Babaderviş eski yerleşim yeri. Siyah kil üzerinde piktogram. Neolitik devir.....	12
RESİM: 10 Gri renkli perdahlanmış kap M.Ö. V.-III. yy.....	13
RESİM: 11 Gri renkli perdahlanmış kap M.Ö. V.-III. yy.....	13
RESİM: 12 Siyah renkli perdahlanmış kap M.Ö. X-IX. yy.....	13
RESİM: 13 Siyah renkli perdahlanmış kap M.Ö. X-IX. yy.....	13
RESİM: 14 Beyaz renkle inkrustasyon yapılmış gri renkli güveçler M.Ö. X-IX yy.....	14
RESİM: 15 Beyaz renkle inkrustasyon yapılmış gri renkli kaseler M.Ö. IX-VIII yy.....	14
RESİM: 16 Hanlar bölgesi. Tunç Devri. Siyah renkli perdahlanmış kap.....	15

RESİM: 17 Gri renkli figürlü kap M.Ö. IX yy Mingeçevir.....	16
RESİM: 18 Gri renkli araba biçimli ev M.Ö. IX- VIII. Mingeçevir.....	16
RESİM: 19 Gri renkli kuş figürlü kap M.Ö. IX –VIII yy. Mingeçevir.....	16
RESİM: 20 Gri renkli kuş figürlü kap M.Ö. IX yy. Fuzuli'nin Molla Meherremli köyü.....	16
RESİM: 21 Gri renkli perdahlanmış figürlü kap. M.Ö.X-IX yy. Mingeçevir....	17
RESİM: 22 Küp. Şeki'ye bağlı Kiş köyü. M.Ö. VI.-V.yy.....	17
RESİM: 23 Küp.....	18
RESİM: 24 Süt danlar.....	18
RESİM: 25 Dopu (su, süt muhafaza etmek için), (Su güğümleri).....	18
RESİM: 26 Çiçek kabı.....	18
RESİM: 27 Şeki Halk Uygulamalı Sanatlar Müzesinden görüntüler.....	19
RESİM: 28 Kuş figürlü perdahlanmış gri renkli kap Mingeçevir. M.Ö. V-III yy.....	20
RESİM: 29 Kırmızı kilden kap. Mingeçevir M.Ö. II-I yy.....	20
RESİM: 30 Koç figürlü kap. M.Ö. IV-III yy Mingeçevir.....	20
RESİM: 31 Gri renkli zoomorf kap. Mingeçevir M.Ö. IV-III yy.....	21
RESİM: 32 Gri renkli zoomorf kap. Mingeçevir. M.Ö. V-III yy.....	21
RESİM: 33 Kırmızı renkli zoomorf kap Mingeçevir. M.Ö. II-I yy.....	21
RESİM: 34 Gri renkli su kabı. M.Ö. III-I yy. Mingeçevir.....	22
RESİM: 35 Kırmızı renkli su kabı. M.Ö. I yy. Mingeçevir.....	22
RESİM: 36 Gri renkli perdahlanmış vazo M.Ö. V.-III. yy. Mingeçevir.....	23
RESİM: 37 Açık turuncu renkli su kabı Yaloylutepe. ve Mingeçevir M.Ö. II.-I. yy.....	23
RESİM: 38 Kırmızı renkli küp, Kırmızı renkli güğüm ve vazo Mingeçevir. M.Ö. II-I yy.....	23
RESİM: 39 Açık pembe renkli kompozit küp kaplar. M.Ö. I.yy. Mingeçevir...	24
RESİM: 40 Kırmızı renkli vazo M.Ö. II-I yy.Yaloylutepe.....	24
RESİM: 41 Turuncu renkli vazo tipli kap. M.Ö. II-I yy. Mingeçevir.....	25
RESİM: 42 Kırmızı renkli süt kapları. VI-VII yy. Lenkeran.....	27
RESİM: 43 Şarap testisi M.S. I yy Zakatala bölgesi.....	27

RESİM: 44 Vazo. M.S. I-II yy Zakatala bölgesi.....	27
RESİM: 45 Armut biçimli küp. VII yy. Gabele.....	28
RESİM: 46 Çömlek tipli seramik kap. VI yy. Gabele bölgesi.....	28
RESİM: 47 Çift kulplu şerbet kabı. Şeki bölgesi I-II yy.....	29
RESİM: 48 Yüzeyi Alban dilinde yazılı Kırmızı renkli şamdanlar. V-VI yy....	29
RESİM: 49 Su kabı M.S. I-II yy.....	30
RESİM: 50 Eczacılıkta kullanılan seramikler. Gabele. VIII yy. sonu- IX yy. Başlarında.....	31
RESİM: 51 Seramik kandiller ve Su kabı. Gabele. VIII-IX yy.....	32
RESİM: 52 Angopla dekorlanmış şeffaf, Sırlı kap. IX.-X.yy.....	33
RESİM: 53 Angopla dekorlanmış şeffaf sırlı küp. IX.-X.yy.....	33
RESİM: 54 Üstü angopla kaplanmış, boyalarla dekorlanmış tabak Mingçe'vir. IX-X yy.....	33
RESİM: 55 Sırlı seramik kap parçaları IX-X yy. Gabele.....	33
RESİM: 56 Beylegan. Ören kale XII.-XIII. yy Geometrik desenli seramik tabak.....	34
RESİM: 57 Beylegan. Ören kale XII.-XIII. yy Kuş tasvirli seramik tabak.....	34
RESİM: 58 Gence XII.-XIII. yy Boyalı seramik kap.....	35
RESİM: 59 Bendovan. XII.-XIII. yy Hayvan tasvirli kâse parçası.....	35
RESİM: 60 Sırsız Küp Parçası. Beylegan Ören kale XII.-XIII. yy. Usta Ali Aziz oğlu.....	36
RESİM: 61 Mühür yöntemiyle yapılmış Sırsız kûze. XII. XIII yy.....	36
RESİM: 62 Sırsız küre-koni biçiminde kazıma ve kabartma küp. Gence. XII yy.....	37
RESİM: 63 Sırlı kâse. Beylegan. XII-XIII yy.....	37
RESİM: 64 Polikrom ornamentli sırlı tabak.XII-XIII yy.....	38
RESİM: 65 Fırça dekorlu kâse. Gence XII-XIII.....	38
RESİM: 66 Tabak. Beylegan. XII-XIII yy.....	39
RESİM: 67 Kûze. Beylegan. XII-XIII yy.....	39
RESİM: 68 Gazımemmed ilçesi. Pirsaat üzerindeki Pir Hüseyin Hanegahı'nın sırlı tuğlaları. XIV yy.....	41

RESİM: 69 1322 yılında yapılan Berde Türbesi'ndeki firuzeyi sırlı tuğlalar....	41
RESİM: 70 Berde. XIV yy. Su kabı.....	41
RESİM: 71 Küp ve yayık. XVII yy Lenkeran bölgesi.....	42
RESİM: 72 Fener. XVII yy Lenkeran bölgesi.....	42
RESİM: 73 Çömlek ve seramik ocak. XVII yy. Astara'nın Tengerüf köyü.....	43
RESİM: 74 Sırlı çini tabak. XVI yy. Tebriz Debenham'ın özel koleksiyonu. New York.....	44
RESİM: 75 Şeyh Sefi kompleksinin sırlı tuğlalarından XVII yy. Erdebil.....	45
RESİM: 76 18-20 litrelik su testisi Lenkeran.....	49
RESİM: 77 3-4 litrelik su testi. Lenkeran.....	49
RESİM: 78 Aftafa. Lenkeran.....	50
RESİM: 79 Güveç.....	50
RESİM: 80 Guba bölgesi. Testi çeşitli güveç.....	51
RESİM: 81 Küpler.....	51
RESİM: 82 Küpler.....	51
RESİM: 83 Süzgeçler. Lenkeran-Astara.....	52
RESİM: 84 Oyma dekorlu seramik mühür. Şeki bölgesi.....	53
RESİM: 85 Küp. Lenkeran bölgesi.....	54
RESİM: 86 Küp. Guba bölgesi.....	54
RESİM: 87 Demlik ve semaver. Lenkeran bölgesi.....	55
RESİM: 88 Yayık. Lenkeran bölgesi.....	56
RESİM: 89 Kandil ve şamdan.....	56
RESİM: 90 Kandil ve şamdan.....	56
RESİM: 91 Su boruları. Astara ve Nahçıvan bölgesi.....	57
RESİM: 92 Seramikten yapılmış kuyu ağızları.....	58
RESİM: 93 Bakü Seramik Sofra Eşyası Fabrikası'ndan görünüm.....	64
RESİM: 94 Fabrikaya ait hammadde stok sahası.....	65
RESİM: 95 Kil Karıştırıcı.....	65
RESİM: 96 Bilyalı değirmen.....	65
RESİM: 97 Havuz.....	66

RESİM: 128 Gülabdan takımı.....	87
RESİM: 129 “Leyli” kahve takımı.....	88
RESİM: 130 Çay kutusu, konyak matarası, Şamdan.....	88
RESİM: 131 Minyatür stilde yapılan vazo.....	89
RESİM: 132 Minyatür stilde yapılan vazo ve kâse.....	89
RESİM: 133 Konveyörle taşınan hammaddeler.....	95
RESİM: 134 Makarna şeklinde sıkılan çamur.....	96
RESİM: 135 Kil karıştırıcı.....	96
RESİM: 136 Presten çıkan tuğla.....	96
RESİM: 137 a. Tuğlaların bekletilmesi b. Kurutma fırını.....	97
RESİM: 138 Tuğlaların pişirimi.....	97
RESİM: 139 Bakü Zığ Tuğla Fabrikasından görünüm.....	98
RESİM: 140 Kurutma fırını.....	99
RESİM: 141 Tünel fırınında tuğlaların pişirim aşamaları.....	100
RESİM: 142 Konveyör vasıtasıyla hammaddelerin fabrikaya taşınması.....	104
RESİM: 143 Tuğla kesen ünite.....	104
RESİM: 144 Blokların işçiler tarafından arabalara yığını.....	105
RESİM: 145 Tünel kurutucu.....	105
RESİM: 146 Pişirim aşaması.....	106
RESİM: 147 Söyüb Memmedov.....	110
RESİM: 148 Söyüb Memmedov’un yaptığı çömlekçilik ürünleri.....	111
RESİM: 149 Çömlekçi tornasında şekillendirme aşamaları.....	112
RESİM: 150 Kapların kurutulması.....	112
RESİM: 151 Çömlekçi fırını.....	113
RESİM: 152 Çömlekçinin yaptığı çömlek örnekleri.....	113
RESİM: 153 Çömlekçi tornasında şekillendirme aşamaları.....	114
RESİM: 154 a,b,c,d. (a,b,c,d. dizilim sırası) Çömlekçi ürünleri.....	115
RESİM: 155 Çömlekçi ürünleri.....	116
RESİM: 156 Çömlekçi fırını.....	117
RESİM: 157 Tandırların yapılması.....	117
RESİM: 158 Tandırların pişirim aşamaları(a,b,c. aşama sırası).....	118

GİRİŞ

Azerbaycan seramiği M.Ö. XII. bin yıldan bugüne kadar uzun bir gelişim süreci geçirmiştir. Azerbaycan da seramik başlangıcından bugüne kadar zengin bir miras bırakmış ve tüm halkın estetik tarihini, normlarını ve teknolojik başarılarını kendinde yansıtabilmiştir.

Azerbaycan’da rastlanmış en eski seramik ürünler M.Ö. IV-III bin yıllara tarihlenmektedir. Bunlar özellikle o devirde sanatsal bir objeye dönüşerek, yalnız sanatsal-estetik formlarda kendilerini yansıtabilmiştir. Bu devrin maddi kültürü ve sanatıyla ilgili bilgilerimizin zenginleştirilmesinde seramik sanatının çok önemli bir yeri vardır. Çeşitli biçimlerinin, dekorların, piktogramların, sanatsal yönden uygulanması seramiğin tunç devrinin önemli kültürü gibi değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

Azerbaycan seramiğinin tarihi bildiğimiz gibi çok eskilere dayanmaktadır. Artık neolitik ve erken tunç devrinden başlayarak Azerbaycan’da seramiğin gelişimi iki önemli yönde: boyalı seramik ve monokrom seramiğin oluşması, geleneksel bir hal almıştır. Bu tip seramikler serbest elle ve çömlekçi tornasında üretiliyordu. Boyalı seramik örnekleri özellikle Nahçıvan, Karabağ, Mildüzü, Hanlar ve Kazah bölgelerinde bulunmuştur. Boyalı seramik kültürü, halk arasında estetik zevkin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer bir taraftan ise orta çağda Azerbaycan’da sırlı seramiğin ortaya çıkması için temel oluşturmuştur.

Monokrom seramikler ise özellikle Kür ve Araz nehri arasında yayılmış ve bütün arkeoloji araştırmalarda ortaya çıkmışlardır. Bu kültüre ait perdahlanmış siyah ve boz renkli seramiklerin dekoru bazen sgraffito (kazıma) yöntemiyle uygulanıyordu. Bunların içinde ayrıca bir grup beyaz renkli boyar bir maddeyle “yani çizgiler beyaz renkli kille doldurulmuş” “inkrustasyon” yöntemli seramikler, orta tunç devrinde Azerbaycan’ın Gence, Gazah ve Karabağ bölgelerinde görülmüşlerdir.

Tunç ve demir devrinde ise büyük grubu zoomorf seramikler oluşturmuşlardır. Bu seramiklerin ortaya çıkması eski insanlarda animizmce (hayvan , hayvani canlıcılık) düşüncelerin olması ve ibadet törenleri sırasında bu tür seramiklere duydukları ihtiyaçlarıyla sınırlıdır.

M. . IX.-VIII. yy'da Azerbaycan'da çeşitli hayvan ve kuş şeklinde zoomorf seramikler yapıldı. Böyle tip seramiklerin yapılması, eski insanların inançlarında totemin yer almasına bağlı olduğu görülmektedir.

 lk ve orta çağda, gelişen yeni teknolojilerden yararlanılması sonucunda,  mleki tornasında çok ince ve güzel seramik ürünlerinin yapılması ve sır kullanılmaya başlanması seramiğin değerini artırdı. Sırlı seramiklerin estetik değerini zenginleştirmek için angop kullanılmıştır. Orta ağın başlarında,  slam Sanatının klasik devirlerinde seramik sanatı en yüksek düzeye ulaştı. Bu yıllarda gelişen yeni dekor yöntemleri, çeşitli sanatsal seramik ürünlerle, yerel özellikleri olan zengin dekorlu kompozisyonlarla zenginleşti.

SSCB döneminde seramik, ini, porselen, örneklerinin yapılması alanında yeni araştırmalar s rd r l rd .  kinci Dünya savaşından sonra seramik Azerbaycan'da devlet endüstrisi ve kooperatif üretimi gelişmeye başladı. Bu da Azerbaycan'da seramik endüstrisinin çeşitli alanlarının oluşması ve günlük kullanım amaçlı eşyaların seri üretimi için iyi bir ortam sağladı.

Böylelikle Azerbaycan seramiği bugün hem sanatsal hem endüstriyel bakımından gelişmeye devam etmektedir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Azerbaycan seramiğinin günümüze kadar olan gelişimini incelemek, bu dönemdeki ortaya çıkan sorunların kökenleri ile bu sorunların giderilmesi için hangi yolların izlenebileceği gibi konular ele alınacak.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Birinci bölümde Azerbaycan'ın tarihinden ve coğrafyası ile ilgili kısa tanıtım bilgileri verilecektir. İkinci bölümde Azerbaycan seramiğinin antik ve orta devirlerdeki gelişimi, üçüncü bölümde SSCB dönemindeki gelişimi, dördüncü bölümde ise seramiğin bugünü incelenecek ve sonda ise, yapılan araştırma sonuçlanacaktır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın yöntemi ilk başta çeşitli kaynaklar taranarak; konuyla ilgili dergi, kitap ve internet sayfalarından bilgiler derlenmiş, gereken ilgili alanlarda bizzat inceleme yapılmış ve konular resimlerle desteklenmiştir.

1. AZERBAYCAN'IN KISA TANITIMI.

1.1 TARİHİ.

“Azerbaycan adı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur ki, Azerbaycan adının Büyük İskender’in ölümünden sonra (M.Ö.323), burayı yöneten komutanlarından Atropaten’den geldiği söylendiği gibi, Mecusi diniyle ilgili olarak “od” (ateş) anlamındaki azer ve “muhafız” anlamındaki baygan kelimelerinden de geldiği söylenmektedir.”¹ Manna, Midya, Atropaten ve Kafkasya Albanyası gibi eski Azerbaycan devletleri olmuştur.

Azerbaycan 7. yüzyılın ortalarında kısa bir süre Arapların eline geçmişse de bu hâkimiyet uzun sürmemiştir. Çünkü bu dönemde bölgenin Türkleşmesi büyük ölçüde tamamlanmış durumdaydı. Türklerin Azerbaycan’a akını, 11. yüzyılın birinci yarısında Selçuklu Türklerinin gelişiyle başladı. Daha sonra Atabeyler ve İlhanlılar dönemi başladı. Bu dönemin başlaması Şemsettin Eldeniz’in 1146’da bölgeye hâkim olması ile başlar. “Timur’un 1405’de Çin seferine çıktığı sırada ölmesiyle Azerbaycan’da yine Türkmen boylarından Karakoyunlular ve Akkoyunlular devri başlamıştır.”² Akkoyunlular zamanında yaşayan Şeyh Safiyüddin Erdebili, Safevi Devleti’nin temelini atmış ve siyasi olarak Safevi Devletinin kuruluşu 1502’de Şeyh İsmail’in Nahçıvan’da Akkoyunlu ordusunu yenmesiyle başlamıştır.

“1729’da II. Tahmasıb’ı Safevi tahtına çıkaran Nadir Şah, daha sonra onu uzaklaştırarak Afşar Hanedan’ını kurmuş... ve daha sonra 1779’da Azerbaycan’ın yönetimi yine bir Türkmen boyu olan Kaçarların eline geçmiştir.”³ Böylelikle Azerbaycan’ın tarihinde önemli rol oynayan Hanlıklar Devri başlamıştır.

¹ Azerbaycan Tarihi. HTML. <http://www.shaquirr.sitemynet.com>

² T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Azerbaycan Cumhuriyeti. Azerbaycan Ülke Raporu. HTML. <http://www.tika.gov.tr>

³ T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Azerbaycan Cumhuriyeti. Azerbaycan Ülke Raporu. HTML. <http://www.tika.gov.tr>

Azerbaycan hanlıklarını kuzey ve güney olarak iki gruba ayırabiliriz:

Kuzeyde: Şeki, Gence, Bakü, Derbent, Kuba, Nahçıvan, Talış, İrevan.

Güneyde: Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hoy.

Azeri hanlıkları 1828'deki Türkmençay Antlaşmasıyla Rusların eline geçmiş ve böylece Araz nehrinin güneyinde kalan ve Azerbaycan topraklarının üçte ikisini oluşturan kısım da İran'a bırakılmıştır.

İlk Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de Nesib Bey Usupbeyli ve Mehmet Emin Resulzade tarafından Milli Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edilmiş ve Osmanlı tarafından derhal tanınmıştır. Ancak bu bağımsızlık uzun sürmemiş ve 1920 yılında, 27 Nisan'ı 28 Nisan'a bağlayan gece Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

“Azerbaycan, 1922'de Kafkasya Ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmış, 1936'dan sonra ise Azerbaycan SSC adını almıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği 1980'li yılların sonlarına doğru, Karabağ olayları tekrar alevlenerek, Türk-Ermeni çatışması başlamıştır.”⁴ Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmak isteyen Azerbaycan halkı 19–20 Ocak 1990'da Kızıl Ordu tanklarının Bakü'ye girmesiyle kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

7 Haziran 1992'de Ebülfez Elçibey, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetini kurmuştur. Daha sonra ise 3 Ekim 1993'de yapılan seçimde Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kasım 2003'de yapılan seçimlerde ise İlham Aliyev Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

⁴ Azerbaycan. HTML. <http://www.yesevi.org/tdbm/azerbaycan.html> - 40

1.2. COĞRAFİ KONUMU.

“Azerbaycan 38°-25° kuzey enlemleri ile 44°-50° doğu boylamları arasındaki coğrafi bölgede yer almaktadır. Deniz seviyesinden 657 metre yüksekte yerleşen Azerbaycan topraklarının % 50 si dağlık alanlardır.”⁵ Dağlık alanlarını Büyük Kafkasya, Küçük Kafkasya ve Talış dağları oluşturmaktadır. Önemli dağları ise Şahdağ, Hinal dağı ve Delidağı’dır. “Sınırlarının toplam uzunluğu 3600 km’dir. Komşularıyla sınır uzunlukları Kuzeyde Rusya Federasyonu ile 390 km, Kuzeybatıda Gürcistan ile 480 km, Batıda Ermenistan ile 1007 km, Güneybatıda Türkiye ile 13 km, Güneyde İran ile 756 km ve Doğusunda Hazar Denizi ile 713 km’dir.”⁶

“Önemli nehirleri Kür-Araz, Alazan, Samur, Terter, Kanık, Genceçay, önemli gölleri ise dünyanın en büyük gölü Hazar Denizi (Yüzölçümü 400.000 km² derinliği 1025 m), Sarısu, Ağgöl, Ağzıbirçala, Mehman, Büyükşor ve Hacıkabul’dur. Azerbaycan’ın iklimi, dünyadaki 11 iklim çeşidinden 9’una sahiptir. Kuru ve Suptropikal karakterlerdedir.”⁷ Kuzey bölgesinde kuru karasal iklim hâkimdir.

Azerbaycan’ın haritası

Azerbaycan yeraltı kaynaklar bakımından da çok zengin bir ülkedir. Bu zengin kaynaklar petrol, doğalgaz, kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, barit, alüminyum, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı, siyanit, maden tuzu, kaya tuzu, feldspat, kil ve kaolinlerdir.

Üzüm, pamuk, tütün, çay, sebze ve meyve gibi temel tarımsal ürünler de yetiştirilir. Petrol araştırma, sondaj makineleri üretimi, petrokimyasalları, gıda, tekstil, seramik, elektronik ve metal işleme gibi endüstri dalları mevcuttur.

⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti. www.turan.tc/turk/azerbaycan/azerbaycan.html - 18k

⁶ T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı. **Azerbaycan Cumhuriyeti.** Azerbaycan Ülke Raporu. HTML. <http://www.tika.gov.tr>

⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti. www.turan.tc/turk/azerbaycan/azerbaycan.html - 18k

2. AZERBAIJAN'DA SERAMİĞİN GELİŞİMİ.

2.1. ANTİK DÖNEMDE SERAMİK.

Azerbaycan seramik sanatı tarihi, çok eskilere (M.Ö. II bin yıl) dayanmaktadır. Manna, Midya, Atropaten, Kafkasya Albanyası gibi eski Azerbaycan devletleri dönemlerinden, karma biçimleri, parlak ve plastik görünümleriyle ayrıcalık gösteren seramik örnekleri; Nahçıvan, Karabağ, Mil Düzü, Hanlar ve Kazah bölgelerindeki eski yerleşim yerlerinde ve mezarlıklarda bulunmuştur. Değişik şehirlerde yapılan kazı çalışmaları sonucunda bulunan çok sayıda mekanik olarak düzgün yapıya sahip, yerel özellikler gösteren çömlekçi çarkları, Azerbaycan'da yüzyıllardır süregelen seramik geleneğinin varlığını kanıtlamaktadır. Azerbaycan'da seramiğin tarihi, bu topraklarda devletlerin kuruluş tarihinden daha eskidir. Eski Azerbaycan seramiğinin gelişimi 3 büyük devri kapsamaktadır.

1. Alban Devrinden Önce (M.Ö. XII. b.y.- IV. yy.)
2. Alban Devri (M.Ö. IV. - M.S. I. yy.)
3. Alban Devrinin İkinci Aşaması (M.S. I.-VII yy.)

2.1.1. ALBAN DEVRİNDEN ÖNCE, SERAMİĞİN GELİŞİMİ (M.Ö. XII. b.y.- M.Ö. IV. yy)

Alban döneminden önce, seramikten söz ederken bu devrin M.Ö. XII. bin yıldan başlayarak M.Ö. IV. yy.'a kadar olan uzun bir dönemi kapsadığını belirtmek gerekir. Bu dönemin başlarında (mezolit dönemde) yaşayan ilk çağ insanları ilk çağın başlangıç aşamasında meydana gelen tarihi olaylara tanıklık yapmışlardır. “Onlar, orta taş (mezolit) devrine ait taş aletleri kullanmaya devam ederken bir yandan da bakır-taş (neolitik) devrinde yeni icatlar gerçekleştirmişler ve arkasından tunç devrinde (M.Ö. III bin yılının ikinci yarısı ve II bin yıllık) metalden mükemmel aletler yapmışlardır. Demir devrinde bu aletler daha da mükemmel bir biçim almış,

özellikle dini eşya ve süs eşyası yapımında tunç kullanılmıştır”.⁸ İlk çağ insanları kaya üzerine insan ve hayvan resimleri çizmişlerdir. Azerbaycan’ın eski sakinleri, eşyaların devamlılığı ve güzelliğine büyük önem vererek, seramik ürünleri yapmışlardır.

Azerbaycan’da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda eski Azerbaycan (Kafkas Albanyası) topraklarında iki tip seramik ürünü (M.Ö. II bin yılında) üretildiği belirlenmiştir.

I. tip - kırmızı renkli seramikler,

II. tip - perdahlanmış siyah renkli seramikler.

“I. tip kırmızı renkli seramik incelenecek olursa, bu tip seramiğin Azerbaycan’ın Güney bölgelerinde (özellikle Nahçıvan’da) daha gelişmiş durumda olduğu görülür. I.tip seramik polikrom (çok renkli) olduğu için “boyalı seramik” olarak da anılmaktadır. Boyalı seramik örnekleri Nahçıvan, Karabağ, Mildüzü, Hanlar ve Kazah bölgelerindeki eski yerleşim yerlerinde ve mezarlıklarda bulunmuştur. Boyalı seramikler, pişirildikten sonra kırmızı ve sarı renkleri almaktaydı. Seramiklerin üzerine sarı, mavi, siyah ve kahverengi angopla hayvan (özellikle kuş) ve insan resimleri çiziliyordu.”⁹

“Eski Azerbaycan’da boyalı seramik üretimi tunç devrinde (M.Ö. II. bin yıl) gelişmiştir. Tunç devri boyalı seramiği, serbest elle ve çömlekçi tezgâhında olmak üzere iki şekilde üretiliyordu. Bu seramiklerin üzerine resimler dışında bir de dalgalı, kırık ve karışık biçimli doğru hatlardan oluşan çizgiler yapılıyordu.”¹⁰ Tunç devrinde boyalı seramiklerin yanı sıra evde kullanılan basit biçimli seramikler de yapılmaktaydı. Basit biçimli seramikler biçim ve motifleri açısından aşağı yukarı boyalı seramiklerle aynıdır. Basit seramikler, genelde düşük kaliteli kilden yapılmıyordu. Ancak boyalı seramikler gibi ince cidarlı ve simetrik yapıya sahiptirler. Basit seramiklerin büyük çoğunluğuna ince taneli kum karıştırılmış, perdahlı siyah,

⁸ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, *Azerbaycan İnceseneti*, “Işık”, 11.

⁹ A.g.k, 24

¹⁰ A.g.k, 24

gri ve açık renklidirler. Boyalı seramikler üzerinde incelemeler yapan arkeolog Veli Aliyev, araştırmalar sonucunda boyalı seramiğin orta tunç devrinden demir devrine kadar dört aşamadan geçtiği sonucuna varmıştır. Her aşamada boyalı seramiklerin yanı sıra basit seramikler de üretilmiştir.

“I. aşamada boyalı seramiklerin üzerine monokrom (tek renkli) resimler çizilmiştir. Seramiklerin üzeri kırmızı angopla kaplanıyor, ardından gövdenin yukarı kısmı koyu siyah renkli geometrik motifler ve kuş resimleriyle, ince hatlarla simetrik şekilde dekorlanıyordu. Anılan devirde ustalar fırça ve diğer aletleri kullanmışlardır. Bu devre ait seramikler Nahçıvan’daki Şortepe’den, Kültepe’nin üçüncü tabakasının ikinci sırasından, Ağdam bölgesine bağlı Üzerliktepe’den bulunmuştur.”¹¹ Monokrom kil ürünleri küp, çömlek, kâse tipi kapları kapsamaktadır. Küpler geniş gövdeli, uzun ve kısa boyunlu, düztabanlı (ayaksız) ve kulpsuz olup, ağız kenarı hafifçe alta kıvrılmış durumdadır. Bu aşama M.Ö. XX-XVII. yy.’ları kapsamıştır.

(Resim: 1)

Resim: 1
Hanlar Bölgesi Zurnabad köyü
Monokrom dekorlu küp
M.Ö. XX-XVII yy.

Resim: 2 (a)
Nahçıvan’ın Şortepe yerleşim yeri
Monokrom dekorlu testi
M.Ö. XX-XVII yy.

II. aşamaya ait seramikler polikrom seramikler olarak tanımlanmaktadır. “Bu seramikler Nahçıvan’da Gızıleng, Şortepe ve Kültepe’de bulunmuştur.”¹² “Polikrom seramikler üzerindeki resimler gerçekçi, yaratıcı bir biçimde uygulanmıştır. Bu resimler kırmızı, siyah, beyaz, kahverengi, sarı angoplar kullanılarak çizilmiştir.”¹³ Konular genellikle insan, hayvan ve kuşlardır. Polikrom seramiklerin dekorları dikdörtgen, üçgen ve baklava biçimli motiflerden oluşturuluyordu. Polikrom seramikler küp, süt kovanı ve su kaplarını kapsamaktadır.

¹¹ Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti” : “İlim”, 46

¹² Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti” : “İlim”, 57

¹³ A.g.k, 63

Bu aşamaya ait seramikler M.Ö. XVII. yy.- XV. yy.'lara tarihlenmektedir. (**Resim: 2a,b. 3).**)

Resim: 2 (b)
Nahçıvan'ın Gızılvang yerleşim
yeri Polikrom angoplu küp
M.Ö. XVII- XV yy.

Resim: 3
Nahçıvan'ın Şahtahtı köyü
Polikrom angoplu küp
M.Ö. XVII- XV yy

III. aşama son tunç devrini, M.Ö. XIV.-XI. yy.'ları kapsamaktadır. Bu devirde yeni tip basit ve dekorlu seramikler yapılmıştır. “Tunç devri seramiklerinin dekorlarında, önceki aşamalara oranla bir gerileme görülür. Anılan döneme ait toprakaltı buluntu titiz bir şekilde dekorlanmış boyalı seramiklere de sık sık rastlanır. Seramiklerin üzerindeki resimler hem monokrom, hem de polikrom olarak çizilmiştir. Bu tür seramikler Şortepe, Gızılvang, Culfa yakınlarında ve Kültepe’de bulunmuştur.”¹⁴ Küp, çaydanlık, tabak, kâse ve diğer ürünler bu grupta yer alır. (**Resim: 4 ve 5’deki örnekler M.Ö. XIV.-XI. yy.’lara aittir.**)

Resim: 4
Nahçıvan'ın Şortepe yerleşim yeri. Polikrom
Dekorlu küp. M.Ö. XIV-XI yy.

Resim: 5
Nahçıvan'ın Gızılvang yerleşim yeri
Polikrom dekorlu çaydanlık M.Ö. XIV-XI yy.

IV. aşama demir devri başlarına tarihlenmekte ve M.Ö. X.-VIII. yy.'ları kapsamaktadır. “Bu devir seramiklerinin başlıca özelliği bunların dekorlanmasında bir tek kırmızı rengin kullanılmasıdır. Desenler nispeten basit olup, kaba, kalın çizgilerle kabın alt kısmına işlenmiştir. IV. aşamada çömlekçi tezgâhının kullanıldığı görülür.”¹⁵ Çömlek tezgâhının kullanılması sayesinde seramik üretimi çok gelişmiştir. Seramiklerin çeşitleri çoğalmış, kullanılacağı alana bağlı olarak biçim ve güzelliğine büyük önem verilmiştir. IV. aşamaya ait boyalı seramikler Kültepe’nin en üst katında, Govurgala’da, Gızılvang’de bulunmuş olan küp, güveç, derin ve derin olmayan kâse vb. tipte seramiklerdir. (**Resim: 6)**

Resim: 6
Nahçıvan'ın Govurgala yerleşim yeri.
Tek ayaklı vazo. M.Ö. X-VIII yy.

¹⁴ Veli ALİYEYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti” : “İlim”, 64

¹⁵ Veli ALİYEYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti” : “İlim”, 75

Seramiklerde değişiklikler yapılmıştır. Örneğin kulp yerine çıkıntılar yapılmıştır. Bazılarında ayak kısmı uzatılmıştır. Bunlara vazo tipli seramikleri örnek gösterebiliriz.

“Nahçıvan’a bağlı Gızılvang köyünde bu devre ait uzun boğaz çizme biçimli seramikler bulunmuştur. Ağız ve boğaz kısmı geniş olan bu seramikler aşağıya doğru daralır. Ayak kısmının altı düz, ucu ise geriye bükülmüş çarık burnuna benzemektedir. Bu seramikler kahverengi ve gri renklerle boyanmıştır.”¹⁶ Bu tip seramikler Mingçeşvir bölgesinde yapılan kazılarda da bulunmuştur. Bunlarla ilgili görüşlerini açıklayan bilim adamlarından G.İ. İyone bunların evde kullanıldığını, M.İ. Maksimova ise seramiklerin dini amaçlarla kullanıldığını belirtmiştir. Arkeolog Veli Aliyev’e göre ikinci tez, yani seramiklerin dini amaçlar için kullanılması fikri gerçeğe daha yakındır. Bu seramikler su koymak ve içmek için uygun değildir. Ayrıca bunların sayı bakımından az olması, ikinci görüşü doğrulamaktadır. Öte yandan bu seramiklerin mezarlarda bulunması da ikinci tezi kuvvetlendirmektedir. (Resim: 7, 8).

Resim: 7
Beyaz renkle minelenen
gri renkli çizme biçimli seramik
Mingçeşvir, M.Ö. XI.-IX. yy.

Resim: 8
Nahçıvan’a bağlı Gızılvang köyünde
bulunmuş olan kahverengi çizme
biçimli seramik. M.Ö. X.-VIII. yy.

“Boyalı seramik kültürü, eski kabileler arasında estetik zevkin gelişmesinde önemli rol oynamanın yanı sıra orta çağda Azerbaycan’da sırlı seramik sanatının meydana gelmesi için maddi ve manevi temel oluşturmuştur.”¹⁷

II. tip perdahlanmış siyah renkli seramikler ise, genelde neolitik devirde üretilmeye başlamış ve tunç devrinde zirveye ulaşmıştır. Neolitik devirdeki siyah renkli seramik ürünlerin çok sayıda kusurları bulunmaktadır. Bunların plastik biçimi kaba, siyah renkleri yer yer, dekoratif motifleri ise basit biçime sahiptir. Ancak neolitik devirdeki siyah seramik ürünlerin üzerinde kabartmalı sıradışı desenler dikkat çekmektedir. “Bu tip dekorlu seramikler Gazah bölgesine bağlı Babaderviş

¹⁶ İ. M. Geferzade. **Nahçıvan Özerk SSCB. Yapılmış Arkeoloji Çalışmalarla İlgili Kısa Bilgi**, “Azerbaycan SSB İlimler Akademisi’nin Haberleri”, 87

¹⁷ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, **Azerbaycan İnceseneti**, “Işık”, 25.

olarak bilinen eski yerleşim yerinde bulunmuştur. Arkeolog Gudret İsmailov Babaderviş kültürünü araştırarak bu tip kabartmalı dekorların (motiflerin) anlatımı yazılar-piktogram olması fikrini ileri sürmüştür. Piktografi, neolitik devrini kapsayan Kür-Araz kültürünün esas özelliği sayılmaktadır”¹⁸ (**Resim: 9**).

Resim: 9
Gazah bölgesi. Babaderviş eski yerleşim yeri.
Siyah kil üzerinde piktogram. Neolitik devir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi siyah renkli seramiklerin kusurlu olmasının nedeni çömlekçilerin anılan dönemde küre biçimli fırınlarda yüksek sıcaklık alamamasından ve siyah seramik teknolojisi hakkında yeterince bilgiye sahip olmamasından kaynaklanıyordu.

Tunç ve Alban devirlerinde çömlekçilik piktogramlar somut bir düşünceye dayandığı için insan ve hayvanların gerçek anlatımlarından oluşmuştur.

“Tunç devrinde eski Azerbaycan topraklarında siyah seramik kültürünün gelişmesi zirveye ulaşmıştır. Hocalı, Mingeçevir, Hanlar bölgelerinde yaygın olan eski ev ve yas ayinleriyle ilgili olarak perdahlanmış siyah seramik üretimi gelişmiştir. Gri ve siyah renkli perdahlanmış seramiklerin yapılmasında çoğu zaman çömlekçilik tezgâhı kullanıldığından seramiklerin plastik yapısı yüksek estetik kaliteye sahiptir.”¹⁹ Bu tip seramiklerin siyah renkli ve perdahlanmış olması, onların estetik değerini arttırmıştır. (**Resim 10, 11, 12, 13 gri ve siyah renkli perdahlanmış seramikler**)

Resim: 10
Gri renkli perdahlanmış kap
M.Ö. V.-III. yy.

Resim:11
Gri renkli perdahlanmış kap
M.Ö. V.-III. yy.

Resim:12
Siyah renkli perdahlanmış kap
M.Ö. X-IX. yy.

Resim:13
Gri ve siyah renkli perdahlanmış kap
M.Ö. X-IX. yy.

¹⁸ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, A. R. SALAMZADE, *Azerbaycan İnceseneti*, “Maarif”, 20

¹⁹ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, *Azerbaycan İnceseneti*, “Işık”, 26.

Siyah renkli, perdahlanmış seramiğin yapılma teknolojisini öğrenen, Türk seramik uzmanı Nuri Paşa 1930’lu yıllarda, S.P. Maysuradze ise 1950’li yıllarda yaptıkları incelemeler sonucunda seramik ürünlerini siyah renge boyamak için Azerbaycan çömlekçilerinin is kullandıkları sonucuna varmışlardır. “Siyah renkli seramik ürünler, parlak ve perdahlanmış duruma getirilmek için önce açık hava ortamında kurutuluyor, daha sonra kabın üzerindeki aralıklar doldurulup, sert cisimlerle sıkıştırılıyordu. Siyah seramiğin estetik biçim kazanması için çömlekçiler, seramiklerin üzerindeki resimleri beyaz renkli boyar bir maddeyle dolduruyorlardı.”²⁰ Seramiklerin yüzeyi sıvanmış, perdahlanmış, geometrik, bitkisel motiflerle, günlük yaşam ve dini görüşleri yansıtan konuların anlatımıyla dekorlanıyordu. Bu süreç seramiklerin pişirilmesinin ardından gerçekleştiriliyordu. “Genceçay vadisi sanatkârları seramiklerin yüzeyini süsleyen motifleri özel yapılı beyaz renkli boyar bir maddeyle inkrustasyon (dolgu bezek) yapmanın sırrını uzun süre gizli tutmuşlardır. Tunç devrinde siyah renkli perdahlanmış seramiği beyaz renkli boyar bir maddeyle dekorlama geleneği eski Transkafkasya’da yalnızca Azerbaycan çömlekçiliğinde görülüyor.”²¹ **(Resim: 14, 15)**

Resim: 14

Beyaz renkle inkrustasyon yapılmış gri renkli güveçler M.Ö. X-IX yy.

Resim: 15

Beyaz renkli inkrustasyon yapılmış gri renkli kaseler M.Ö. IX-VIII yy.

Geniş ağızlı, perdahlanmış siyah seramiklerin üzerine insan, hayvan ve av sahneleri kazıma tekniğiyle çizilmiştir. Bu tip seramik, Hanlar bölgesine özgüdür. Hanlar’da bulunan siyah renkli, perdahlanmış kâseyi inceleyelim. **(Resim 16)**

Resim:16

**Hanlar bölgesi. Tunç Devri.
Siyah renkli perdahlanmış kâse**

Kâsenin üzerine ritmik olarak yerleştirilmiş iki avcı ve iki keçi resmi çizilmiştir. Tasvirler beyaz renkli boyar bir maddeyle doldurulmuştur. Avcı resmi şematik şekilde olup iki köşenin birleşmesinden oluşmuştur. “Avcının, sağ elinin üstündeki başı aşağı üçgen biçimli on bir nokta işareti, zaferlerinin sayısını göstermektedir. Bu,

²⁰ Abdulla Şihkamal oğlu ORUCOV, **İlk Orta Yüzyıllarda Azerbaycan’da Çömlekçilik**, “İlim”, 49

²¹ Z.M. BÜNYADOV, Y.B. YUSİFOV, **Azerbaycan Tarihi**, “Azerbaycan Devlet Yayını” 41

ya düşman kabile yahut hayvanlar üzerinde kazanılan zaferlerin sayısı anlamına gelir. Tasvir edilen insan ve hayvan figürleri çok sayıda noktalarla doldurulmuştur. Bu örnekte kronik özellikli piktograma rastlıyoruz. Piktogramın her taraftan okunabilmesi için kabın dış yüzeyinde avcı ve keçi figürü iki kez tekrar edilmiştir. Bu prensip Alban devrinin seramik piktogramlarının hemen hemen hepsinde mevcut olmuştur.”²²

“Tunç devrinde figürlü seramiğin ender örnekleri yapılmıştır. Bu devirde figürlü seramik, teknoloji sayesinde perdahlanmış siyah ve gri renklerde oluyordu.”²³ Tunç devrine ait olan figürlü seramikler içerisinde kuş, hayvan, ev ve araba biçimlerine oldukça sık rastlanır. (Resim: 17,18)

Resim: 17
Gri renkli figürlü kap.
M.Ö. IX yy Mingeçevir.

Resim: 18
Gri renkli araba biçimli ev
M.Ö. IX- VIII. Mingeçevir.

“Tunç devri figürlü seramiklerinin büyük çoğunluğu kuş şeklindedir. Kuş figürleri Hanlar, Çovdar ve diğer yerlerde bulunmuştur. Anılan devirde üzerinde birkaç kuşbaşı bulunan seramikler de yapılmıştır”²⁴ (Resim: 19, 20, 21. Gri renkli kuş figürlü seramik).

Resim: 19
Gri renkli kuş figürlü kap
M.Ö. IX –VIII yy. Mingeçevir.

Resim: 20
Gri renkli kuş figürlü kap M.Ö. IX yy.
Fuzuli'nin Molla Meherremli köyü

Resim: 21
Gri renkli perdahlanmış figürlü kap. M.Ö.X-IX yy. Mingeçevir.

Erken demir devrinde kabartma motifler çok yaygındı. Azerbaycan'ın değişik bölgelerinde buğday rezervi ve diğer ürünler için büyük küplerin yanı sıra, süt ürünlerinin muhafaza ve üretimi için kap çeşitleri (kâse, güveç, sütdan, kova, yayık), çiftlikte ve evde kullanılan çok sayıda değişik seramik ürünleri bulunmuştur. M.Ö.

²² K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, *Azerbaycan İnceseneti, “Işık”*, 28

²³ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, A. R. SALAMZADE, *Azerbaycan İnceseneti, “Maarif”*, 22

²⁴ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, A. R. SALAMZADE, *Azerbaycan İnceseneti, “Maarif”*, 22

VI.-V.yy.'a ait Şeki'ye bağlı Kiş köyünde bulunan seramik ürünleri örnek gösterebiliriz. (Resimler: 22, 23, 24, 25, 26, 27).

Resim:22
Küp. Şeki'ye bağlı Kiş köyü.
M.Ö. VI.-V.yy.

Resim: 23
Küp

Resim:24
Sütدانلار

Resim: 25
Dopu (su, süt muhafaza etmek için) (Su güğümleri)

Resim: 26
Çiçek kabı

Resim:27
Şeki Halk Uygulamalı Sanatlar Müzesinden görüntüler.

Demir dönemi başlarında (M.Ö. VIII.-VI. yy.) öküz başı biçiminde olan figürlü seramikler yapılmıştır. Daha sonra koyun başı tasviriyle dekorlanan seramikler üretilmiştir. Gence bölgesinde bu tip bir seramik bulunmuştur. Demir devrinde perdahlı siyah seramik üretiminin durakladığı görülür. Son tunç devri ve demir devrini incelediğimiz zaman “Mingeçevir çömlekçilerinin zoomorf seramikler, Karabağ ustalarının siyah perdahlı ve geometrik motifli seramikler, Nahçıvan çömlekçilerinin monokrom ve polikrom seramikler yapma alanında usta oldukları, Gobustan-Abşeron ustalarının ise yerel ortama uygun seramikler ürettikleri görülmektedir.”²⁵

2.1.2. ALBAN DEVRİ SERAMİĞİNİN BİRİNCİ AŞAMASI. (M.Ö IV.-M.S. I. y.y)

Seramik, bahsettiğimiz devirde yeterince gelişmiş tek sanat türüdür. “Bu devirde geleneksel olarak tunç devrinden gelen birçok çömlekçilik çeşitleri yaygın bir şekilde

²⁵ Z.M. BÜNYADOV, Y.B. YUSİFOV, *Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Devlet Yayını*, 50

üretildi. Bunların yanı sıra dönemin ekonomik ve kültürel gelişmesiyle bir arada yeni seramik biçimleri yaranmıştır”.²⁶

M.Ö. IX.-VIII. yy.lardan başlayarak çeşitli hayvan ve kuş şeklinde zoomorf seramikler yapılması gelenek halini almıştı. “Böyle seramiklerin yapılması, Azerbaycan’ın eski sakinlerinin totem bilinciyle ilgilidir. Gri, sarı ve kırmızı kilden ördek, güvercin, kaz, inek, keçi, ceylan vb. hayvan biçiminde yapılan bu seramikler yapısal, plastik ve üslup özellikleri bakımından son derece büyük ilgi çekmektedir.”²⁷

Sanatsal-plastik şekil çeşitliliği açısından bu tip zoomorf seramikler 5 tipolojik gruba ayrılır:

“I.tipolojik grup değişik hayvan ve kuş biçimli seramikleri kapsamaktadır. 1946–1949 yıllarda Mingeçevir’de anılan gruba giren çok sayıda zoomorf seramikler bulunmuştur”²⁸ (**Resim 28, 29, 30**).

Resim: 28
Kuş figürlü perdahlanmış
gri renkli kap Mingeçevir. M.Ö. V-III yy

Resim: 29
Kırmızı kilden kap. Mingeçevir.
M.Ö. II-I yy.

Resim: 30
Koç figürlü kap. M.Ö. IV-III yy.
Mingeçevir.

“II. tipolojik gruba taç biçimli emzik üzerinde kompozisyonu tamamlayan hayvan figürleri bulunan seramikler girmektedir. Ayrıca bu gruba omuz ile boğazı koyun ve at figürleriyle birleştirilen seramikler de girmektedir.”²⁹ (**Resim: 31**)

Resim: 31
Gri renkli zoomorf kap.
Mingeçevir M.Ö. IV-III yy.

²⁶ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, A. R. SALAMZADE, **Azerbaycan İnceseneti, “Maarif”**, 25

²⁷ Nesibe NECEFOVA, **XII-XV yüzyıllarda Azerbaycan’ın Sanatsal Seramiği**, “Yazıcı”, 5.

²⁸ Nesir İsmayıl RZAYEV, **Kafkas Albanya’sının Güzelsanatları M.Ö. IV. yy.-M.S. VII. yy**, “İlim Yayını”, 12

²⁹ Nesir İsmayıl RZAYEV, **Kafkas Albanya’sının Güzelsanatları M.Ö. IV. yy.-M.S. VII. yy**, “İlim Yayını”, 21

“III. tipolojik grupta gövdelerine hayvanların plastik yarım figürleri ve başları birleştirilmiş seramikler yer almaktadır (**Resim 32, 33.**). Bunlara gorelhef (yüksek kabartmalı) biçimli seramikler da denir.”³⁰

Resim: 32,
Gri renkli zoomorf kap.
Mingeçevir. M.Ö. V-III yy.

Resim: 33
Kırmızı renkli zoomorf kap.
Mingeçevir. M.Ö. II-I yy.

“IV. tipolojik gruba giren seramiklerin üzerinde ceylan, geyik, tavşan, yılan, koyun türünden hayvanların kabartmalı resimleri çizilmiştir. Böyle kabartmalar son derece şematik yapılmaktaydı. Bu grupta figürlü seramiğin gerilediği görülür”³¹ (**Resim 34**).

Resim 34
Gri renkli su kabı. M.Ö. III-I yy. Mingeçevir.

“V. tipolojik gruba giren seramiklerde hayvanlar çeşitli eğri kabarık çizgi şeklinde tasvir edilir. Dekorlu şekil almış olan bu tasvirler seramiklerin kulpu, gövdesi ve emziğini süslemektedir. Görüldüğü gibi tunç devri zoomorf seramikleri Kafkas Albanyası’nın 1. devri boyunca gelişmesini sürdürmüştür. Bu tip seramikler 1946’da Mingeçevir’de yapılan kazılarda bulunmuştur.”³² (**Resim: 35**)

Resim 35
Kırmızı renkli su kabı. M.Ö. I yy. Mingeçevir.

“Zoomorf seramiklerin yanı sıra bu dönemde evde kullanılan ve insanların ihtiyaçlarını karşılayan seramik vazo, su kapları ve diğer seramikler de üretilmiştir.”³³ (**Resim: 36, 37, 38**)

Resim: 36,
Gri renkli perdahlanmış vazo
M.Ö. V.-III. yy. Mingeçevir.

Resim: 37
Açık turuncu renkli su kabı
Yaloylutepe. ve Mingeçevir. M.Ö. II.-I. yy.

³⁰ A.g.k, 25

³¹ Nesir İsmayıl RZAYEV, **Kafkas Albanya’sının Güzelsanatları M.Ö. IV. yy.-M.S. VII. yy**, “İlim Yayını”, 29

³² A.g.k, 120

³³ Nesir İsmayıl RZAYEV, **Kafkas Albanya’sının Güzelsanatları M.Ö. IV. yy.-M.S. VII. yy**, “İlim Yayını”, 57

Resim: 38

Kırmızı renkli küp
Mingeçevir. M.Ö. II-I yy.

Kırmızı renkli güğüm ve vaz
Mingeçevir. M.Ö. II-I yy.

Bu dönemde kompozit seramikler üretimi de gelenek halini almıştı. Tunç devrinde (yani M.Ö. IX-VII. yy' da) bu seramiklerin içerisinde kompozit yollar oluyordusa, bu devirde seramikler, dış görünüm itibariyle yapay olarak birleştirilmiştir. “Kompozit seramikler delik şeklinde noktalarla dekorlanmıştır. Açık pembe renkli bu tip seramikler Mingeçevir’de bulunmuştur.”³⁴ (**Resim: 39**).

Resim: 39

Açık pembe renkli kompozit küp kaplar.
M.Ö. I.yy. Mingeçevir

“Bu devirde siyah ve kırmızı renkli vaz

2.1.3. ALBAN DEVRİ SERAMİĞİNİN İKİNCİ AŞAMASI

(M.S. I.-VII. yy)

M.S. I.-VII. yy.'larda Azerbaycan'da yaygın olan sanatlar arasında çömlekçilik özel bir yere sahiptir. Azerbaycan toprakları, çömlekçilik için gerekli yakıt, su ve uygun killer bakımından zengin olduğu için son dönemlere kadar çömlekçiliğin merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. "Toplumda meydana gelen politik ve ekonomik olaylar çömlekçiliğin gelişmesine veya gerilemesine neden oluyordu. Arkeolojik kazılar, bu etkiler nedeniyle zaman zaman seramiklerin kalitesinin düşmesine rağmen, çömlekçilik ürünlerine duyulan ihtiyacın, üretimin kapsam bakımından genişlemesine yol açtığını göstermektedir."³⁶ Tüm devirlerde kil ürünleri insanların yaşamında önemli bir yere sahip olmuş ve ait olduğu dönemde toplumun ekonomik ve sosyal yaşamının öğrenilmesinde büyük rol oynamıştır.

I.-VII. yy.'la ait seramikler, bu devire kadarki ve sonraki yüzyılların seramiklerinden farklıdır. Bu fark ürünlerin yapılma teknolojisi ve biçimlerinde açıkça görülür. Bazı araştırmacılar I.-VII. yy.'ları duraklama dönemi olarak tanımlamaktadırlar. Araştırmacılarından R. M. Vahidov, G.İ. İyone bu durumu Bizans İmparatorluğu ile Sasaniler arasındaki savaflara, R.B. Göyüşov ve G.M. Ahmedov ise göçebelerin durmayan hücumlarına bağlamaktadırlar. Bu fikirler kısmen kabul edilebilir. Ancak A.S. Orucov'a göre bunun esas sebebi üretim araçlarında meydana gelen değişikliklerdir. I.-IV. yy.'lara ait seramiklerden söz etmeden önce bunların bulunduğu arkeolojik anıtları gözden geçirelim. "1946 yılında Mingeçevir'de yapılan kazılar sırasında kırmızı ve açık kırmızı renkli seramikler, özellikle küp, sarnıç (süt dan), heyre (bakır kâse), dopu, sırlı kavanoz, fincan tabağına benzer seramikler bulunmuştur. Örengala (Beylegan) abidesi de arkeolojik kazılar sonucunda bulunmuştur."³⁷ Anıtta bulunan seramikler küçük kazanlardan, küp, süt dan kırıklarından ve tek ayaklı yağdanlardan oluşmaktadır. "1958 yılından bu yana arkeolojik araştırmaların yapıldığı Şemahı ilçesine bağlı Hınıslı köyünde süt danlar,

³⁶ Abdulla Şıhkamal oğlu ORUCOV, *İlk Orta Yüzyıllarda Azerbaycan'da Çömlekçilik*, "İlim", 5

³⁷ Abdulla Şıhkamal oğlu ORUCOV, *İlk Orta Yüzyıllarda Azerbaycan'da Çömlekçilik*, "İlim", 6

dopular, oyuncaklar ve zoomorf seramikler bulunmuştur.”³⁸ “1964 yılında araştırma yapılan anıtlardan biri olan Şemahı’dan 25 km uzaklıkta Şergah mezarlığıdır. Bu mezarlıkta çok sayıda seramik ürünleri bulunmuştur.”³⁹ Bu adları geçen bölgelerden başka Gabele, Lenkeran, Zakatala ve diğer yerlerde de arkeolojik kazılar yapılmış ve çok sayıda, evde ve çiftlikte kullanılan seramik ürünleri bulunmuştur.

A.Ş.Orucov, yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan seramikleri biçim ve fonksiyonları bakımından üç gruba ayırmıştır.

1. grup, evde ve çiftlikte kullanılan sütدان, küp, süt kovası, kuze, su kapları, çaydana benzer seramikler, kandiller ve şamdanları kapsamaktadır. “Bunların büyük çoğunluğu çark kullanmadan, serbest elle yapılan seramiklerdir. Bu seramiklerin üzerinde ekleme, kazıma ve mühür yöntemleriyle yapılmış motifler bulunmaktadır.”⁴⁰

Özellikle bu grupta yer alan küre biçimli gövdeye sahip sütدانları gösterebiliriz. Bu sütدانlar tek veya çift kulplu, bazen de kabın şeklini tamamlayan kapaklı olurlar. (Resim: 42, 43, 44)

Resim: 42
Kırmızı renkli süt kapları. VI-VII yy. Lenkeran.

Resim: 43
Şarap testisi M.S. I yy.
Zakatala bölgesi

Resim: 44
Vazo. M.S. I-II yy
Zakatala bölgesi

“Grupta armut biçimli, boğazlı küp seramikler de yer almaktadır. Seramikler uzun boğazlı ve kısa boğazlı olur, her iki durumda boğazlar seramiklere güzel biçim ve dikey eğilimlilik kazandırır.”⁴¹ (Resim: 45)

Resim: 45
Armut biçimli küp. VII yy. Gabele.

³⁸ C.A. Halilov, *Hınıshı'da Arkeoloji Kazılarının İlk Sonuçları Hakkında*, “Azerbaycan SSC İlimler Akademisi”, 79

³⁹ A.B. Nuriyev, *Azerbaycan'ın Küp Mezarları Medeniyeti*, “İlimler Akademisi”, 115

⁴⁰ Abdulla Şıhkamal oğlu ORUCOV, *İlk Orta Yüzyıllarda Azerbaycan'da Çömlekçilik*, “İlim”, 14

⁴¹ Abdulla Şıhkamal oğlu ORUCOV, *İlk Orta Yüzyıllarda Azerbaycan'da Çömlekçilik*, “İlim”, 16

“Diğeri ise gövdesi yatay ok boyunca genişletilmiş kulpsuz ve çift kulplu seramikler yer almaktadır.”⁴² Bunların sırasında çömlek tipli ve çift kulplu şerbet kabı örnek olarak gösterebiliriz. (**Resim:46, 47**)

Resim: 46
Çömlek tipli seramik kap. VI yy.
Gabele bölgesi

Resim: 47
Çift kulplu şerbet kabı. Şeki bölgesi I-II yy.

Bu grubun örnekleri Mingçeşevir, Gabele, Beylegan, Şemahı, Şeki, Guba ve diğer bölgelerde yapılan kazılar sırasında bulunmuştur. “Kandiller, su ve şarap kupaları, şamdanlar, fincan tabağı ve evde kullanılan diğer seramikler, Albanya’da bunların yoğun bir şekilde üretildiğini göstermektedir.”⁴³ Gündelik ihtiyaçları karşılamak için yapılan seramikler toplumun gelişim düzeyini ve estetik görüşlerini yansıtmaktadır. (**Resim: 48**)

Resim: 48
Yüzeyi Alban dilinde yazılı
Kırmızı renkli şamdanlar. V-VI yy.

Bu devirde dekorlar, küplerin gövdesini çevreleyen zikzaklı, dalgalı, örme çizgi ve özel “kannelür”den (kanal) oluşmaktadır. “Bu dönem siyah ve kırmızı seramiğinde dini motifli Güneş ve Ay tipli desenler meydana gelmiştir. Daha sonra bu desenler bezekli motiflere dönüşmüştür.”⁴⁴ (**Resim: 49**)

Resim: 49
Su kabı M.S. I-II yy.

2. gruba giren zoomorf seramiklerin bir kısmı tamamen kuş ve hayvan şeklindedir. Bazı zoomorf seramiklerin sadece ağzı ve kulpu hayvana benzetilmiştir.

3. grup seramikler çocuk oyuncaklarıdır. Bunların büyük çoğunluğu hayvan ve insan figürlerinden ve küçük seramiklerden oluşmaktadır.

⁴² Abdulla Şıhkamal oğlu ORUCOV, İlk Orta Yüzyıllarda Azerbaycan’da Çömlekçilik, “İlim”, 19

⁴³ Afet ASLANOVA, Çağdaş Azerbaycan seramiğı, 15

⁴⁴ Nesibe NECEFOVA, XII-XV yüzyıllarda Azerbaycan’ın Sanatsal Seramiğı, “Yazıcı”, 7

“Kafkas Albanyası’nın ikinci devrinde seramik nispeten gerilemiştir. Bu durum, her şeyden önce M.Ö. I.yy. ve M.S. I.yy. arasında Albanya’nın Roma işgalcilerinin seferlerine maruz kalmasından, M.S. III.-V.yy.’larda ise Sasanilerin Albanya’ya yaptıkları hücumlar sonucunda Azerbaycan topraklarının askeri operasyonlar meydanına çevrilmesiyle ilgilidir.”⁴⁵ Savaş sonucunda gerginleşen feodal ilişkiler seramik sanatının gerilemesine yol açmıştır.

“M.S. I. yy’ının ilk yıllarında Alban seramiğinin bazı gelenekleri devam ederken devam eden yüzyıllarda seramik eski değerini belli ölçüde kaybetmiştir.”⁴⁶ Zoomorf seramikler yerine özel estetik öneme sahip olmayan basit biçimli kırmızı kilden yapılmış seramikler ortaya çıkmıştır. Alban çömlekçileri gelir elde etmek ve dini amaçlardan yola çıkarak yapıcı (konstrüktif) biçimli seramikler yapıyorlardı. Onlar, böyle biçimlerin yapılmasında fonksiyonel normları ve seramiklerin görevini dikkate alıyorlardı. Onlar kabın gövdesinin yapılması ve şeklin kompozisyonuna büyük önem veriyorlardı.

2.2. ORTA DEVİRLERDE AZERBAYCAN SERAMİĞİ

2.2.1. VIII.-XI. yy.’da AZERBAYCAN SERAMİĞİ.

“VIII. yy.’dan başlayarak Azerbaycan seramiği Rönesans devrine adım attı. Uyanış ve yükselişi beraberinde getiren, yeni tip seramikti. Yeni tip seramik, Alban devri seramiğinden hem plastik biçim, hem de ev ve toplum içindeki fonksiyon açısından farklıydı. Yeni tip seramik, angop ve sır açısından yeni dekoratif olanaklara sahipti.”⁴⁷

VIII. yy. sonu - IX. yy. başlarında Azerbaycan’ın ekonomik açıdan gelişmesi ve ticari ilişkilerin genişlemesiyle ilgili olarak yeni biçim ve dekor yöntemleriyle fark edilen seramik ürünleri ortaya çıktı. Gence, Beylegan, Bakü, Şemahı, Gabele, Şeki ve diğer bölgelerde yüksek estetik değere sahip seramik üretimi başladı. Buna örnek

⁴⁵ Afet ASLANOVA, **Çağdaş Azerbaycan seramiği**, 13

⁴⁶ A.g.k., 14

⁴⁷ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, **Azerbaycan İnceseneti**, “Işık”, 54

olarak eczacılıkta kullanılan seramikleri, seramik kandilleri, su kaplarını ve başkalarını gösterebiliriz. (Resim:50,51)

Resim: 50
Eczacılıkta kullanılan seramikler.
Gabele. VIII yy. sonu-IX yy. Başlarında

Resim: 51
Seramik kandiller ve Su kabı. Gabele. VIII-IX yy.

IX. yy.'dan başlayarak Azerbaycan'da sırlı seramiklerin estetik yapısını zenginleştirmek için angop olarak adlandırılan sıvı kil kullanılmaya başlanmıştır. Angop, fırında piştikten sonra kendi doğal rengini koruyabilen kilden yapılıyordu. Angop killeri beyaz, kırmızı, turuncu, sarı vb. renklerde oluyordu.

IX.-X.yy.'lara ait çömlekçiliğin tarihini araştıran bilim adamları, özellikle Gabele, Beylegan, Şemahı, Nahçıvan ve Bakü'de bulunmuş seramiklere dayanarak bunları teknolojik ve dekor özellikleri bakımından iki gruba ayırmışlardır:

1. grup. Angopla dekorlanarak şeffaf sırlanan seramikler.
2. grup. Angopla kaplanıp, boyalarla dekorlanan ve şeffaf sırla sırlanan seramikler.

“1945 yılında Gabele’de bulunan küçük küp, 1. gruba giren seramiklerle ilgili geniş bilgi sağlamıştır. Küp, geniş ağızlı ve tuğla kırmızısı (açık) renklidir. Küp, ön taraftan açık sarı-yeşil renge uyan çevreler ve geometrik olmayan bezek motifleriyle süslenmiştir.”⁴⁸ Küpün üstü yer yer beyaz angopla dekorlanmış, daha sonra sarı, yeşil boyalı sırla kaplanmıştır. Bilim adamları, aynı tip seramiklere “1938–1946 yıllarında Bakü’de Şirvanşahlar Sarayı’nda ve 1950 yılında Mingçeçevir’de yapılan kazılar sırasında rastlamışlardır”.⁴⁹ (Resim 52, 53).

Resim: 52
Angopla dekorlanmış şeffaf
Sırlı kap. IX.-X.yy.

Resim: 53
Angopla dekorlanmış şeffaf
sırlı küp. IX.-X.yy.

⁴⁸ R.B. Göyüşov, **Gabele’nin Seramiği I-X yy**, Doktora Tezi, 9

⁴⁹ V.N.Leviatov, **1945 yılında Şirvanşahlar Sarayı’nda Yapılmış Arkeoloji Kazılar**, “İlimler Akademisi”, 112

2. gruba giren seramiklerin büyük çoğunluğu, üstü angopla kaplanmış, boyalarla süslenmiş seramik ürünlerinden oluşmaktadır. “1938–1946 yıllarında Bakü’de Şirvanşahlar Sarayı’nda”⁵⁰, “1953 yılında Beylegan’da yapılan kazılar sırasında 2. gruba ait seramikler bulunmuştur. Bu tip ürünler beyaz angopla kaplanmıştır. Daha sonra astar fonksiyonlu angop, menekşe, kırmızı, yeşil boyalarla dekorlanır ve buna sır sürülürdü”.⁵¹ Bu tip seramiklerin üzerinde çevre, üçgen, yıldız, ağ şekilli, geometrik bezek motiflerinin yanı sıra dal, yaprak resmi ve hatta kuş, hayvan tasvirlerine de rastlanmaktadır (**Resim 54, 55**).

Resim: 54
Üstü angopla kaplanmış, boyalarla
dekorlanmış tabak Mingçevir. IX-X yy.

Resim: 55
Sırlı seramik kap parçaları
IX-X yy. Gabele.

Artık XI. yy.’da Azerbaycan’da zengin bakır, demir, kobalt, mangan vb. doğal kaynakların bulunması, çeşitli boya maddelerinden yararlanmaya ve seramiklerin üzerini kaplamak için çeşitli sırların üretimine olanak sağlamıştır. XI.-XII. yy.’larda seramik teknolojisinin gelişmesi sayesinde seramik ürünler gerçek bir sanat eserine dönüşmüştür.

2.2.2. XII.-XVII. yy.’da AZERBAYCAN SERAMİĞİ

“XII. ve XIII. yy. başlarında İslam sanatının klasik devrinde seramik sanatı doruğa ulaşmıştı. Eski geleneklere dayanarak gelişen seramik, yeni dekor yöntemleri, çeşitli parlak ürünlerle, kendine özgü yerel özelliklere sahip motif ve konu kompozisyonlarıyla zenginleşiyordu. Dekor yöntemlerinin teknolojik çeşitleri çoğalır, angop renkleri ve motiflerin yanı sıra çizme yoluyla motif (sgrafito) (gravür), ağı (şebeke) motifler, angop zemine kazınıyordu.”⁵²

Azerbaycan’ın en büyük seramik merkezlerinden biri olarak bilinen Beylegan’da üretilen polikrom dekorlu seramik, çok değerli sayılıyordu. Motifler kendi

⁵⁰ V.N.Leviatov, 1945 yılında Şirvanşahlar Sarayı’nda Yapılmış Arkeoloji Kazılar, “İlimler Akademisi”, 115

⁵¹ A.L. Yakobson, Beylegan’ın Sanatsal Seramiği, “SSCB’nin Arkeoloji ve Tarihi Materyalleri”, 230

⁵² Afet ASLANOVA, Çağdaş Azerbaycan seramiği, 19

varyasyonlarında zengin geometrik, bitkisel ve İslami güzel sanatlara özgü olan epigrafik dekorları ifade ediyorlardı. Bunların yanı sıra hayvan, kuş, insan tasvirleri de korunmuş ve devam etmiştir. (**Resim: 56, 57**).

Resim: 56
Beylegan. Ören kale XII.-XIII. yy
Geometrik desenli seramik tabak.

Resim: 57
Beylegan. Ören kale XII.-XIII. yy
Kuş tasvirli seramik tabak.

Beylegan'dan başka Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden - Gence, Bendovan (Muğan'da eski şehir), Bakü ve vb. şehirlerde sırlı seramik örnekleri bulunmuştur. (**Resim: 58, 59**)

Resim: 58
Gence XII.-XIII. yy
Boyalı seramik kap.

Resim: 59
Bendovan. XII.-XIII. yy
Hayvan tasvirli kâse parçası.

XII.-XIII. yy.'lara ait seramiklere genelde yapıldıkları atölyelerin mührü basılır, hatta seramik ustalarının adları yazılıyordu. "Gence'de yapılan kazılar sırasında bulunan seramiklerden birisinde şöyle bir yazı vardır: "Ahmet Ebubekir oğlu Gencevi". Beylegan'da bulunan çeşitli mükemmel, sırlı seramik ürünlerinin üzerinde seramik ustalarının adı yazılıdır: "Ali Aziz oğlu, Hattab, Rüstem, Nesir"⁵³.

XII.-XV. yy.'daki seramik örnekleri hem kullanım, hem de estetik özellikleri açısından iki gruba ayrılır:

1. grup. Evde kullanılan seramik ürünleri.
2. grup. Mimarlıkta kullanılan sırlı tuğlalar.

Evde kullanılan seramik ürünleri. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan seramikler, burada çok çeşitli biçim ve dekorlu seramiklerin kullanıldığını göstermektedir. Bunlara küp, kûze, sürahi, kâse, tabak, kandil vb. örnek gösterebiliriz. "Bu devre ait seramikler hem sırlı, hem de sırsız oluyordu. Sırsız seramik ürünlerin çoğu büyük küpler, sütdanlar ve çırağlardan oluşmaktaydı"⁵⁴ (**Resim: 60, 61**).

⁵³ Nesibe NECEFOVA "XII-XV yüzyıllarda Azerbaycan'ın Sanatsal Seramiği": "Yazıcı" 34

⁵⁴ G.M. Ahmedov, **Ören Kale'nin IX-X yy Sırsız Seramiği**, "İlimler Akademisi" 8

Resim: 60
Sırsız K p Parçası.
Beylegan  ren kale XII.-XIII. yy. Usta Ali Aziz oğlu

Resim: 61
Mühür yöntemiyle yapılı 
Sırsız k ze. XII. XIII yy

Sırsız seramiklerin üzerindeki dekorlar kazıma ve kabartma yöntemiyle yapılıyordu. Bu tip dekorlar arasında bitkisel, geometrik motiflerle birlikte çeşitli hayvan, ku , hatta insan figürlü dekorlara da rastlanır. (**Resim: 62**) Sırsız seramiklerin dekorları, sırlı seramiklerinkinden farklı değildi. Bu durum, Azerbaycan’da tek sanatsal seramik ekolünün olması fikrini desteklemektedir. Ancak sanatsal üslubun ortaklığına rağmen, çeşitli seramik üretim merkezlerinin kendine özgü bazı dekor elemanları da vardı.

Resim: 62
Sırsız küre-koni biçiminde kazıma
ve kabartma k p. Gence. XII yy.

Sırlı seramiklerin  retimi, XII.-XV. yy. seramiğinin zirvesi sayılabilir. Azerbaycan’da “ şire” (sır) adıyla ünlü olan cama benzer renkli sıvı, şeffaf ve dayanıklı olmasıyla büyük  n kazanmıştır. “XII.-XV. yy. seramik ürünlerinin arasında angopla kaplanmış sırlı seramikler önemli yere sahiptir”⁵⁵ (**Resim 63.**)

Resim: 63
Sırlı kâse. Beylegan. XII-XIII yy.

Angop, beyaz ya lı kile çap, un, tuz otu vb. karıştırılarak yapılıyordu. Angoplanmı  seramik ürünleri duru, tek renkli veya çok renkli koyu sırla kaplanıyordu. Çok renkli sır sıvı halde az dekorlu seramiklerin üzerine akıtılırdı. Duru, tek renkli şeffaf sır ise zengin dekorlu seramiklere uygulanırdı. Bunun sayesinde angop üzerindeki motifler açık ve kabartmalı olarak görülürdü. (**Resim 64.**)

Resim:64
Polikrom ornamentli sırlı tabak.
XII-XIII yy.

⁵⁵ Rasim Efendi, *Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları*, “Işık” 20

Araştırmalar, Azerbaycan’da anılan yüzyıllara ait seramiklerin biçim ve dekor motiflerinin zengin olduğunu göstermektedir. “Dekorlar, biçim ve konu bakımından değişik teknik metotlarla, örneğin fırça, oyma, kabartma ve kazıma yöntemleriyle yapılırdı.”⁵⁶ Boyalı seramik örnekleri (**Resim: 65.**)

Resim: 65
Fırça dekorlu kâse. Gence XII-XIII.

Azerbaycan’da seramik ürünlerinin çeşitli boyalarla dekorlanmasında sır üstü ve sır altı olmak üzere iki teknik yöntem uygulanırdı. “Sır altı, boya direkt kil kabın üzerine sürülür, daha sonra sıra daldırılarak pişirilirdi. Sır altında yüksek sıcaklığa dayanıklı boyalar (yeşil, mavi, siyah, menekşe) kullanılırdı. Sırlar, altındaki boyaların daha açık görülmesi için bu yöntemde daha şeffaf yapılırdı. Sır üstü boya, sır altı boyaya oranla az gelişmiştir.”⁵⁷

Seramik ürünlerini oyma yöntemiyle dekorlama, Azerbaycan’da çok yaygındı. Oyulmuş ve daha sonra boyanmış bu tip seramiklerin üzerine çeşitli hayvan, kuş resimleri yapılıyordu. Oyma dekorlu seramik ürünlerini yeşil, sarı, menekşe renklerle boyuyorlardı. “XII.-XV. yy.’a ait seramikler üzerinde doğa tasviri ve geniş konulu kompozisyonlara da rastlanır. Bu özellikler Beylegan’da bulunmuş seramiklerde sık sık görülür.”⁵⁸ (**Resim: 66, 67).**

Resim: 66
Tabak. Beylegan. XII-XIII yy

Resim: 67
Kûze. Beylegan. XII-XIII yy

XII.-XV. yy.’da çömlekçilik, Nahçıvan’da da gelişmiştir. “Tüketim alanında dayanıklılık gösteremeyen ve halkın zevkine uymayan seramik ürünlerinin üretimi durdurulmuştur. Bunların yerine daha sağlam ve kullanıma uygun ürünlerin üretimine başlanmıştır”.⁵⁹ Örneğin kazanların kulpu çatala benzer ve sürgüye benzer (kancaya benzer) olurdu. Ayrıca emzikli kazanlar üretiliyordu, ayrıca bu dönemde silindir şekilli yeni tip kapak üretimine de başlanılmıştır.

⁵⁶ Rasim Efendi, *Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları*, “Işık” 21

⁵⁷ Rasim EFENDİ, *Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları*, “Işık”, 21

⁵⁸ G.M. AHMEDOV, *Orta Çağda Beylegan*, “Doktora Tezi” 122

⁵⁹ A.İ. NOVRZLU, *Azerbaycan’ın Orta Çağ Seramiği*, “İlim”, 133

Nahçıvan'da monokrom ve polikrom sırlı seramik üretimi de geliyordu. Polikrom seramiklerin süslenmesinde mavi, lacivert, firuze rengi, yeşil ve kahverengi kullanılıyordu. Nahçıvan ustaları epigrafik dekorlu seramiklerin üzerine gravür yöntemiyle kendi adlarını yazıyorlardı. “Nahçıvan çömlekçileri Azerbaycan'ın diğer şehirlerindeki çömlekçilerden farklı bir konuma sahipti. Çömlekçiler, seramiğin üzerine resim ve tasvirlerin taslak çizgilerini çiziyor, daha sonra kabartmalı resim yapmak için zemini daha derin kazıyorlardı.”⁶⁰

Azerbaycan'da kabartmalı motifler, seramiklerin üzerine özel kalıpların yardımıyla uygulanıyor, çoğu zaman bu kalıplar damga olarak da kullanılıyordu.

Mimarlıkta kullanılan sırlı tuğlalar. Yapılan araştırmalar sonucunda Azerbaycan'da XII.-XV. yy.'larda günlük yaşamda geniş bir şekilde kullanılan seramiklerin yanı sıra değişik biçimli sanatsal sırlı tuğlaların üretimi saptanmıştır. Sırlı tuğlalar mimarlıkta kullanılıyordu. Azerbaycan'ın birçok şehrindeki cami, hamam vb. yerlerde sırlı tuğlalara rastlanmaktadır.

“Azerbaycan topraklarında büyük miktarda kobalt cevherinin bulunması ve anılan dönemlerde bunun firuze renkli sır için verimli bir şekilde kullanılması sonucunda özel sırlı tuğla üretimi gün geçtikçe geliyordu.”⁶¹ Mimarlık abidelerinin sanatsal tertibatına uygulanan sırlı tuğlalar şekil bakımından iki büyük gruba ayrılır: Buna dörtgen biçimli, genelde frizlerde (dekor kuşağı) çevre hatları olarak kullanılan sırlı tuğlaların ve duvarın geniş kısmını halı gibi kaplayan sekiz köşeli yıldız ve yıldızlar arasındaki boşlukları dolduran haçvari sırlı tuğlaları örnek gösterebiliriz. Azerbaycan'ın birçok mimarlık anıtı bunun gibi yüksek kaliteli sırlı tuğlalarla süslenmiştir. “Gazımemmed ilçesinde bulunan Pirsaat üzerindeki Pir Hüseyin Hanegahı (XIII.-XV. yy.), 1322 yılı tarihli Berde Türbesi, Tebriz'deki Göy Mescit sırlı tuğla sanatının en güzel örnekleri sayılabilir”⁶² **(Resim: 68, 69.)**

⁶⁰ A.İ. NOVRZLU, *Azerbaycan'ın Orta Çağ Seramiği IX-XVII yüzyıllar “İlim”*, 134

⁶¹ Rasim EFENDİ, *Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları, “Işık”*, 22

⁶² K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, A. R. SALAMZADE, *Azerbaycan İnceseneti, “Maarif”*, 60

Resim: 68
Gazımemmed ilçesi. Pirsaat
üzerindeki Pir Hüseyin
Hanegahı'nın sırlı örneklerinden. XIV yy.

Resim:69
1322 yılında yapılan
Berde Türbesi'ndeki.
firuze renkli sırlı tuğlalar.

XIV.-XV. yy.'larda Azerbaycan'da sırlı seramikler basit yöntemlerle yapılıyordu. Bu ürünler üzerindeki motif ve tasvirler, büyük ölçüde sembolik hayvan ve kuş şeklinde olurdu. "Bitkisel motifler dört veya altı taçyapraklı çiçeklerden, geometrik motifler ise üçgen, dörtgen, yıldız vb. elemanlardan oluşuyordu. Sarı ve yeşil renkler yoğun kullanılmaktaydı."⁶³ Aynı zamanda Berde'de XIV yy ait güzel firuze renkli su kabı da bulunmuştur. Bu kabın yüzeyi sırla dekorlanmıştır. (**Resim: 70**)

Resim: 70
Berde. XIV yy. Su kabı

XVI. yy.'da sırlı seramiğin yurtdışından sağlanmasıyla ilgili olarak Azerbaycan'da sırlı seramik üretiminde bir duraklama meydana geldi. Şehirlerde yerel seramiğe olan ihtiyaç azalmaya başlamış, yerel seramiğin estetik gelenekleri değişikliklere maruz kalmış ve çoğu zaman eski anlamını kaybetmeye başlamıştır.

Ancak XVI.-XVII. yy.'larda Azerbaycan seramiği gelişmesini bir şekilde sürdürmüştür. Yazılı kaynaklara göre anılan dönemde Tebriz, Erdebil, Şemahı, Bakü ve Gence Azerbaycan'da seramik ürünlerin ve mimarlık anıtlarında kullanılan sırlı tuğla üretiminin başlıca merkezleri sayılıyordu. Seramik ve sırlı tuğlalar üretim tekniği ve estetik yapıları açısından son derece karışık olmuştur. Ancak resim ve motiflerinin karışık kompozisyonlarda sunulmasına rağmen, bunlar eskisi gibi sırf yerel özellikleri korumuşlardır. Bu durum, özellikle seramiklerin üzerinde yapılan dekorların biçim ve konusunda kendini göstermekteydi.

"XVI.-XVII. yy.'larda Nahçıvan'da üretilen esas seramik ürünleri kazan, küp, sütdan, güğüm türünden kaplar, kandiller, fenerler, pipo başlıklarından oluşmaktadır. Bu tip seramiklerin dekorlanmasında kazıma, basma ve mühürleme gibi dekor tekniklerinden yararlanılmıştır".⁶⁴ Tek renkli sırla kaplanan seramiklerin üretimine

⁶³ Afet ASLANOVA, *Çağdaş Azerbaycan seramiği*, 20

⁶⁴ A.İ. NOVRUZLU, *Azerbaycan'ın Orta Çağ Seramiği*, "İlim", 135

de devam edilmiştir. Grafik motiflerle dekorlanan, çeşitli renklerle canlandırılmış kâse ve tabaklar üretilmiştir. Geometrik ve bitkisel tasvirler bu seramiklere özgüdür.

XVII. yy.'da Lenkeran-Astara bölgesinde evlerde kullanılan sırsız küp, kazan, güğüm türünden seramikler, kandiller vb. üretilmiştir. (**Resim: 71, 72, 73**)

Resim: 71
Küp ve yayık. XVII yy
Lenkeran bölgesi

Resim: 72
Fener. XVII yy
Lenkeran bölgesi

Resim: 73
Çömlek ve seramik ocak.
XVII yy. Astara'nın Tengerüf köyü

Daha önce belirttiğimiz gibi XVI.-XVII. yy.'larda Bakü, seramik kap ve sırlı tuğla üreten merkezlerden biri konumuna gelmiştir. Bakü'de özellikle evde kullanılan sırsız ve sırlı seramik kap kacak üretilmekteydi. Sırsız seramik ürünleri kazan, sütan, güğüm ve kandillerdir. “Bunlar kırmızı kilden yapılan basit dekorlanmış seramiklerdir. Sırlı seramikler, özellikle mutfakta kullanılan tabak, kâse, fincandan oluşmaktadır.”⁶⁵ Tüm bunların yanı sıra evde, çiftlikte kullanılan seramikler de üretilmekteydi. Tabii ki, bunların hepsi sırla kaplanıyordu. “İçeri Şehir kazıları sırasında çok sayıda sırlı kapaklar, sütanlar, kandil, küp, kâse ve tabaklar bulunmuştur.”⁶⁶

“XVI.-XVII. yy.'da Bakü'deki evlerde sırlı seramik su boruları kullanılıyordu. Aynı zamanda hamamlara, kervansaraylara sırlı seramik borularla su sağlanmaktaydı.”⁶⁷

XVI.-XVII. yy.'larda Azerbaycan'da yapılan çok sayıda seramik bugün dünyanın birçok müze ve özel koleksiyonlarını süslemektedir. Bu sanat eserlerinin büyük çoğunluğu müze kataloglarında yanlış olarak yapıldığı yerin değil, alındığı yerin adıyla tanınır. Eskiden böyle satış merkezlerinden biri Dağıstan'ın Gubacı köyü

⁶⁵ R.C. AHMEDOV, Bakü'nün Seramik Mamulü IX-XVII yüzyıllar, “İlim” 79

⁶⁶ A.g.k, 86

⁶⁷ R.C. AHMEDOV, Orta Çağda Hacı Gaib Hamamı Kazılarında Bulunmuş Seramikler, “İlimler Akademisi” 85

olduğundan, bunların büyük bir kısmı yanlış olarak “Gubacı Seramiği” olarak bilinmektedir.

Ünlü Sovyet bilim adamı Y.K.Kverfelt 1947 yılında Leningrad’da (şimdiki St. Petersburg) yayınlattığı “Yakın Doğu Seramiği” adlı kitabında ilk defa olarak “Gubacı Seramiği” nin vatanının Gubacı köyü değil, Azerbaycan toprakları olduğunu ispatlamıştır.

XVI.-XVII. yy.’larda Azerbaycan’da yapılan seramiklerden birini örnek olarak ele alalım. “Karışık boyalı sırlı çini tabak bugün itibariyle Avrupalı hayırsever Debenham’ın özel koleksiyonunda yer almaktadır. Çevre biçimli tabağın süsleri bitki âleminden alınarak bezek motifi ve konulu resimlerden oluşmuştur.”⁶⁸ Tabağın iç oturacak kısmında çizilen konulu resimler dikkat çekmektedir. Kompozisyonda zengin kıyafetli, yakışıklı, ritmik bir hareketle dans eden dansöz ve ona sazla eşlik eden bir delikanlı tasvir edilmiştir. “Figürlerin her ikisi XVI. yy.’da Tebriz’de yaygın olan Kızılbaşlılar kıyafetinde çizilmiştir. Figürlerin etrafındaki zemin tek renkli olup bezek motifleri ince ve orijinal bir biçimde yapılmıştır.”⁶⁹ (Resim: 74).

Resim: 74
Sırlı çini tabak. XVI yy. Tebriz
Debenham’ın özel koleksiyonu. New York.

Kaynaklar, Safeviler döneminde Azerbaycan’da evde kullanılan seramiklerin yanı sıra sırlı tuğla üretiminin de yaygın olduğunu göstermektedir. XVI.-XVII. yy.’larda Azerbaycan’ı ziyaret eden yabancı gezginler burada saray, hamam vb. yapıların sanatsal yapısında yüksek kaliteli dekorlu sırlı tuğlalar kullanıldığını yazmışlardır.

XVI.-XVII. yy.’larda Azerbaycan mimarlığının en güzel örneği sayılabilecek ender bulunur sırlı tuğla örnekleri günümüze dek gelmiştir. Bu örneklerden biri Erdebil’deki Şeyh Sefi kompleksinin sanatsal yapısında kullanılmış sırlı tuğla dekorları sayılabilir. “Şeyh Sefi kompleksinin sanatsal yapısında kullanılan sırlı tuğlalar hem miktar, hem de dekorların çeşitliliği bakımından diğerlerinden farklıdır.

⁶⁸ Rasim. EFENDİYEY, *Azerbaycan’ın Sanatsal Sanatkârlığı Dünya Müzelerinde*, “Işık”, 55

⁶⁹ A.g.k, 55

Zarif çiçek, gül motifleri, hayvan ve kuş resimleriyle dekorlanan sırlı tuğlalar insanı hayran etmektedir. Resimli sırlı tuğlalar arasında güllü çiçekli güzel bir çiçek kabı, çevresinde simetrik biçimde karşı karşıya duran iki tavus kuşu tasviri bulunmaktadır.”⁷⁰ (Resim 75).

Resim: 75
Şeyh Sefi kompleksinin sırlı örneklerinden detay
XVII yy. Erdebil

Anılan yüzyıllarda üretilen seramikler üç şekilde dekorlanıyordu. Birincisi, mineyle boyanmış, ikincisi kobalt boyalı, üçüncüsü ise Çin resimli dekorlardır.

Azerbaycan şehirlerinde kobalt boyalı Çin çinisi çok yaygındı. Azerbaycan sanatkarları Çin kültürüne özgü renk, dekor motiflerinin körü körüne taklidini yapmamış, yerli ortama, estetik geleneklere uydurarak kullanmışlardır. Zaman zaman Çin kültürünün motifleri eski biçim ve kaynağından uzaklaşarak Azerbaycan dekorunun ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür. Böylece XVI.-XVII. yy.’larda Azerbaycan dekoratif uygulamalı sanatı tarihinde ilk defa olarak insan tasviri belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde üretilen seramikler sıradan ev eşyası değil, sanat eseri olarak dikkat çekmektedir.

2.2.3. XVIII-XX yy.’da AZERBAYCAN SERAMİĞİ

XVII. yy. sonu-XVIII. yy. başlarında önce Batı Avrupa’da, daha sonra ise Rusya’da porselen ve seramik fabrikalarının açılması gitgide yerli seramik üretimini etkilemeye başladı. Çömlekçilik, XVIII- XIX. yy.’da Azerbaycan’ın köy ve şehirlerinde eski geleneklerini sürdürülerek diğer zanaatlar arasında önemli bir yere sahipti. Guba, Şemahı, Gökçay, Lenkeran, Nuha (şimdiki Şeki), Nahçıvan, Yelizavetpol (şimdiki Gence) kazaları, çömlekçiliğin esas merkezleri olarak bilinmekteydi. Geleneksel çömlekçilik, günümüzde adı geçen bölgelerde hala yaşamaktadır.

⁷⁰ R. EFENDİYEV, *Azerbaycan Halk Sanatı*, “Işık” 74

Kil yatakları ve pahalı olmayan yakıt, çömlekçiliğin anılan bölgelerde devamını sağlayan doğal önkoşullar sayılabilir. Ayrıca ürünlerin yerli piyasada satılabilmesi de bunda büyük önem taşımaktadır.

XIX. yy.'da, özellikle de XIX. yy.'ın ikinci yarısında çömlekçilik daha çok köylerde yaygındı. Bu durum, Transkafkasya demiryolu hattının yapılmasından sonra şehirlere ucuz fabrika mallarının akımıyla ilgilidir. "Demiryoluyla Rusya'dan teneke, cam kaplar, çini ve metalik mutfak eşyaları taşınmaktaydı. Bazı bölgelerde fıçı kaplar seramik kapların yerini almaya başlamıştı."⁷¹ Geleneksel çömlekçilik, sınırlarının, tarihi nedenlerle gitgide daralmasına rağmen, bazı şehirlerde yaşamaya devam etmekteydi. Şeki bölgesi, çömlekçilik geleneklerinin yaşadığı bir merkezdir. Büyük olasılıkla bu durum, Şeki bölgesinin çömlekçilik geleneklerinin yaşadığı diğer bölgeler gibi demiryolu hattından uzakta bulunmasından kaynaklanmaktadır.

"Çömlekçiliğin yaygın olduğu merkezlerden biri de Guba kazasıydı. 1860 yılından başlayarak Guba'da yaklaşık 46 çömlekçi atölyesi mevcuttu. Çömlekçilikle özellikle Guba kazası köylerinde uğraşıyorlardı. Yenikend, Mügüç ve İspik köylerinde çömlek, küp ve evde kullanılan diğer seramikler yapıyordu".⁷² "1852 yılı itibariyle Şemahı'da beş çömlek atölyesi çalışıyordu. 1850'li yıllarda Şemahı vilayetinde ortalama 12 çömlek atölyesi faaliyet halindeydi. Şemahı ve civarındaki atölyelerin sayısı XIX. yy. sonlarına kadar artmaya devam etmiştir".⁷³

"Lenkeran kazasında çömlekçilik özellikle Separadi, Erkivan ve Şağlaküce köylerinde gelişmişti. Lenkeran'da 1858 yılında çalışmaya başlayan çömlekçilik işletmesi, 1867 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1862 yılında Lenkeran'da bir başka çömlekçi atölyesi açılmıştı. Bu atölyelerde yapılan ürünler piyasaya sürülüyordu".⁷⁴ Bugün itibariyle Lenkeran kazasındaki çömlekçilik gelenekleri Lenkeran ilçesine bağlı Separadi ve Şağlaküce köylerinde ve Astara ilçesine bağlı Pensar köyünde sürdürülüyor. Çömlekçilik, son yıllara kadar Lenkeran bölgesi

⁷¹ S.M. AĞAMALİYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği*, "İlim", 14

⁷² A. S. SUMBATZADE, *Azerbaycan Endüstrisi XIX yy 'ıllarda*, "İlimler Akademisi", 142.

⁷³ İ. ÇEREPANOV, *Şemahı'nın istatistik öçerkleri*, 427

⁷⁴ D. KİSTENEV, *Lenkeran kazasında zanaat üretimi ve köylülerin emek haklarının (maaşların) hesaplanması*, 100

köylerinde büyük önem taşıyordu. Separadi köyünde ise çömlekçi kooperatifi faaliyet gösteriyordu. Çömlekçilik ürünlerine ihtiyacın azalmasıyla ilgili olarak anılan kooperatifler kapatılmıştır.

“XIX. yy.’da Nuha (Şeki) kazası şehir ve köylerinde çömlekçilik zanaatı mevcuttu. Nuha’da 1840’lı yıllarında 19 çömlekçilik atölyesi faaliyet halindeydi. 1850–1869 yılları arasında atölyelerin sayısı dörde indi. 1880’li yıllarda bunların sayısı şehirde 7 iken 1890’lı yıllarda 10’a yükseldi”.⁷⁵ Nuha’da çömlekçilik atölyelerinin sayısının azalması, çömlekçiliğin gerilemesi anlamına gelmiyor, tam tersine çömlekçilik işletmelerinin büyümesi anlamına geliyordu. Çömlekçiliğin Nuha kazasına bağlı Küsnet ve Vartaşen’de yaygın olduğu bilinmektedir. “Günümüzde Vartaşen bölgesinde çömlekçilik geleneği tamamen unutulmuştur, denebilir. Haçmaz, Calut ve Halhal köylerinde yalnızca seramik tandırlar yapılıyor”.⁷⁶

Çömlekçilik XIX. yy.’da Nahçıvan kazasında da geleneklerini sürdürüyordu. “1830’lu yıllarda Nahçıvan’da 6 çömlekçilik atölyesi faaliyet halindeydi. XIX. yy.’ın ikinci yarısında (1870-1890’lı yıllar) Nahçıvan’daki çömlekçilik atölyelerinin sayısı 14 veya 16’ya vardı. Bu atölyelerde çalışanların sayısı beşten ikiye inmişti.”⁷⁷

“Yelizavetpol (Şimdiki Gence) kazasında 1836 yılında iki çömlekçi atölyesi mevcuttu. 1880-1890’lı yıllarda çömlekçi atölyeleri büyümekte iken sayısında da bir artış gözlenmekteydi. 1880’li yıllarda 69 işçinin çalıştığı 27 atölye faaliyette halinde iken 1900 yılında bunların sayısı 195 işçinin çalıştığı 57 atölyeye ulaşmıştı”.⁷⁸ Böylece yukarıdaki verilerden yola çıkılarak geleneksel çömlekçilik zanaatının gelişmeye eğilimli olduğu söylenebilir.

Azerbaycan’da XIX. yy.-XX. yy. başlarında mevcut olan geleneksel çömlekçilik zanaatı ürünleri fonksiyon açısından 6 gruba ayrılabilir:

⁷⁵ A. S. SUMBATZADE, *Azerbaycan Endüstrisi XIX yy’larda*, “İlimler Akademisi”, 148

⁷⁶ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği*, “İlim”, 16

⁷⁷ A. S. SUMBATZADE, *Azerbaycan Endüstrisi XIX yy’larda*, 151

⁷⁸ A. D. NAZAROV, *XIX y.y. 90’lı yıllarında Azerbaycan’da zanaatkârlığın gelişimi*, 18

1. Su kapları,
2. Yemek pişirme, koruma ve saklama amaçlı seramikler; a) yemek pişirme, b) ekmek pişirme, c) yemeği koruma ve saklama, d) seramik mutfak ürünleri.
3. Süt kapları,
4. Isıtma ve aydınlatma elemanları
5. Diğer ev eşyaları
6. Su sağlanması için çömlekçilik ürünleri.

1. Su kapları.

Su kapları, genelde suyun taşınması ve korunup, saklanması için kullanılıyordu. Su kapları tek biçimli, ancak çeşitli ölçüde oluyordu. “18–20 litre su alan ve suyun taşınması ve korunup, saklanması için öngörülen küpler seheng (su testisi) olarak anılmaktadır.”⁷⁹ Lenkeran’da ise böyle küpler su testisi (su güğümü) olarak bilinmektedir. (**Resim: 76**).

Resim: 76
18-20 litrelik su testisi Lenkeran.

6-8 litrelik küpler de aynı biçimlidir. Şeki’de küçük küpler cürdek, Lenkeran-Astara bölgesinde sehengce adlandırılıyor. Seheng (testi), boşaltma tertibatsız bir küp olup, tek dikey kulplu, uzun gövdeli ve dar boğazlı bir kaptır. “3-4 litrelik küçük ölçülü su küpleri bardak (testi) olarak bilinmektedir. Küçük testilerde su sıcak havada bile uzun süre serin kalırdı.”⁸⁰ Şeki bölgesinde gurgur veya sürahi, adlandırılan testiler halen mevcuttur. (**Resim: 77**)

Resim: 77
3–4 litrelik su testi. Lenkeran.

Halkın yaşamında yıkanma için öngörülen testi grubuna giren tek kulplu, boru biçimli uzun emzikli aftafa çok yaygındı. (**Resim: 78**)

Resim: 78
Aftafa. Lenkeran.

⁷⁹ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği, “İlim”*, 18

⁸⁰ Mir Teymur MEMMEDOV, *Seramiğin Mutfakta Rolü, “Kulina”*, 31

2. Yemek pişirme, koruma ve saklama amaçlı yapılan seramikler:

A) Değişik ölçülü, kapaklı kazan ve tencereler (gazanca, çömlek) seramik mutfak kapları grubunda yer almaktadır. “Çömlek, Lenkeran-Astara bölgesinde çok yaygındı. Bu yerlerin esas gıda ürünü olan pirinç, yalnızca böyle kazanlarda kaynatılırdı. Çömleğin kalın cidarlarının yavaş yavaş ısınması pirince özel tat katıyordu.”⁸¹ Çömlek, yarım küre biçimli, dışarıya eğilmiş taç şeklinde bir kap çeşididir. 1–2 kişilik tencerelerden büyük kazanlara kadar değişik boyutlarda mevcuttur. (Resim: 79).

Resim: 79
Güveç.

Guba bölgesinde güveç olarak bilinen özel seramikler tandırda fasulye pişirmek için kullanılır. Güveci, kadınlar yaparlardı. Güveç, tek kulplu testi çeşidi olup küçük boşaltma tertibatlı ve düz kapaklı bir kaptır. (Resim: 80)

Resim: 80
Guba bölgesi. Testi çeşitli güveç

“Piti kabı”, (“Piti kabı” *bildiğimiz küptür, halk arasında piti kabı olarak denilmekte*) istisnai özelliğe sahip geniş ağızlı küçük ölçülü bir küp olup şehir ve köylerde etli sıvı yemek pişirilmesinde kullanılmaktadır. Piti, karışık ve nefis bir yemek olup ayrı ayrı testilerde bir veya iki kişi için ve tam bir aile için yapılabilir. Kişilerin sayısına bağlı olarak değişik ölçülü küpler kullanılır. (Resim: 81, 82)

Resim: 81

Resim: 82

Küpler.

Son derece yaygın olan pilav yapılmasında değişik ölçülü seramik aşsüzen (süzgeç) kullanılır. “Massallı’nın Erkivan köyünde “süzgeç” veya “plov süzen” olarak bilinen aşsüzen, Lenkeran’ın Separadi, Şağlaküce, Astara’nın ise Pensar köyünde “plovparzın”, Şeki bölgesinde “çilovsüzen” adlandırılır.”⁸² Etnografik bölgelerin tümünde aşsüzen, şekil açısından hemen hemen birbirine benzemekte

⁸¹ Mir Teymur MEMMEDOV, *Seramiğin Mutfakta Rolü, “Kulina”(01)*, 30

⁸² S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği, “İlim”, 21*

olup, dibi delikli, yarımküresel ve kenarları birkaç santimetre dönmüş biçimde olur. (Resim: 83)

Resim: 83
Süzgeçler. Lenkeran-Astara

XIX. yy.'da yaygın olan seramikten yapılmış ateş ayakları daha çok nala benzer biçimlidir. Yemek pişirmek için seramik mangal kullanılıyordu. Açık ateş ve şömineden farklı olarak kömür üzerindeki seramik fırın yemek pişirilmesi için iyi bir ortam sağlıyor, bu özelliğiyle şehir mutfağının en önemli elemanlarından biri olarak biliniyordu.

Çömlekçiler, günümüzde Kafkasya genelinde yaygın olan kebab ve diğer et yemeklerinin şışte pişirildiği, kenarları yüksek ve ayaklı mangal yapma geleneğini sürdürüyorlar

B) Azerbaycan'da ekmek pişirilmesi için yalnızca içten ateşlenen fırınlar değil, toprakta kazılan ve seramik yer fırınları da yaygındı. "Etnografik incelemeler sonucunda ekmek pişirilmesi için gereken tandır ve diğer seramikleri kadınların yaptıkları belli olmuştur. Ekmek pişirilmesinde kullanılan diğer araçlara oranla tandır, sarf edilen yakıt miktarı açısından daha ekonomik sayılmaktadır. Tandır, diğerlerinden farklı olarak çalı çırpıyla da ısıtılabilir."⁸³

"İnce açılmış ekmekler (yuha, fetir, nezik), pide ve diğer un mamulleri seramik sac (metal levha) üzerinde pişiriliyordu. Sac, özel ateş altlığı üzerine monte edilen yuvarlak görünümlü, 3 cm'e kadar kalınlıkta, orta kısmı hafif kabartmalı bir levhadır."⁸⁴ Azerbaycan'da ekmeği süslemek için çoğu zaman değişik bezekli seramik mühürler kullanılıyordu. (Resim:84)

Resim: 84
Oyma dekorlu seramik mühür.
Şeki bölgesi.

⁸³ Mir Teymur MEMMEDOV, *Seramiğin Mutfakta Rolü*, "Kulina"(02), 36

⁸⁴ Mir Teymur MEMMEDOV, *Seramiğin Mutfakta Rolü*, "Kulina"(01), 32

C) Yemeğin korunması ve saklanması için çoğu zaman büyük küpler kullanılıyordu. Küpede buğday ve un, kuyruk yağında kızartılmış et (kavurma) saklanır, tuzlama balık yapılır, tuzlu ve turşu koyulurdu. “Küpler eskiden hacim bakımından birbirinden ayrılır ve geleneksel çeki ölçüsüne göre belirleniyordu. En büyük küp 150 litre su alıyordu.”⁸⁵

“Lenkeran’a bağlı Separadi köyünde büyük küpler “iri testi” veya “balık küpü” olarak bilinmektedir.”⁸⁶ Genelde balığın tuzlanması için kullanılır. “Küçük ölçülü küpler (50 litreye kadar) üç kulplu olup çeşitli tuzluların ve melas saklanması için kullanılır. Şeki’de bu tür küpler “küpe”, Guba bölgesinde ise “leh” adlandırılır.”⁸⁷ Lenkeran-Astara bölgesinde de bu tip küpler balık tuzlamak için kullanılır, ancak Şeki küplerinden farklı olarak kulpsuz yapılır. Çeşitli tedarik amaçlı tuzlunun yapıldığı Şeki bölgesinde de bu amaçla küp kullanılır. Tüm küpler görünüşte birbirine benzer. Bunların gövdesi orta kısımda genişler, dibi büyük değildir, düzdür, omuz askıları açık, boğazı yeterince dardır. (Resim: 85, 86)

Resim: 85
Küp. Lenkeran bölgesi

Resim:86
Küp. Guba bölgesi.

D) Azerbaycan’da XIX. yy.-XX. yy. başlarında seramik mutfak eşyası pek yaygın değildi. Mutfak kâsesi, semaver, maşrapa, yağdanlık, tuzluk, demlik, tabak, şekerlik genelde mutfak eşyası olarak biliniyordu. Şekil bakımından anılan mutfak eşyaları fabrika ürünlerine benzer. “Bu mutfak eşyaları, Massallı’nın Erkivan, Lenkeran’ın Separadi, Astara’nın Pensar, Zungulyeş köylerinde ve Şeki’de bulunmuştur.”⁸⁸ (Resim: 87)

Resim: 87
Demlik ve semaver. Lenkeran bölgesi.

⁸⁵ Mir Teymur MEMMEDOV, *Seramiğin Mutfakta Rolü, “Kulina”(02)*, 37

⁸⁶ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği, “İlim”, 24,*

⁸⁷ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği, “İlim”, 24*

⁸⁸ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği, “İlim”, 25*

3. Süt kapları

Sütçülükte çömlekçilik ürünlerinin önemi, eskiden Azerbaycan'da hayvancılığın yaygın olmasından kaynaklanıyordu. Azerbaycan'da yaygın olan yayık yüksek olmayan boğazlı bir küp çeşidi olarak bilinmektedir. Yayığın ön tarafında, omuz askılarında kulp bulunur. Genelde ağız çapı, derinlik çapına eşit olur. “Kulpun altında veya kulpun sol tarafında çalkalanma sürecinde oluşan gazın çıkması için düşünülüp, yapılmış yaklaşık 2 cm çaplı bir delik bulunur. Yayık yapılırken onun iç duvarlarına ve dibine kurutulduktan sonra kil topak yapıştırılır. Bu tür topaklar, günümüzde Lenkeran-Astara bölgesi çömlekçilik zanaatına özgüdür.”⁸⁹ Çömlekçiler, bu tür topakların yağın ayrandan ayrılmasını hızlandırdığını belirtiyorlar. “Masallı bölgesine bağlı Erkivan köyü çömlekçileri satış amacıyla dört ölçülü yayık yapıyorlar. Bunlar “iki hayvanlık”-iki inekten sağılan ekşi sütten yağ yayılmasında kullanılır. Separadi çömlekçileri büyük mandalık yayık ve küçük ineklik yayık olmak üzere iki ölçülü yayık yaparlar.”⁹⁰ Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerini temsil eden çömlekçilerin günümüzde bile çok sayıda yayık yapması süt ürünleri üretiminin bugün de geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir. (**Resim: 88**)

Resim: 88
Yayık. Lenkeran bölgesi

4. Isıtma ve aydınlatma elemanları.

Evi ısıtmak için seramik kürsü (mangal) yaygın şekilde kullanılıyordu. Çömlekçiler kürsüyü çömlekçi tezgâhı kullanmadan elle yapıyorlardı. “Kandil adlandırılan, boğazlı ve fitil koyulması için çeşitli emzikli lambalar kullanılıyordu.”⁹¹ (Resim: 89, 90)

Resim: 89

Resim: 90
Kandil ve şamdan.

⁸⁹ O.Ş. İZMİZADE, *Mil Düzü'nün Kilden Yapılmış Yayıklar*, Maarif , 169

⁹⁰ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği*, “İlim”, 26

⁹¹ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği*, “İlim”, 28

5. Diğer ev eşyaları.

“Arkeolojik materyaller içinde arkeologların çocuk oturağı olarak tanımladıkları silindir biçimli, geniş yatay taçlı kaplar bulunmaktadır.”⁹² Tüm bölgelerde çeşitli ölçülü dibçek (çiçek saksısı), pul dahilli (para kumbarası) yapılıyordu. “Azerbaycan’da özellikle orta yüzyıllarda “gelyan” (nargile) olarak bilinen tütün içme borucukları çok yaygındı.”⁹³

6. Su sağlama tesisleri

Günümüze dek birçok çömlekçilik merkezinde eski geleneklere dayanılarak “künk” olarak bilinen su boruları yapılıyordu. “Gence’de, Astara’da, Nahçıvan’da ve diğer bölgelerde yapılan kazılar sonucunda çömlekçi ürünü olan bileşenli iki su boru hattı bulunmuştur. Hatlar, doğru ve eğri (“tapanca lüle”) borulardan, büyük çaplı başlangıç borulardan (“ana lüle”), küçük ölçülü ara borulardan (“orta lüle”) ve giriş borularından (“bece lüle”) oluşuyordu.”⁹⁴ **(Resim: 91)**

Resim: 91

Su boruları. Astara ve Nahçıvan bölgesi

Lenkeran-Astara bölgesinde bulunan su kuyuları için eskiden seramik kuyu ağızları (“guyu ağzı”, “çolagov”) yapılıyor. “Kuyu ağızları 50 cm’den başlayarak 80 cm’ye kadar olan birkaç kısımdan oluşur.”⁹⁵ Kuyuların bu tip seramik ağızları (“gvimi”) Gürcistan’ın Batı bölgeleri çukur yerlerinde de çok yaygındır. **(Resim: 92)**

Resim: 92

Seramikten yapılmış kuyu ağızları.

⁹² G.M. AHMEDOV, *Azerbaycan’ın Sırsız Seramiği*, “İlimler Akademisi”, 229

⁹³ A.g.k, 487

⁹⁴ İ.M. GEFERZADE, *Eski Gence’nin Tarihi Arkeoloji Oçerk’i* (Eseri), “İlimler Akademisi”, 42

⁹⁵ S. M. AĞAMALIYEVA, *Azerbaycan Çömlekçiliği*, “İlim”, 30

3. AZERBAYCAN'DA SERAMİĞİN SSCB DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ (1920-90'lı Yıllar).

3.1. AZERBAYCAN SERAMİĞİ SERAMİK ENDÜSTRİSİNE GEÇİŞ.

Bilindiği gibi eski erken ve gelişmiş orta çağda Azerbaycan seramik sanatı zengin geleneklere sahip olmuştur. “XIV yüzyılın sonlarında Azerbaycan’ın bazı şehirlerinde, ithal seramik ve porselenin etkisiyle yeni bir yöntem, monokrom motif yöntemi gelişmeye başladı. Diğer ülkelerden ithal edilen seramik pahalıya mal oluyor ve ithal olanları yalnızca zengin kesim alabiliyordu. Seramik, günlük yaşamda gerekli olduğu için XV yüzyıldan başlayarak halkın tüm kesimleri için öngörülen ucuz ürün üretimine başlandı.”⁹⁶

“XX yüzyıl başlarında ise Azerbaycan seramiğinde yalnızca el ile yapılan basit çömlekçilik ürünleri yapılmaktaydı. Köy hayatında kullanılan bu ürünler yaygın bir şekilde üretilmesine rağmen, sanatsal değerleri yüksek değildi.”⁹⁷

“Bolşevik yönetiminden önceki yıllarda Azerbaycan’ın bazı ilçelerinde, özellikle Guba, Şemahı, Gence, Şeki, Lenkeran ve Nahçıvan’da küçük zanaat atölyelerinde yerli halkın ihtiyaçlarını karşılamak için kullanım amaçlı basit çömlekçilik ürünleri üretiliyordu.”⁹⁸

“1920’li yılların sonu, 30’lu yılların başlarından itibaren SSCB’de yüksek sanatsal seramik (çini, porselen, mayolika) yapılması alanında yeni araştırmalar başladı.”⁹⁹

Sovyetler döneminde geleneksel çömlekçilik kendi basit form, dekor ve üretim anlayışına göre gelişimini devam ettirdi. Değişik biçimli küp, fiç, yayık, kâse ve köylerde kullanılan diğer ürünler az sayıda, seri halinde çömlekçiler tarafından

⁹⁶ L.S. BRETANİSKİY, B.V. VEYMARN. Azerbaycan İnceseneti IV-XVIII yy, “Sanat”, 163

⁹⁷ S.M. AĞAMALIYEVA, Azerbaycan Çömlekçiliği, “İlim”, 86

⁹⁸ Afet ASLANOVA, Çağdaş Azerbaycan seramiği, 30

⁹⁹ L. ANDREYEVA, Sovyet Porseleni 1920–1930, 121.

atölyelerde üretiliyordu. Özellikle kırmızı ve gri kilden yapılan bu ürünler sırsızdı ve üzerinde hiçbir dekor bulunmuyordu.

“Seramik üretimi Azerbaycan’da SSCB kurulduktan sonra 10 yıllık bir dönemi kapsamaktadır.”¹⁰⁰

“Yalnızca 1930’lu yılların başlarında yerli seramikçiler tarafından yapılan küçük heykel, dekoratif vazo ve başka eşyalar sanatsal seramiğin değişik çeşitleri olarak üretilmiştir. 1937 yılında ressam L. Kerimov’un yaptığı taslak resmine dayanılarak iki tane dekoratif vazo yapıldı.”¹⁰¹

Sovyet döneminde milli geleneklerin öğrenilmesi ve geleneksel dekoratif sanat örneklerinin yeniden canlanmasıyla ilgili olarak seramik sanatına büyük önem verilmeye başladı. 1940’lı yıllarda Azerbaycan’ın ünlü şairi Nizami Gencevi’nin 870. yıldönümü kutlamalarıyla ilgili olarak evde kullanılan bir dizi seramik örnekleri yapıldı.

Savaştan sonraki (1946) dönemin sanatsal seramiği iki yönde gelişmeye başladı:

1. Devlet Endüstrisi
2. Kooperatif üretimi.

Azerbaycan’da sanatsal endüstrinin çeşitli dallarının meydana gelmesi ev eşyalarının seri üretimi için elverişli ortam sağladı. Devlet sanatsal endüstri eşyaları, eski SSCB halklarının yaratıcılık deneyiminden alınan hem ulusal, hem de uluslararası formları içermektedir.

Sanat kooperatif (ortaklık, işbirliği) sisteminin çeşitli birlikleri tarafından üretilen seramik ürünlere gelince şu konuya dikkat etmek gerekir ki, bu tip seramik ürünler halk sanatı kaynaklarına dayanan milli formların devamı niteliğini taşımaktaydı.

¹⁰⁰ Afet ASLANOVA, **Çağdaş Azerbaycan seramiği**, 30.

¹⁰¹ **A.g.k.**, 31

“1950’li yılların ortalarında uygulamalı sanat dalında eser veren seramikçiler, ülkenin yüksek sanat okulundan mezun olmuş, sanatsal seramikle uğraşan genç uzmanlar sayesinde zenginleşti.”¹⁰²

Sovyet yönetimi döneminde uygulamalı sanat ustaları ve seramikçileri çini kaplar, küçük porselen heykeller, mayolika, dekoratif ürün, evde kullanılan değişik kaplar türünden sanatsal seramik ürünleri yaptılar.

1960’lı yıllar Azerbaycan’da seramiğin yoğun gelişime dönemi olarak sayılabilir. Bakü Seramik Sofra Eşyası Fabrikası ve sanat vakfına bağlı seramik atölyeleri toplu ve seri üretim olarak çeşitli çay, kahvaltı ve şarap takımları, orijinal vazo, kül tablası ve diğer ev eşyalarının üretimine başladı. “Seramiklerin çoğu motiflerle dekorlanıyor, bir kısmının üzeri renk tonu zengin sırlarla kaplanıyor, diğer bir kısmı ise yerel boyalarla renklendiriliyordu.”¹⁰³

Değişik biçimli seramik ürünler hem yalın, hem de ilgi çekiciydi. Kapların, yerel seramikçi ressamı tarafından ilk örneği yapılarak, çeşitli işletmelere seri üretim için gönderiliyordu.

Bu gelişmeler Azerbaycan Sovyet seramiği için kayda değerdir. Devam eden yıllarda seramikçi ressamların sayısı Moskova, Tiflis ve Bakü dâhil Sovyetler Birliği’nin çeşitli yüksek okullarında seramik dalında eğitim alan gençler sayesinde arttı. “Bahsettiğimiz yetenekli seramikçilerden biri Sima Ağayeva birkaç adet orijinal takım ve değişik seramik kap yapmıştır.”¹⁰⁴

Sovyetler döneminde yapılan sanatsal ev seramiği geniş kapsamlı endüstri sanatsal haline döndü. Azerbaycan sanatsal seramiği, gelişme perspektifine sahipti. (Güçlü üretim altyapısı, yetenekli uzman ressamı; halk gelenekleri). Bütün bunlar milli seramiğin gelecekte gelişeceğini vaadediyordu.

¹⁰² Afet ASLANOVA, **Çağdaş Azerbaycan seramiği**, 33

¹⁰³ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, **Azerbaycan İnceneseti**, “Işık”, 305

¹⁰⁴ A.g.k, 312

Bununla birlikte Azerbaycan sanatsal ev seramiğinin önünde duran bazı sorunların bir an önce çözümlenmesi gerekiyordu. Bu sorunların en önemlisi, geleneksel milli seramik formların canlandırılması ve kullanılmasıydı.

Bugün itibariyle milli sanatsal formların seçilmesi ve gelişmesi, büyük kültürel-eğitici öneme sahiptir. “Çağdaş seramik örnekleri yapmak için halkın geleneği olan, sanatsal formların seçilmesi ve benimsenmesi gerekmektedir. Çağdaş Azerbaycan sanatçılarının yaratıcılıkla ilgili çözmeleri gereken sorunları bundan kaynaklanmaktadır.”¹⁰⁵

Seramikçilerin, sürekli olarak seramik sanatına artan ilgisi değişik faktörlerle ilgilidir. Bunlardan birincisi, bin yıllar boyunca Azerbaycan’da gelişen seramik üretiminin gelenekselliğidir. “Yaşam alanlarımızda yeni, sentetik malzemelerin meydana gelmesi ve kalıplaşmış standartların etkisine rağmen, çamurla çalışma deneyimi, çağdaş insanın yaşamında hiçbir iz bırakmadan, tamamen unutulması imkânsızdır. Bununla birlikte çağdaş güzel sanatın, Azerbaycan halkının yüzyıllarca süregelen kültür geleneklerinin korunması ve mirasa duyulan büyük ilgi de seramikçilerin eski dönemlerin yaratıcılık hazinesine başvurmasını sağlamıştır.”¹⁰⁶

“1960’lı yıllarda Lia Ağamalova ve Sakine Şahsuvarova’nın sayesinde Azerbaycan seramiği ülke dışına çıktı. L.Ağamalova’nın işleri seramik ürünlerin çağdaş yüzünün halk sanatının özellikleriyle başarılı bir şekilde birleşmesinden meydana gelmiştir. Seramikçi, milli motiflerin buta (stilize edilmiş tavus kuşu kuyruğu), helezon, kıvrıkcık boynuzcukları olan haçvari elemanlarından yararlanır. Bu elemanlar, seramik ürünlere geleneksel bir etki katmaktadır.”¹⁰⁷

Genelde 1960’lı yılların ve 1970’li yılların başlarında Azerbaycan seramiğinde hem Avrupa akımlarının, hem de çömlekçi ürünlerinin gitgide artan etkisi görülüyordu.

¹⁰⁵ Ş. ALESKEROVA, *Sanatsal Miras ve Çağdaş Seramik*, “İlim ve Hayat”, 28

¹⁰⁶ A.g.k, 29

¹⁰⁷ Afet ASLANOVA, *Çağdaş Azerbaycan seramiği*, 35

1970’li yıllarda geleneksellik ve çağdaşlığın karşılıklı ilişkisi eskisi gibi güncel olarak kalıyordu. Azerbaycan seramiğinin geleneksel özelliklerinin korunması seramikçileri rahatsız ediyor ve onlar bu işi kendi bildikleri gibi yerine getirmeye çalışıyorlardı.

“1970’li yılların sonlarında Azerbaycan seramiği belli bir gelişme yolu katetmişti. Anılan dönemde, çalışmalarında seramiğe yer ayıran ressamlar grubu meydana geldi ve büyük deneyimler elde edildi. 1960’lı ve 70’li yıllarda meydana gelen gelişmeler en üst düzeye kadar yükselmişti. Bu yüzden de yeni araç ve ifade şekillerinin aranması gerekliydi.”¹⁰⁸

Sanat alanında yeni kuşakların yetişmesi seramiğin biçim ve renk paletini önemli derecede yenileştirdi. Genç Azerbaycan seramikçilerin kazandıkları başarılar daha önemliydi. “Onların “kültürel hafıza”ya başvurmaları, seramikçilerin çağdaş problemlerinden söz etmeye engel olmuyordu. 1980’li yılların başlarında Azerbaycan’da seramiğin yalnızca ressamların yaşına göre değil, hem de yaratıcılık yönüne göre genç olarak kalmaya devam ediyordu.”¹⁰⁹ 1980’li yıllarda seramikçiler şamotlu çamuru tercih ediyorlardı. Bir zamanlar ucuz ve işlemeye elverişli olmasından dolayı seramikçilere verilen şamotlu çamur, birden bire eşsiz bir malzemeye dönüştü. Bunun kaba, düz olmayan yapısı karakteristik tiplerin yaratılmasına olanak sağladı ve plastiği doğal ve kolay anlaşılan halk sanat biçimine yaklaştırdı.

Sovyet yönetiminin ilk yıllarında çeşitli kooperatiflerde bir araya gelen halk sanatkârları, orta ölçekli sanatsal üretim işletmeleri kurdular. Daha sonra ülkede, uygulamalı sanat eşyalarını seri üreten güçlü endüstri merkezi kuruldu. Bakü Kuyumculuk Fabrikası, Bakü Seramik Sofra Fabrikası, Bakü Hatıralık Eşya Fabrikası, Şeki İpekçilik Fabrikası vb. bahsettiğimiz işletmeler arasında yer alıyordu. Böylece, Azerbaycan’da bugün de büyük ihtiyaç duyulan seramik ev eşyalarının seri üretimine başlandı.

¹⁰⁸ K.C. KERİMOV, R. S. EFENDİYEV, N.İ. RZAYEV, N.D. HEBİBOV, *Azerbaycan İnceseneti*, “Işık”, 317

¹⁰⁹ D. MUSTAFAYEV, *Dünyayla Aynı Yaşta Kaplar*, “Gobustan”, 67

Bu işletmelerden Bakü Seramik Sofra Eşyası Fabrikası, Azerbaycan'da ilk seramik endüstri işletmesidir. Fabrika, 2. Dünya savaşından sonra inşa edilmiş ve 1949 yılında kullanıma açılmıştır. (Resim: 93)

Resim: 93
Bakü Seramik Sofra Eşyası Fabrikası'ndan görünüm

“Eskiden az sayıda, yaklaşık 700 adet mal ürettiyordu. Üretilen mal sayısının az olması, üretim sürecinin mekanikleşmemesi ile kaynaklanıyordu. Daha sonra fabrika gitgide gelişmiş, mal üretiminde bir artış sağlanmıştır.”¹¹⁰ Fabrikaya 1960 yılından başlayarak modern teknoloji ve üniteler sağlandı. El emeği yerine mekanik emek geçti. Seramik çamurunun el ile dövülmesi yerine vakum pres, makineler, aralıksız olarak çalışan fırınlar, konveyörleştirilmiş kurutucu cihazlar monte edildi. “Bu donanımlarla üretilen malın miktarı bir yılda 16 milyon adede ulaşırken, aynı zamanda kalitesi de yükseldi.”¹¹¹

Fabrika, 3 atölyeden oluşmaktadır:

1. Çamur Hazırlama Atölyesi
2. Şekillendirme ve Pişirim Atölyesi
3. Dekor Atölyesi

1. Çamur Hazırlama Atölyesi:

Fabrikanın kullandığı hammaddeler kaolin, kuvars kumu, yüksek sıcaklıkta (1100-1200) pişen beyaz kilden oluşmaktadır. Fabrika, bu hammaddeleri Ukrayna'dan sağlamaktaydı. Halen hammadde Ukrayna'dan sağlanmaktadır. Alınan hammadde, fabrikanın seri üretim atölyesine getirilerek depolanır, burada raylı vagonlara yığılarak ufalanmak için gönderilir. (Resim: 94)

Resim: 94
Fabrikaya ait hammadde stok sahası

¹¹⁰ Afet ASLANOVA, *Çağdaş Azerbaycan seramiği*, 134

¹¹¹ A.g.k, 134

Ufalamadan sonra tartılır ve hammaddeyle dolu vagonlar kaldırıcı üniteler aracılığıyla kil karıştırıcının (mikser) üzerine kaldırılarak hammaddeler, kil karıştırıcının içine boşaltılır. “Buradaki hammadde plastik olarak kil ve kaolinden oluşmaktadır. Bunlara su ilave edilerek karıştırılmaktadır. (Resim:95) Diğer sert hammaddeler, yani kuvars kumu, ufalanan ve ezilen hatalı ürünler ise bilyalı değirmende karıştırılır.”¹¹² (Resim: 96)

Resim: 95
Kil Karıştırıcı

Resim: 96
Bilyalı değirmen

Bilyalı değirmendeki ve mikserdeki çamur, borular aracılığıyla havuza dökülerek yeniden karıştırılır. (Resim: 97) Elde edilen sulu çamuru, demir oksitlerden ayırmak için mıknatıs separatöründen geçirilir. (Resim: 98) “Demir oksitlerden ayrıldıktan sonra, çamur bir başka havuza dökülür ve borular aracılığıyla filtreprese gönderilir. Burada çamurun içindeki su oranı %70 olur.”¹¹³ Filtrepreste sıkılarak içindeki su çıkartılır. (Resim: 99) Filtrepresten çıkan çamur, vagon aracılığıyla miksere gönderilir ve buradan sıkılarak silindir biçiminde çıkar. (Resim: 100)

Resim: 97
Havuz

Resim: 98
Mıknatıs separatörü

Resim: 99
Filtrepres

Resim: 100
Mikserde silindir biçiminde sıkılan çamur.

Daha sonra konveyör (şeritli iletkenler) aracılığıyla vakum prese gönderilir. Vakum preste çamurun içindeki hava sıkılarak silindir biçimine girer. Silindir biçimli çamur, kesme ünitesinde tabakalar halinde kesilerek şekillendirme atölyesine gönderilir. (Resim:101) Aynı zamanda çamur hazırlama atölyesinde, frit de hazırlanır.

Resim: 101
Vakum pres

Çamur kesme ünitesi

¹¹² Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası. A.Ş.** Bakü 2005

¹¹³ Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası. A.Ş.** Bakü 2005

2. Şekillendirme ve Pişirim Atölyesi:

Şekillendirme atölyesinde, tabakalar halinde kesilen seramik çamuru, monopres vagonun yardımıyla kalıplara dökülmek üzere şekillendirme makinesine gönderilir. (Resim:102.a.) “Kalıptan çıkan ürün, kurutma raflarına dizilir ve 60°C’de kurutma yapılır.”¹¹⁴ (Resim:102.b.) Kurutulan tabaklar, kenarlarının temizlenmesi için dayanak üzerine koyulur ve temizlenir. (Resim:102.c.) Ürünün bir kısmına şeride benzer angop veya hammadde için öngörülen boyayla angop yapılırdı. Ancak bugün angoplama işi yapılmamaktadır.

Resim: 102.a.
Tabakların şekillendirilmesi.

Resim: 102.b.
Kurutma rafları

Resim: 102.c.
Tabakların kenarlarının temizlenmesi.

Ürünler, hareket eden raflara dizilir ve oradan da işçiler ürünleri vagonlara dizerler. Vagonlar 3 raftan oluşmaktadır. “Bir vagona yaklaşık 800–900 ürün dizilir. (Resim: 103)

Resim: 103
Ürünlerin vagonlara dizilimi.

Ürünler birinci pişirim için gönderilir. Pişirim süreci 36 saat sürer.”¹¹⁵ Birinci pişirimden sonra boya yapılır, daha sonra seramik ürünler sırlanır. (Resim: 104) Sırla örtülen ürünler raflara, oradan da vagonlara dizilerek ikinci pişirime gönderilir. “İkinci pişirim 1100°C-1200°C sıcaklıkta yapılır.”¹¹⁶ (Resim: 105) İkinci pişirimin ardından ürünler çeşitlenir, dekorlanır, hatalı ürünler seçilir ve şamot olarak kullanılmak üzere yeniden çamur hazırlama atölyesine gönderilir.

Resim: 104
Seramik tabakların sırlanması.

¹¹⁴ Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası. A.Ş.** Bakü 2005

¹¹⁵ Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası. A.Ş.** Bakü 2005

¹¹⁶ Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası. A.Ş.** Bakü 2005

(a) (b)
(c) (d)

Resim: 105
Piştirim aşaması. (a,b,c,d, aşama sırası)

3. Dekor atölyesi.

Ürünün son aşaması, üçüncü atölyede yapılır. Dekorlanmadan önce ürünlerin kenarları perdahlanır, çeşitlenir ve hatalı ürünler ayrılır. (Resim:106)

Resim:106
Ürünlerin perdahlanması ve hatalı ürünlerin ayrılması.

Burada seramik ürünler üzerine dekor çizilir, pistole kalem aracılığıyla tozlandırıcı boyalarla dekorlanır, mühür, serigrafi (ipek baskı) aracılığıyla üzerine aktarılır. Bugün ürünlerin dekorlanmasında yalnızca çıkartma yönteminden yararlanılmaktadır. (Resim:107)

Resim: 107
Çıkartma yöntemiyle dekorlama

Daha sonra tabakların kenarları altın yaldızla boyanır ve sonuncu piştirim gerçekleştirilir. (Resim:108). “Son piştirim, sürekli (dekor) fırınlarda yapılır. Dekor fırınında sıcaklık 700°C-800°C olup, 3 saat boyunca piştirim devam eder. Fırından çıkartılan ürünler kutulara dizilerek ambalajlanır ve satış için gönderilir. Fabrikada 2 tünel ve 1 dekor fırını bulunmakta ve fırınlar gazla çalışmaktadır.”¹¹⁷ (Resim:109)

Resim:108
Tabağın altın yaldızla boyanması

Resim:109
Dekor fırını

¹¹⁷ Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası. A.Ş.** Bakü 2005

1980’li yıllarda üretilen malın miktarı bir yılda 16 milyon adede ulaşmıştı. Bakü Seramik Fabrikasında hediye-hatıralık, mayolika ve çeşitli yemek kapları üretilirdi. İşletmede çeşitli yıldönümleri ve özel misafir heyetler için de üretim yapılırdı.

Fabrikanın ürettiği malların sergilenmesi için fabrika müzesi açılmıştır. Buradaki ürünler kalite ve üretim bakımından çeşitliydi. Bugün ise müze kapanmış durumdadır.

Bakü Seramik Fabrikasında geleneksel, biçimli eşyalar da üretilirdi. Bu eşyaların dekorlanmasında geleneksel dekor elemanlarından yararlanılırdı. En sık kullanılan ateş ve buta (milli motiflerdir: ateş-alev, buta ise stilize olunmuş tavus kuşu kuyruğu) motiflerdi. Bunların yanı sıra, eski SSCB’nin diğer halklarının yaptıkları ürünlerden ne biçim, ne de dekor açısından ayırt edilemeyen seramikler de üretilirdi. Bu ürünlerde halk sanatı geleneklerinin izi görülmüyordu.

Fabrika tabak, fincan tabağı, takım kap türünden fakir ve tekrarlanan dekorlu, aynı biçimli kap kacak üretmekteydi.

1980’li yıllarda Bakü Seramik Fabrikasının önde gelen ressamı arasında Memmedov, L. M. Ağamalova, Y. R. Rodmanskova, A. Hamidulin’in adlarını anabiliriz. Fabrika onların çizdikleri tasarımlara dayanarak tabak, kadeh, kâse, fincan tabağı, yemek ve çay takımları, hatıralık eşyalar üretmekteydi.

“L.M. Ağamalova’nın tasarımlarına dayanılarak kâse, kadeh, yemek ve kahve takımları, dekoratif vazolar olmak üzere çok sayıda eşya üretim için onaylanmış ve üretilmiştir. Bu tip kadeh ve vazolar başarılı ürünler olarak bilinmekteydi. Buta motifli kâselerin dekorasyonu karışık olmasa da, geleneksel biçimlere bir incelik sağlamaktaydı. Kâse, biçimine göre Azerbaycan yemekleri için öngörülmüştür.”¹¹⁸

“Fabrikanın ürettiği kadehlere büyük ihtiyaç duyulmaktaydı. Kadehlerde dekor, kadehin gövde kısmını kapatmıştır. Kadehlerin dekorlanması zor değildi. Bu iş “aerograf” (sıvını toz halinde püskürten aygıt) “pistole kalem” aracılığıyla yerine

¹¹⁸, V. İBADOV, Alıcı İlgisi Artır, **Komünist Gazetesi**, “Azərbaycan”, 2

getirilirdi. El işi pek az olan bu tip ürünlerin üretimi fabrikanın işine yarıyordu. Bunlar çabuk ve ucuza mal olmaktaydı.”¹¹⁹

Son yıllarda fabrikanın basit biçimli kaplar üretmesinin bazı nedenleri vardır. Bu sebeplerden biri kamu ve konut binalarının iç mekânlarında geniş bir şekilde uygulanan seramik ürünlerine duyulan ihtiyacın gitgide artmasıdır. Fabrikadan üretim, plan ve ürün sayısının artırılmasını istendiğinden üretilen ürünler çok çeşitliydi. “Standart kalıp yapılır, resimler Sanat Kurulu’nca onaylanırdı. Kenarlarında 3 çiçek resmi olan tabakların veya nar ağacı dalı çizilen fincan tabaklarının çıkartma yöntemiyle yapılması devam ediyordu, çünkü bu kolay üretiliyor ve düşük maliyet sağlıyordu. Dekorlar için çeşitli boya renklerinden yararlanılmıyordu, çünkü yapısına bağlı olarak her bir renk pişirilme sürecine dayanamıyordu. Fabrika, nadiren güzel, karışık dekorlu, el işi olan fincan tabağı veya takım ürettiyordu. Ressamın bu tip bir ürün üzerinde çalışması maliyeti artırdığı gibi üretim sürecini de uzatıyor ve fabrikanın kazancını düşürüyordu.”¹²⁰ Serbest elle dekorlanan daha karışık dekorlu ürünler için küçük bir atölye açılarak, plan dışında malların üretimi gerçekleştirilirdi.

Halen fabrika faaliyetini tamamen durdurmamıştır. Burada Azerbaycan Cumhuriyeti “Seramik Kaplar Açık Tipli A.Ş.” (Bakü Seramik Sofra Fabrikası A.Ş.) faaliyet göstermektedir.

Fabrikada, hammaddeler özel depolara yığılır. Hammadde kaolin, kil, vb.den oluşmaktadır. Bu hammaddeler özel makinelerde temizlenir, laboratuvarlarda kimyasal formülleri kontrol edilir ve bunlara çeşitli maddeler karıştırılır. Hammadde büyük tanklara yığılır, borularda havası çıkarılır, preslenir, daha sonra özel makinelerde dilimlenir, kalıplanır, kurutulur ve büyük tünel fırınlarında 1100°C-1200°C sıcaklıkta pişirilir. “Fabrikada muhtelif boyalarla fincan tabakları, kâseler, derin ve derin olmayan tabaklar ve çaydanlıklar yapılır. Bunların büyük çoğunluğunun kalitesi düşüktür. Bunun da sebepleri mali durumla direkt ilgilidir. Üretilen ürünler fakir dekorlu, ancak evlerdeki esas ihtiyaçları karşılamaktadır.

¹¹⁹ Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası A.Ş.** Bakü 2005

¹²⁰ Afet ASLANOVA, **Çağdaş Azerbaycan seramiği**, 140

Fabrika donanımı, Sovyet döneminde monte edilen eski makinelerden oluşmaktadır. Ancak bunlar fonksiyonunu yerine getirebilmektedir.”¹²¹

“Sovyet yönetiminin uygulamalı sanat ürünleri üretiminin gelişmesine gösterdiği büyük ilgi sayesinde ülkede seri halinde seramik üreten işletmeler kuruldu. Bakü, Gence ve ülkenin diğer şehirlerinde fabrika inşaatlarına başlandı. Gence’de porselen ve halı fabrikası inşa edildi.”¹²²

Gence Porselen Fabrikası, 1971 yılı Mayıs ayında Azerbaycan’ın Gence şehrinde inşa edilerek kullanıma açılmıştır. Fabrikanın teknolojik projesi Çekoslovakya ve Rusya’nın bilimsel araştırma enstitüleri tarafından verilmiştir. (Resim: 110)

Resim: 110 **Gence Porselen Fabrikası**

Fabrikanın üretimi, 50 türde, 120 çeşit değişik ürünleri kapsamaktadır. Üretilen ürünler içerisinde kahvaltı ve çay takımları, ayrı ayrı tabaklar, kâse ve özel değere sahip, geleneksel kap örnekleri olan şerbet takımı, gülabdan ve diğer çeşitler yer alıyordu.

“Fabrikanın kapasitesi, bir yılda 25.000.000 adet olmak üzere bir ayda 1.200.000 adet olarak belirlenmiştir. Fabrikanın kullandığı esas hammadde ve malzemeler şunlardır:

1. Alçı (Rusya ve Ukrayna’dan sağlanıyordu).
2. Beş bileşenli porselen hamuru. (çamur)

- Fabrikada çalışan personel sayısı:

Mühendis-teknisyen - 120 kişi,

İşçi - 2300 kişi,

Memur - 30 kişi

Hizmetçi -50 kişi olmak üzere toplam 2500 kişiden oluşuyordu.

¹²¹ Özel Görüşmeler. Saleh Memmedov. **Bakü Seramik Fabrikası. A.Ş.** Bakü 2005

¹²² Afet ASLANOVA, **Çağdaş Azerbaycan seramiği**, 127

- Fabrikanın uzmanlık bölümleri:

Müdür,

Baş Mühendis,

Üretim Şubesi Başkanı, (Şef)

Atölye Başkanı, (Şef)

Saha Başkanı, (Şef)

Nöbet Başkanı, (Şef)

Ustalar.

Baş Mühendise bağlı bölümler dışında bir de Baş Teknisyen, Baş Elektrikçi, Fabrika İçi Taşıma Şubesi, yardımcı üretim ve ekonomi şubesi de bulunmaktaydı.”¹²³

“Fabrikanın fonksiyonel bölümleri iki düzeyliydi.

1. Düzey fonksiyonel bölümler Fabrika Müdürüne bağlıydı. Bu bölümler aşağıdakilerdir:

1. Fonksiyonel Alanlar Müdürü
2. Baş Ressam
3. Baş Muhasebeci
4. Personel Dairesi

2. Düzey fonksiyonel bölümler Müdür Yardımcısına bağlıydı. Bu bölümler aşağıdakilerdir:

1. Programlama Şubesi
2. İş ve Maaş Şubesi
3. Maliye Şubesi
4. Altyapı Araç-gereç Şubesi
5. Satış Şubesi
6. Kalite Yönetim Şubesi

¹²³ Gence Porselen Fabrikası’nın Arşivi. **Gence 2004.**

Bunların dışında bu şubeler bünyesinde, onların faaliyetine ait olan daha küçük bölümler de bulunmaktaydı.”¹²⁴

Fabrika faaliyetini, 3 büyük üretim alanında gerçekleştirmekteydi:

1. Esas üretim atölyesi; Yıllık üretim kapasitesi–25 milyon adet porselen (günlük kullanım amaçlı) üretimi Avrupa ve Doğu’ya özgü çeşitli çay, şerbet, yemek takımı, gülabdan, kâse, kadeh, değişik ölçülü vazolar vb. olmak üzere iki gruba ayrılırdı. Porselenler iki yöntemle dekorlanıyordu: Mekanik ve el.

2. Sanatsal-deneyimsel üretim atölyesi; yalnızca dekoratif amaçlı porselen yapılıyordu. Bu atölyede 24 çeşit değişik hediyeelik takım ve hatıralık eşya üretilmekteydi. Bunlar yalnızca elle dekorlanıyordu.

3. Refrakter kaset atölyesi; Bu atölye, bahsettiğimiz dönemde eski SSCB genelinde, bu tip fabrikalara, ateşe dayanıklı malzemeler sağlıyordu. Değişik tabaklar pişirmek için kapsel (refrakter kutu), kâse ve büyük tabak için kapseller, fırın vagonunun inşaatı için ateşe dayanıklı malzemeler vb. refrakter çeşitleri: sayılmaktadır. Refrakter kasetler porselenin pişirilmesi sürecinde kullanılmaktaydı. Refrakter porselenler yalnızca bu fabrika için değil, Azerbaycan dışında bulunan 7 porselen fabrikası için de üretilmekteydi.

“Fabrikanın esas atölyeleri şunlardı:

1. Alçı kalıp yapım atölye
2. Döküm atölyesi
3. Pişirim atölyesi
4. Kalite Kontrol atölyesi
5. Dekor atölyesi
6. Ambalaj atölyesi
7. Sanatsal deneyim üretim atölyesi.”¹²⁵

¹²⁴ Özel Görüşmeler. Önceleri Gence Porselen Fabrikası’nda ressam olarak çalışan Saleh Memmedov. **Bakü-2005**

¹²⁵ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi’nin Müdürü. **Gence -2005.**

Fabrika, SSCB Ticaret Odası kanalıyla uluslararası fuar ve sergilerde (20 ülkeden fazla) kendi ürünlerini sergilemiştir. 3 türde çeşitler Çekoslovakya ve İran’a ihraç edilmişti.

“Fabrikanın ürettiği mal çeşitleri şunlardır:

1. Fincan tabağı: çapı 120, 140, 150 mm
2. Tabaklar: çapı 150, 170, 175 mm, (düz 200 mm, derin tabaklar 240 mm, büyük tabak 270, 300, 350 mm)
3. Kadeh: hacmi 180, 230, 370 cm³
4. Kase: hacmi 750, 900 cm³
5. Fincan: hacmi 180, 210, 250 cm³
6. Yemek takımı adet hesabıyla: Klasik çeşitte 35 adetli, Doğu takımı 30 adetli
7. Çay takımı: 14, 26 adetli
8. Doğu çay takımı: 8, 9 adetli
9. Şerbet takımı: 8 adetli
10. Kahve takımı: 26 adetli
11. Çocuk takımı: 8 adetli

Ayrıca aşağıda belirtilen değişik çeşitlere göre ürünler-çaydanlık, şekerlik, konyak matarası, çay kabı, gülabdan, kalemlik, tuzluk vb. üretiliyordu.”¹²⁶

Hammaddenin hazır ürüne çevrilmesi süreci şöyleydi:

1. Alçı kalıp atölyesinde gerekli kalıplar yapılıyordu.
2. Döküm atölyesinde bu kalıplara hammadde dökerek gerekli çeşitler kalıba alınır, daha sonra kalıptan çıkartılarak sırlanır ve pişirim atölyesine gönderiliyordu.
3. Pişirim atölyesinde çeşitler fırın vagonlarına yığılarak ortalama 1320°C-1360°C’de 36 saat boyunca pişirilirdi.
4. Kalite kontrol atölyesinde fırından çıkan ürünler seçilir, hatalı ürünler ayrılır, kaliteli ürünler dekor atölyesine gönderilirdi.

¹²⁶ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi’nin Müdürü. **Gence -2005.**

5. Dekor atölyesinde, çeşitlere gereken dekor uygulanır ve atölyedeki fırında 700-800°C’de pişirilirdi.

6. Hazır ürünler ambalaj atölyesine gönderilerek ambalajlanır ve depolara yığılırdı.

“Sanatsal-deneyimsel üretim atölyesinde, özel olarak yetiştirilmiş, yetenekli, üst düzey ressamlar tarafından yüksek kaliteli ürünler yapılıyordu. Bu atölyede 24 çeşit değişik hediyelik takımlar ve hatıralık eşyalar da üretiliyordu. Bunlar yalnızca elle dekorlanıyordu.”¹²⁷

Gence Porselen Fabrikası kullanıma açıldıktan sonra birçok başarılarla imza attı. “Seraamikçi ressamlar, milli dekorların öğrenilmesine büyük önem veriyor, malzemenin üretim teknolojisini benimsiyorlardı. Fabrikada takım (çay, yemek, çocuk, Doğu üslubu), değişik ürünler (günlük kullanım amaçlı, dekoratif) olmak üzere 50’den fazla çeşitte mal üretiliyordu.”¹²⁸ Fabrika ressamları tabak, fincan, piyale, kâse, çaydanlık türünden günlük kullanılan ürünlerin yapılmasına büyük önem veriyorlardı. Bu tür ürünlerin sanatsal yapısına geleneksel Azerbaycan dekorlarından sayılan buta, (stilize edilmiş tavus kuşu kuyruğu) madalyonlar, bitki motifli rozetler uygulanıyordu.

“Gence Porselen Fabrikası kullanıma açıldıktan sonra Baş Ressam Gabil Bağirov, büyük işler yaptı. Yaratıcılığında, porselenden çeşitli ev eşyalarının yapılmasına ağırlık veren Gabil Bey, fabrika tarafından seri halinde yapılan bir dizi çay takımı ve diğer takımların ressamlığını yapmıştır.”¹²⁹ (Resim 111, 112, 113).

Resim: 111
Çay takımı

Resim: 112
Çay-Kahve takımı

Resim: 113
Gülabdan takımı

¹²⁷ K. KUZMENKO, Kirovabad (Gence) Porselen Fabrikası’nın Kolektifi, **Bakü İşçisi Gazetesi**, “Azernesir” 2

¹²⁸ Afet ASLANOVA, **Çağdaş Azerbaycan seramiği**, 124

¹²⁹ V. İBADOV, Azerbaycan’ın 50 Yılı Adına Kirovabad Porselen Fabrikası, **Komünist Gazetesi**, “Azernesir” 3

Büyük çaydanlık ve demlik, tabaklar, şekerlikler, kadehler, sütdanlar, fincanlar ve diğer eşyalar Gabil Bağirov'un yaratıcılık işlerinin listesini oluşturmaktadır (Resim 114, 115, 116).

Resim: 114
Konyak matarası

Resim: 115
Demlikler
Ölçüleri 600 cm³'den 4 000 cm³ kadar.

Resim: 116
Piale (kâse) takımı

Sayıdığımız seramik eşyaların dekorlarını yapmak için ressam, en basit anlatım yöntemlerinden yararlanmıştı. Eşyaların gövdesini açık sarı, yasemin veya açık turuncu renklerle kapatarak porselenin beyaz rengini dekor motifleri için tutuyordu. Böylece altı köşeli ve dört köşeli beyaz yıldızlar, içerisi küçük bitki motifleriyle doldurulmuş, üzerine zer sürülmüş üçgen, baklava biçimli ve diğer geometrik motifler eşyaların gövdesini süslemekteydi. Eşyaların kulpu, ağızlığı, kapağını ise beyaz renkte bırakıyordu. “Bazen beyaz sırlı porselen ürünlerin üzerini altın yaldızla kaplıyordu. Ressam, sık sık üzüm, yapraklı meyve motiflerinden veya tropikal bitkilerin üslup haline getirilen meyve anlatımlarından yararlanmıştı”¹³⁰ (Resim 117, 118, 119).

Resim: 117
Şerbet takımı

Resim: 118
Gülabdan takımı

Resim: 119
Gülabdan takımı

Gence Porselen Fabrikasında üretilen, günlük ve bayramlarda kullanılan çaydanlıklar, çok başarılı oldu. “Bayram çaydanlıkları büyük hacimleri (4000 cm³), dekorlarının güzelliği ve çiçeklerin parlaklığı açısından göze çarpar.”¹³¹ (Resim 120).

Resim: 120
Bahar Çaydanlığı

¹³⁰ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi'nin Müdürü. **Gence -2005.**

¹³¹ N.G. HASANOV, V.İ. KULİYEV, **Azerbaycan Porseleni**, 14

“Bahar Çaydanlığı yuvarlak, büyük hacimli olup, iri bitki motifleriyle süslenerek, sedefli sır teknolojisiyle üretilmiştir.¹³² Çaydanlığın motifleri, ağzı ile kulpunu gövdeye bağlayan dekoratif bağların biçimleriyle tam olarak birleşmiştir. Çaydanlığın merkez kısmı büyük dekoratif rozetle dekorlanmıştır. Rozetin içerisinde, çiçek motifi zemininde iki tavus kuşunun anlatıldığı parlak simetrik resim bulunmaktadır. (Resim 121).

Resim: 121
Çaydanlıklar

Eski biçim ve gelenekler zarif, ciddi ve renklerin ifadeliliği sayesinde seyirciyi hayran eden “gülabdan takımı”nda daha açık bir şekilde görülür. Bu takımda testi, tabak ve altı kadeh bulunmaktadır. Lacivert renkli kobalt altın yaldızlı motif, üzüm bağına benzeyen kıvrıkcıklı motiflerle birbirine sarmaşan hatlarla birleşerek tüm kompozisyona özel bir güzellik sağlamıştır. Testinin lacivert, altınımsı ve beyaz renkleri ürünün merkez kısmını süsleyen yuvarlak rozetin düzeninde parlak kırmızı ve yeşil renklerin kullanılması ürüne daha da güzellik veriyor. (Resim 122).

Resim: 122
Gülabdan takımı

Gence ressamlarının daha ciddi bir şekilde geometrik motifler alanında arayışları çok yararlı olmuştur. Bunun bir örneğini, “Doğu” olarak adlandırılan koyu mavi rengin beyaz ve altınımsı renklerle geleneksel uyumda yapılan çay takımında görebiliriz. Formun lâkonikliği, (özlülüğü yığcamlık yığcam üslup kısa ve aydın) ciddi renk harmonisi ve değişik varyasyonlarda üçgen ve baklava biçimli şekli yenileyen seyrek motiflere uygun düşmektedir (Resim 123).

Resim: 123
“Doğu” çay takımı

Gence Porselen Fabrikası ürünleri arasında eklektik (bir birine zıt olan) özellikli ürünlere de rastlanır. Bu özelliği Leningrad (St. Petersburg) Porselen Fabrikasının ürettiği ürünlere benzeyen çay takımında açıkça görebiliriz. “Rus gelenekleri ve dekor yöntemlerini benimseyen Gence seramik ressamları Leningradlı

¹³² A.g.k, 14

meslektaşlarının deneyiminden yararlanmışlardır. Büyük, stilize edilmiş bitki motifli çaydanlık, şekerlik, “karınlı” fincanlar, “korkuluk” resimlerine benzeyen enli sürme boyayla renklenmiştir.”¹³³ (Resim: 124)

Resim: 124

Çay takımı.

“Gence Porselen Fabrikası ressamaları yalnızca kullanım amaçlı eşyalar değil, dekoratif amaçlı ürünler de yapıyorlardı. Bunun en güzel örneklerinden biri büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi’nin anlatıldığı ve şairin 780. yıldönümü vesilesiyle yapılan duvar tabağıdır.”¹³⁴ Şairin portresi kabartma olarak, yuvarlak biçimli tabağın tam merkezinde yer almaktadır. Portreyi çevreleyen enli çizgi Arap örme motifine benzeyen altınimsı motifle zengin bir şekilde dekorlanmıştır. Zeminde şairin adı ve vefat ettiği tarih büyük harflerle yazılmıştır. Tabakta soğuk mavi rengin altınimsı ve siyah renklerle zıt bir şekilde kaynaşması görülür. Portrenin gerçekçi ve grafik tarzda sunulması, esas karakteristik özelliğidir. Portrenin yer aldığı tabağın zemini mavi renkli seyrek bitki motifiyle dekorlanmıştır. Bu motiflerin rengi ve biçimi tabağın esasını ve çevresini oluşturmaktadır. (Resim: 125)

Resim: 125

“Nizami” Duvar tabağı

“Gence Porselen Fabrikası, çeşitli ürünlerini eski SSCB’nin birçok cumhuriyetine ve Çekoslovakya’ya gönderiyordu. Fabrikanın ürünleri Hindistan, Fransa, Sri Lanka, Yugoslavya, Polonya, İtalya ve Almanya’da (Doğu Almanya) düzenlenen uluslararası fuarlarda sergilenmiştir.”¹³⁵

Fabrika, 1998 yılında faaliyetini tamamen durdurmuş ve halen çalışmamaktadır. Fabrikanın çalıştığı dönem boyunca Baş Ressam Galip Bağirov, fabrikanın kapandığı güne kadar Baş Ressam olarak görev yapmıştır. Bugün itibariyle Galip Bağirov Gence’de “Soros” “(Özel Grant ayıran vakıftır. 1993 yılında New York şehrinde George Soros tarafından kurulmuştur. Dünyada 30’dan fazla ülkede faaliyet

¹³³ N.G. HASANOV, V.İ. KULİYEV, *Azerbaycan Porseleni*, 11

¹³⁴ Azerbaycan’ın 50 Yılı Adına Kirovabad Porselen Fabrikası, *Komünist Gazetesi*, “Azernesir” 4

¹³⁵ N.G. HASANOV, V.İ. KULİYEV, *Azerbaycan Porseleni*, 3

yapmaktadır.)”¹³⁶ Teşkilatının yardımıyla açılan küçük bir müzede çalışmaktadır. Müze binasının merkezinde küçük bir atölye faaliyetini sürdürmektedir. “Müze, “Şah Abbas Kompleksi”nde “Çöken Hamam” adlandırılan binada bulunmaktadır. Bina 1603 tarihinde Şeyh Bahaaddin tarafından inşa edilmiştir. 1996 yılından bu binada dekoratif-uygulamalı sanat merkezi ve porselen fabrikası müzesi bulunmakta ve halen faaliyet göstermektedir Müzede, bir zamanlar Gence Porselen Fabrikasının ürettiği ürünlerden bazıları sergilenmektedir.”¹³⁷ Bunlar aşağıdakilerdir.

1. Dar boğazlı su kabı ve kâseler. “1987 yılında Sanatsal Deneyimsel Üretim atölyesinde yapılmıştır. Hacmi 3000cm³.”¹³⁸ (Resim: 126)

Resim: 126
Dar boğazlı kova ve kâseler.

2. Şerbet takımı- zengin dekorlu çeşitlere aittir. “1985 yılında Sanatsal Deneyimsel Üretim atölyesinde yapılmaya başladı. 1986 yılında Moskova’da düzenlenen uluslararası sergide “gümüş madalya” kazanmıştır.”¹³⁹ (Resim: 127)

Resim: 127
Şerbet takımı.

3. Gülabdan takımı. Gülabdanın hacmi 60 m³. Zengin dekorlu çeşitlere aittir. (Resim: 128)

Resim: 128
Gülabdan takımı.

4. “Leyli” kahve takımı. “1985 yılında Moskova’da düzenlenen uluslararası sergide “altın madalya” kazanmıştır.”¹⁴⁰ (Resim: 129)

¹³⁶ Açık Cemiyet Hakkında, George Soros, www.osi.az

¹³⁷ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi’nin Müdürü. **Gence -2005.**

¹³⁸ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi’nin Müdürü. **Gence -2005.**

¹³⁹ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi’nin Müdürü. **Gence -2005.**

¹⁴⁰ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi’nin Müdürü. **Gence -2005.**

Resim: 129
“Leyli” kahve takımı

5. Hatıralık eşyalar: “Çay kutusu, konyak matarası, hacmi 600 cm³. Şamdan-1984 yılından Sanatsal Deneyimsel Üretim atölyesinde yapılıyordu.”¹⁴¹ (Resim: 130)

Resim: 130
Çay kutusu, konyak matarası, Şamdan

6. Minyatür stilde yapılan vazo. “Yüksekliği - 40 cm. Sanatsal Deneyimsel Üretim atölyesinde yapılmıştır.”¹⁴² (Resim: 131)

Resim: 131
Minyatür stilde yapılan vazo

7. Minyatür stilde yapılan vazo ve kadeh. “1987 yılında yapılmıştır.”¹⁴³(Resim:132)

Resim:132
Minyatür stilde yapılan vazo ve kâse.

Dekoratif uygulamalı sanat merkezinde sanatsal laboratuvar ortamında bu sanat dalını yaşatmak amacıyla pişirme için fırın bulunmaktadır. Burada çalışan öğrencilerin el işlerini pişirmek için kullanılır. Öğrencilerin minyatür tarzda çalışmış oldukları vazolarla, kâselerle beraber kendinehas kompozisyonlara da rastlanmaktadır.

¹⁴¹ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV, **Gence -2005.**

¹⁴² Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV, **Gence -2005.**

¹⁴³ Özel Görüşmeler. Galib BAĞIROV. Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Müzesi’nin Müdürü. **Gence -2005.**

4. SERAMİĞİN BUGÜNÜ

Azerbaycan bağımsızlığa kavuştuktan sonra endüstride bir dizi ekonomik problemler meydana geldi. Bu problemlerden biri, işletmelerde hammadde yetersizliğiyle ilgilidir. Problemin çözüme kavuşturulması için, ülke genelinde hammadde yataklarını bulmak ve bunları üretim sürecinde kullanmak gerekmektedir. Seramik üretimi, bugün itibarıyla kriz halinde olan endüstri alanlarından biri olarak nitelendirilebilir. Bunlardan karo, seramik sofa eşyası vb. ismini söyleyebiliriz.

Seramik üretiminde kullanılan hammaddenin esasını kil, kuvars kumu, feldspat vb. oluşturur. Ü. V. Neymetova, G. Z. Esedova, R. M. Hacımuradova'nın araştırmaları sonucunda ülkede seramik üretmek için yeterince hammadde rezervinin bulunduğunu belirlemiştirler.

“Azerbaycan'ın Abşeron, Şemkir, Tovuz, Hanlar ve Nahçıvan ilçelerinde kil ($\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) yatakları bulunmaktadır. Bu yatakların mineralojik yapısı % 30–40 SiO_2 , % 10–40 Al_2O_3 , az miktarda Fe_2O_3 , CaO ve Na_2O 'den oluşmaktadır.”¹⁴⁴

Bentonit, kilin önemli çeşitlerinden biri sayılmaktadır. “Azerbaycan'ın Hanlar ilçesinde bentonit bulunmaktadır. Yatağın kimyasal bileşiminin % 60–65 SiO_2 , % 26–30 Al_2O_3 , % 1,8 Fe_2O_3 , % 3,5–4,5 CaO olduğu belirlenmiştir.”¹⁴⁵

Seramik üretiminde kaolin de kullanılmaktadır. Azerbaycan'da kaolin yatakları Şemkir ilçesine bağlı Çardaklı, Gotu, Garamurad, Damcı; Daşkəsən ilçesinde Zeylik, Çıragdağ yatakları gösterilebilir. “Çardaklı yatağında 6 kaolinleşmiş bölgenin mevcut olduğu belirlenmiştir. Bu yataklarda % 20–40 kadar kaolin bulunmaktadır. Yatağın boyu 250–800 m, kalınlığı ise 5–16 m. olarak bilinmektedir.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ü. V. NEYMETOVA, G. Z. ESEDOVA, R. M. HACIMURADOVA. **Seramik Mamullerin Üretiminde Kullanılan Yerli Hammaddenin Analizi.** <http://www.kitab.az>

¹⁴⁵ Ü. V. NEYMETOVA, G. Z. ESEDOVA, R. M. HACIMURADOVA. **Seramik Mamullerin Üretiminde Kullanılan Yerli Hammaddenin Analizi.** <http://www.kitab.az>

¹⁴⁶ A.g. <http://www.kitab.az>

Çıragdağ yatağının mineralojik yapısı, üretim sürecine uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Bu yatağın mineralojik yapısı şöyledir: “% 20–30-kaolin, % 50–55-kuars kumu, % 14–22-suluda, % 2–3-albit, % 0,3–2,5-demir oksit, % 0,73-titanyum oksit. Yapısının bu kadar değişik olması seramik kitlesinin fiziksel-mekanik özelliklerini arttırmaya olanak sağlamaktadır.”¹⁴⁷

Seramik üretiminde kuvars kumu da kullanılır. Azerbaycan’da Hacıveli, Damcılı, Çovdarlı kum yatakları bulunmaktadır. “Hacıveli kum yatağının mineralojik yapısı şöyledir: % 94,85 SiO₂, % 0,25 Al₂O₃, % 0,92 Fe₂O₃, % 0,3 CaO.”¹⁴⁸

Ülke geneline yayılan mineral hammadde rezervlerinin coğrafisinin öğrenilmesi sonuçları, seramik inşaat malzemeleri için de esas hammadde sayılan kil yataklarının aşağı yukarı tüm bölgelerde mevcut olduğunu göstermektedir. Prof. Dr. M. İsmailova ülkemizdeki kil yataklarını akademik düzeyde öğrenmiştir. Prof. Dr. M. İsmailova’nın elde ettiği sonuçlara dayanılarak Azerbaycan’da kil gruplarının mevcut olduğu söylenilebilir. Killerden birkaçı hakkında kısa bilgi:

- **“Sumgayıtçay Kili.** Azerbaycan’ın en büyük ve iyi öğrenilmiş kil yataklarından biridir. Yatağın hacmi yaklaşık 13 m³’dir. Sumgayıtçay kili %85 kadar 0,005 mm’den küçük tane grubundan ibaret olup, özellikle montmorillonit, muskovit ve kuvars minerallerinden oluşmaktadır. Kilin kimyasal bileşimi: % 45,6 SiO₂, Al₂O₃ 12,80, Fe₂O₃ 6,40, CaO 13,99, MgO 2,28, SO₃ 1,06, kızdırma kaybı 16,44. Sumgayıtçay kilinin dökülmüş halde hacim kitlesi~1,9 g/sm³, ateşe dayanıklılığı 1160-1190°C, plastikliği 22–29, doğal halde özel kitlesi 2,4–2,5 g/cm³.
- **Zığ kili.** Zığ kilinin mineralojik yapısı montmorillonit, mika ve kuvarstan oluşmaktadır. Ölçüleri 0,005 mm’den küçük olan tane grubunun miktarı % 81-82’dir. Kilin kimyasal bileşimi: % 53,0 SiO₂, Al₂O₃ 21,45, Fe₂O₃ 7,30, CaO 4,80, MgO 2,0, SO₃ 0,56, organik karışımlar 3,70; kızdırma kaybı 8,40. Zığ kilinin dökülmüş halde hacim kitlesi~1,77–2,09 g/cm³, özgül ağırlığı 2,33–2,55 g/cm³, plastikliği 26–30,

¹⁴⁷ Ü. V. NEYMETOVA, G. Z. ESEDOVA, R. M. HACIMURADOVA. **Seramik Mamullerin Üretiminde Kullanılan Yerli Hammaddenin Analizi.** <http://www.kitab.az>

¹⁴⁸ A.g. <http://www.kitab.az>

hacim yığılması %30–40 olarak belirlenmiştir. Çabuk kuruma özelliğine sahiptir, özgül ağırlığı $P_{VC}=2,52 \text{ g/cm}^3$, hassasiyet katsayısı $K_h=0,97$, plastikliği $n=13,78$

- **Karadağ kili.** Karadağ kilinin yapısında montmorillonit ve kuvars oranı yüksektir. Kilin kimyasal bileşimi: %54,10 SiO_2 , Al_2O_3 17,96, Fe_2O_3 6,85, CaO 5,09, MgO 2,60, SO_3 1,44, kızdırma kaybı 9,96.

- **Bibiheybet kili.** Bibiheybet kilinin kimyevi bileşimi: %53,88 SiO_2 , Al_2O_3 18,40, Fe_2O_3 7,60, CaO 4,69, MgO 3,20, SO_3 0,89 kızdırma kaybı 10,32, $p_v=1,73 \text{ g/cm}^3$, $P_{VC}=2,54 \text{ g/cm}^3$, $K_h=1,26$, $n=18,6$ ¹⁴⁹

- **“Bülbüle kili.** Bülbüle kilinin kimyevi bileşimi: %51,49 SiO_2 , Al_2O_3 18,50, Fe_2O_3 8,80, CaO 5,26, MgO 3,33, SO_3 1,44, kızdırma kaybı 11,0, $p_v=1,74 \text{ g/cm}^3$, $P_{VC}=2,35 \text{ g/cm}^3$, $K_h=2,28$, $n=28,5$. Ateşe dayanıklılığı 1180°C.

- **Keyreki kili.** Keyreki kilinin kimyevi bileşimi: %50,04–52,04 SiO_2 , Al_2O_3 16,70–19,10, Fe_2O_3 7,20–7,60, CaO 6,65–7,25, MgO 2,88–3,87, SO_3 2,3–3,15, kızdırma kaybı 10,78–9,78. $p_v=1,91–1,97 \text{ g/cm}^3$, $p_{vc}=2,47–2,56 \text{ g/cm}^3$, $K_h=1,3–1,6$, $n=16,3–21,2$. Ateşe dayanıklılığı 1165–1175°C.

- **Binegadi kili.** Binegadi kilinin mineralojik yapısı: montmorillonit, hidrosilü, kimyevi bileşimi: %55,8 SiO_2 , Al_2O_3 19,30, Fe_2O_3 9,20, CaO 1,18, MgO 2,68, SO_3 3,57, kızdırma kaybı 7,44, $p_v=1,57 \text{ g/cm}^3$, $p_{vc}=2,38 \text{ g/cm}^3$, $K_h=0,99$, $n=25,9$

- **Salyan kili.** Salyan kilinin kimyevi bileşimi: %50,78 SiO_2 , Al_2O_3 14,65, Fe_2O_3 8,99, CaO 8,82, MgO 2,17, SO_3 1,33, kızdırma kaybı 1,82, $p_v=1,75 \text{ g/cm}^3$, $p_{vc}=2,3 \text{ g/cm}^3$, $K_h=1,3$, $n=25,8$, ateşe dayanıklılık 1170°C

- **Masallı kili.** Masallı kilinin kimyevi bileşimi: %61,86 SiO_2 , Al_2O_3 15,28, Fe_2O_3 8,35, CaO –3,20, MgO 1,92, SO_3 -izleri, kızdırma kaybı 8,49, $p_v=1,8 \text{ g/cm}^3$, $p_{vc}=2,4 \text{ g/cm}^3$, $n=18$

¹⁴⁹ B.S. SERDAROV, Y. HALILOV, M. HALILOVA, M. AHMEDOV, *Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi*, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi” 32, 33

- **Astara kili.** Astara kilinin kimyevi bileşimi: %60,74 SiO₂, Al₂O₃ 16,72, Fe₂O₃ 7,38, CaO 3,28, MgO 2,01, kızdırma kaybı 9,18, K_h-1,05, n=14,3–22,6
- **Zerdab kili.** Zerdab kilinin kimyevi bileşimi: %50,94 SiO₂, Al₂O₃ 16,88, Fe₂O₃ 5,12, CaO 9,0, MgO 1,70, SO₃ 2,10, kızdırma kaybı 9,02, K_h-0,95, n=22,7
- **Şeki kili.** Şeki kilinin kimyevi bileşimi: %52,0 SiO₂, Al₂O₃ 16,27, Fe₂O₃ 5,65, CaO 7,28, MgO 2,03, kızdırma kaybı 12,21, K_h-2,15, n=9,2
- **Mingeçevir kili.** Mingeçevir kilinin kimyevi bileşimi: %52,78 SiO₂, Al₂O₃ 16,24, Fe₂O₃ 6,83, CaO 9,82, MgO 1,01, SO₃ 0,72, kızdırma kaybı 8,5, K_h-8,5, n=18,7
- **Terter kili.** Terter kilinin kimyevi bileşimi: %46,53 SiO₂, Al₂O₃ 17,72, Fe₂O₃ 6,05, CaO 7,08, MgO 6,69, SO₃ 0,17, kızdırma kaybı 12,19; n=16,7
- **Gence kili.** Gence kilinin kimyevi bileşimi: % 57,6 2SiO₂, Al₂O₃ 17,70, Fe₂O₃ 7,22, CaO 5,71, MgO 3,0; n=10,4–14,7
- **Hanlar kili.** Hanlar kilinin kimyevi bileşimi: %56,02 SiO₂, Al₂O₃ 17,23, Fe₂O₃ 6,58, CaO 7,80, MgO 2,31, SO₃ 0,24, kızdırma kaybı 8,54; n=17,8
- **Haçmaz kili.** Haçmaz kilinin kimyevi bileşimi: %55,66 SiO₂, Al₂O₃ 19,22, Fe₂O₃ 5,48, CaO 6,82, MgO 1,83, SO₃ 0,36, kızdırma kaybı 8,48; n=11¹⁵⁰

Azerbaycan killerinin büyük çoğunluğunun mineralojik yapısı montmorillonit, hidroslüd ve kuvarstan oluşmaktadır.

Yapılan incelemeler, yerli hammaddenin mineralojik yapısının üretim için uygun olduğunu gösterdi. Yerli hammaddenin üretim sürecinde kullanılması yoluyla ucuz ve kaliteli mal üretilir.

¹⁵⁰ B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, *Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi*, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi” 33

Azerbaycan’da seramik üretimi 5000 yıldan eskiye dayanır. Seramik, inşaat malzemesi olarak ilk defa, kilden basit yaşam alanlarının yapılmasında kullanılmıştır (M.Ö. IV-III. binyıllar). Bu tip yaşam alanları dışarıdan kilin sürülerek, ateşle ısıtılmasıyla yapılıyordu.

“Azerbaycan’da seramik üretimi, Sovyet döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. Tuğla, porselen, seramik kap kakak, refrakter, vb. fabrikalar inşa edilip kullanıma açılmıştır. Yerli hammaddelerle çalışan bu işletmeler, ülkenin seramik ürünlere olan ihtiyacını belli bir ölçüde karşılıyordu.”¹⁵¹ “Son dönemlerde ülkenin dünya ekonomik sistemine entegrasyonunun hızlanması, yerli ürünlerin kalitesinin yükselmesi, rekabet olanaklarının arttırılması, daha modern donanım ve teknolojilerden yararlanmayı gerektirmektedir. Öte yandan daha mobil, nispeten küçük kapasiteye sahip işletmeler daha çok tercih edilmelidir.”¹⁵²

Azerbaycan’da birkaç tuğla fabrikası mevcuttur. Bunlardan 1949 yılında Sumgayıt Tuğla Fabrikası, 1952 yılında Bakü Zığ Tuğla Fabrikası, 1972 yılında Ali Bayramlı Tuğla Fabrikası, 1991 yılında Göyçay Tuğla Fabrikası, ayrıca Gence, Şeki, Beylegan, Lenkeran vb. büyük ve nispeten küçük fabrikalardan bahsedilebilir.

Sumgayıt Tuğla Fabrikası, 1949 yılında inşa edilmiştir. Fabrika, Sumgayıt’ta gerçekleştirilmesi planlanan inşaatlara, malzeme sağlamak amacıyla kurulmuştur. “Fabrika, 2004 yılından başlayarak üretimde daha modern donanımların sağlanması için yeniden kurma işlemleri yaptırılmıştır. Fabrikada Yaklaşık 150 işçi çalışmaktadır. Sumgayıt Tuğla Fabrikası bir yılda 22 milyon tuğla üretme kapasitesine sahiptir. Fabrikada:

1. Hazırlık
2. Şekillendirme
3. Kurutma
4. Pişirme olmak üzere 4 ünite bulunmaktadır.

¹⁵¹ L.L. KOŞLYAK, V.V. KALİNOVSKİY. **Seramik İnşaat Malzemelerinin Üretimi.** 187

¹⁵² B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, **Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi**, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi”, 6

Fabrika, hammadde olarak 3 km uzakta bulunan Sumgayıtçay kil yatağını kullanır. Yatak, fabrikanın özel hammadde stoku sayılabilir. Yatağın hacmi yaklaşık 13 m³'dir. Sumgayıtçay kili % 85 kadar 0,05 mm'den küçük tane grubundan ibaret olup, özellikle montmorillonit ve kuvars minerallerinden oluşmaktadır.”¹⁵³

“Sumgayıtçay kilinin dökülmüş halde hacim kitlesi~1,9 g/cm³, ateşe dayanıklılığı 1160-1190°C, plastikliği 22–29, doğal halde özel kütlesi 2,4–2,5 g/cm³ olarak belirlenmiştir. Kilin kimyasal analizi: % 45,6 SiO₂, % 12,80 Al₂O₃, % 6,40 Fe₂O₃, %13,9 CaO, % 2,28 MgO, % 1,06 SO₃, kızdırma kaybı % 16,44.”¹⁵⁴

- Sumgayıt Tuğla Fabrikasında üretilen tuğlaların hazırlama aşamaları.

“Önce kil yataklardan çıkartılarak yerinde ilk temizleme süreci gerçekleştirilir. Bu aşamada kil topraktan, taşlardan ve diğer atıklardan ayrılır. Daha sonra temizlenmiş kil, fabrika sahasına yığılır. Yığılan killer konveyör aracılığıyla ufalanma tezgâhına gönderilir.”¹⁵⁵ (Resim:133)

Resim: 133 **Konveyörle taşınan hammaddeler.**

Burada kil ufalanır, öğütülür ve karıştırılır. Bu süreç kuru halde yapılır. Daha sonra ezilmiş killer sulu olarak değirmende yoğrulur. Burada nem oranı % 18–20 olur. Bu süreçten sonra kil makarna şeklinde sıkılarak, (Resim:134) yeniden karıştırılır (Resim:135) ve prese nakledilir. Çamur presten tuğla biçiminde çıkar. (Resim:136) Bu süreç aralıksız olarak gerçekleştirilir. Hatalı mallar ayrılarak yeniden üretim için gönderilir.

Resim: 134 **Makarna şeklinde sıkılan çamur.**

Resim: 135 **Kil karıştırıcı**

Resim: 136 **Presten çıkan tuğla.**

¹⁵³ Özel Görüşmeler. Şakir. **Sumgayıt Tuğla Fabrikası**. Sumgayıt -2005

¹⁵⁴ B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, **Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi**, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi” 32

¹⁵⁵ Özel Görüşmeler. Şakir. **Sumgayıt Tuğla Fabrikası**. Sumgayıt -2005

“Kesilen tuğlaların nem oranı % 18’dir. Ürünler 1–2 gün atölyede açık havada bekletilir. (Resim:137.a.) Daha sonra ürünler kurutma fırınına arabalar aracılığıyla gönderilir. Arabalar 5 raftan oluşmaktadır. Her bir arabaya yaklaşık 90–120 tuğla koyulur ve 1 saatte 4 araba kurutma fırınına gönderilir. Dolayısıyla 15 dakikada 90 tuğla kurutulma için gönderilir. Kurutma fırınında tuğlalara sıcak hava verilerek 110-120°C arasında kurutma gerçekleşir.”¹⁵⁶ (Resim:137.b.)

Resim: 137. a.
Tuğlaların bekletilmesi.

Resim: 137.b
Kurutma fırını

Kurutma tamamlandıktan sonra ürünler pişirilme için gönderilir. Pişirme fırınında sıcaklık önce 10-15°C olur. Bu durum, ürünlerin fırına el ile yığılabildiğini sağlar. “Fırınlarda sıcaklık önce 120°C’ye çıkartılır, daha sonra 5 saat ara verilir, sonradan 180°C’a yükseltilir, yine ara verilir, böylece 900°C’a kadar yavaş yavaş artırılır. Tuğlaların pişme işlemi 2 gün içinde sona erer.”¹⁵⁷ Pişme sürecinin sona ermesinin ardından fırınlarda soğutma başlatılır. Bu süreç, sıcaklığın yavaş yavaş azaltılmasıyla yerine getirilir. Sıcaklık, 35-40°C’ye indiğinde tuğlalar fırından çıkartılır. (Resim:138) Yakıt olarak fabrikada taşkömürü kullanılır.

Resim: 138
Tuğlaların pişirimi

Diğer fabrika Bakü Zığ Tuğla Fabrikasıdır. Fabrika Abşeron yarımadasının Güney-Doğu, Bakü’nün Kuzey-Batı semtinde bulunmaktadır. Fabrika, 1952 yılında kullanıma açılmıştır. Fabrikada tuğla, duman borularının havalandırılması için seramik taşlar, seramik çakıllar üretiliyordu. (Resim:139)

Resim: 139
Bakü Zığ Tuğla Fabrikasından görünüm.

Ancak yaklaşık 2 yıldır bu malzemelerden yalnızca tuğla üretimi devam etmektedir. “Tuğla üretimi için fabrikadan 2 km uzaklıkta bulunan Zığ yataklarındaki killeri kullanılmaktadır. Buradaki killeri yoğun, yağlı, koyu kahveyi, griye benzer ve

¹⁵⁶ Özel Görüşmeler. Şakir. **Sumgayıt Tuğla Fabrikası**. Sumgayıt -2005

¹⁵⁷ Özel Görüşmeler. Şakir. **Sumgayıt Tuğla Fabrikası**. Sumgayıt -2005

lacivert renklidir. Çoğu zaman sarı kahveyi renkli kil tabakalarına ve istiridye izlerine rastlanır.”¹⁵⁸ Kazı işleri 6–7 metre yükseklikte yapılır. Hammaddenin ilk üretiminden hazır ürünün taşınmasına kadar tüm teknolojik süreçler mekanikleştirilmiştir.

“Fabrikanın projeye göre kapasitesi bir ayda 1 milyon 800 bin tuğla üretmeye imkan sağlayacak şekilde belirlenmiştir. Ancak fabrika bugün bir ayda 600 bin tuğla üretmektedir. Esas hammadde olarak kil, ilave olarak şamot tuğla ve ağaç talaşı kullanılır. Tuğla, plastik yöntemle (yaş pres) yapılır. Buradaki kil orta plastikliğe sahiptir.”¹⁵⁹

Tuğla üretimi kalıplama, kurutma ve pişirme olmak üzere 3 atölyede gerçekleştirilmektedir.

- Kalıplama: kalıplama teknolojisinde plastik yöntemden yararlanılıyor.
- Kurutma: kurutma süreci rafsız, kurutma vagonlarında gerçekleştirilir. Tuğlalar, tünel fırınlara yığılır ve kurutma süreci başlar. “Kurutma ısı 120°C-140°C arasında olur. Tuğlanın kuruması aksi akımlı tünel kurutucularda kurutulur. Kurutma sürecinde doğal gazdan yararlanılmaktadır. Her bir kurutma tünel fırınına koyulan 1 adet ateşliğin karıştırıcı odasında gaz havayla karışarak BBD–10 vantilatör kullanılmış gazlar 1. tünele koyulan 1 adet BBD-12’dir. Vagonları tünellere itme, kanatlı itici aracılığıyla yerine getirilir.”¹⁶⁰ (Resim:140)

Resim: 140 **Kurutma fırını**

- “Kanatlı kurutma vagonlarının kapasitesi, adet hesabıyla 350±5

Ölçüleri:

Boy - 1320

En - 1500

¹⁵⁸ Özel Görüşmeler. İşçiler. **Bakü Tuğla Fabrikası**. Bakü–2005.

¹⁵⁹ Özel Görüşmeler. İşçiler. **Bakü Tuğla Fabrikası**. Bakü–2005

¹⁶⁰ Bilgiler, 2005 yılı Tuğla üretimine ilişkin teknolojik haritadan alınmıştır. **Bakü Tuğla Fabrikası**. Bakü–2005.

Yükseklik - 1500

- Pişirim: Tuğlanın fırında pişirilmesi 3 aşamadan geçiyor:

1. Hazırlık
2. Pişirme
3. Soğuma”¹⁶¹

Hazırlık aşamasında tuğlalar vagonlara el ile yığılır. Dolu vagonların fırına gönderilmesi elektrikli arabanın yardımıyla gerçekleştirilir.

Tuğlanın pişirilmesi süreci 2 adet aksi akımlı tünel fırınlarda gerçekleşir. “Tuğlalar 950°C-980°C’de pişirilir. Pişirme sürecinde doğal gazdan yararlanılıyor. Fırında pişirilme süreci 30–37 saat devam eder. Pişme kanalın hacmi 395 m³, pişme kanalın kullanılabilen hacmi 342 m³, fırının vagon sayısı 25 adettir. Tünel fırının baştanbaşa boyu 75 metre, eni ise 3,1 metredir. Yedek yakıt olarak ise mazot kullanılır. Tünel tipi fırınlar Ukrayna’da yapılmaktadır. (Resim:141)

Resim : 141 **Tünel fırında tuğlaların pişirim aşamaları.**

Soğutma sırasında ise tuğlalar 30°-40°C’de soğutulur. Daha sonra pişen tuğlalar araçlara taşınır. Vagonun altlığından fırının tavanına kadar yükseklik 1,7 m’dir.”¹⁶²

125–150 markayla üretilen tuğlalar, yalnızca Bakü şehrinin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Fabrika, donanım açısından bugünkü ihtiyaçları karşılamamaktadır. Fabrikanın donanımı geçmişte Rusya’dan temin edilmişti. Aşağıdaki bilgiler 2005 yılı tuğla üretimine ilişkin teknolojik haritadan alınmıştır.

¹⁶¹ Tuğla üretimine ilişkin teknolojik haritadan alınmıştır. **Bakü Tuğla Fabrikası**. Bakü–2005

¹⁶² Bilgiler, 2005 yılı Tuğla üretimine ilişkin teknolojik haritadan alınmıştır. **Bakü Tuğla Fabrikası**. Bakü–2005.

- Fabrikada Kullanılan Kilin Kimyasal Formülü

Pişme sırasında kayıplar _____	9,38
SiO ₂ _____	54,8
Al ₂ O ₃ _____	17,8
Fe ₂ O ₃ _____	7,69
FeO _____	4,68
Ca O _____	2,75
FO ₂ _____	0,84
SO ₃ _____	0,78

- Kilin Teknolojik Özellikleri

Kumluğu	% 4
Esas kitlenin nemliği	% 21,5
Yığılma	10
Kurumaya karşı hassaslık	1,3
Plastiklik adedi	16

- Donanım

Teknolojik donanım-ufalayıcı tezgah, ince öğütücü tezgah, pres (SMK-425, Rusya yapımı)

- Tabakalı Kutulu İletici /SM-1091/

Randıman M3/saat-35,0

Oda kapasitesi M3

Şeritli iletici hızı M3

- Ufalayıcı /SM-365 A/

Randıman M3/saat – 45

Ufalayıcının kitlesi ton – 30,6

- Kil Ufalayıcı /SMK - 125/

Randıman M3/saat, gövde eni, mm 1140 m

Pervaneli şaftların dönme frekansı devir/dak. – 31

En 1420 mm

Boy – 5340 mm

Yükseklik 915 mm

Kitle 2850 kg

- İnce Ezici Ünite /SMK - 83/

Randıman M3/saat – 25,6

Motor gücü, kvt 32

Ünitenin ölçüsü

Boy – 3800 mm

En - 3250 mm

Yükseklik – 1220 mm

Motorsuz kitle – 4800 kg

- Elekler

Randıman M3/saat 0,7

Silindir çapı, m

Dış – 1,1 iç 0,78

Fırlanma hızı devir/san. 0,412

Elenen tanelerin ölçüsü 0,1–1

Motor gücü, kvt 1,7

Boy 3,855

En 1,366

Yükseklik 1,483

Kitle, kg 1175

- Kalıplama Hammaddeler

Nemlik % 20,5 – 21,0

Presin gömleklerinde
bulunan kaburgaların
yüksekliği

10,0

- Vakum Pres /SMK – 325/

Randıman adet/saat 10,0

- Elektrik İletkenli Araba

Yük kaldırma gücü 12000 kg

Arabanın hızı m/san. 0,4

Boy 3640 Yükseklik 4520

En 2200 Ağırlık 1710

“Tuğla ve diğer seramik duvar malzemelerinin üretimi için esas hammaddeler, doğada sert, yumuşak ve plastik halde rastlanılan kil kayaçlarıdır. Bu killerin ateşe dayanıklılığı 1350°C’den aşağı olmalıdır. Tuğla üretiminde esas hammadde sayılan bu malzemeler, plastik hammaddeleri olarak genelleştirilir.”¹⁶³

Tuğla endüstrisinde bir diğer fabrika Lenkeran Tuğla Fabrikası’dır. “Bu fabrika 1935 yılında kullanıma açılmıştır. Açıldığı günden itibaren tuğla üretimine devam etmektedir. Lenkeran Tuğla Fabrikası hammaddeyi Lenkeran ilçesine bağlı Küre köyünden temin etmektedir.”¹⁶⁴ Hammadde, kırmızı renkli kil olup, fabrikaya getirilerek önce temizlenir, daha sonra konveyörlerle ufalayıcı tezgâha gönderilerek ufalanır, ardından değirmende sulu halde karıştırılır. (Resim: 142)

Resim: 142

Konveyör vasıtasıyla hammaddelerin fabrikaya taşınması.

Sonra hazırlanan kil kütleler vakum prese nakledilir ve preslenerek konveyörün üstüne düşüp ilerler. Daha sonra kesici makineler aracılığıyla tuğlalar kesilir (Resim:

¹⁶³ B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, *Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi*, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi” 16

¹⁶⁴ Özel Görüşmeler. İşçiler. **Lenkeran Tuğla Fabrikası**. Lenkeran–2005.

143) ve konveyörle hareket eden tuğlaları işçi kadınlar ayırarak, hatalı ürünleri seçerek, yeniden üretime gönderirler. (Resim:144)

Resim:143
Tuğla kesen ünite

Resim: 144
Blokların işçiler tarafından arabalara yığılması.

Kaliteli ürünler ise arabalara yüklenerek kurutulmak için tünel kurutuculara gönderilir. “Burada tuğlalar 100-150°C’da kurutulur.”¹⁶⁵ (Resim:145)

Resim: 145
Tünel kurutucu

Kurutma süreci tamamlandıktan sonra tuğlalar, pişirilmek üzere fırınlara nakledilir. “Fırınlarda pişirim 950-980°C’da 35 saat boyunca devam eder.”¹⁶⁶ (Resim: 146)

Resim: 146
Pişirim aşaması

Genelde tuğla endüstrisinde hammaddelere, hazır ürünlerin teknolojik ve fiziksel-mekanik özelliklerini düzenlemek için çeşitli katkıları yapılır. Bu katkıları, kuvars kumu, şamot, hidrojeni giderilmiş kil, refrakter ve agloporit üretim atıkları, ağaç kepeği, ağaç ispiertosu, kısmen yanan katkıları ve boyayıcıları kapsamaktadır.

Tuğla fabrikaları, genelde kil yataklarına yakın yerlerde inşa edilir. Bu yüzden de ocaklara donanım sağlanması, kilin çıkarılması ve nakli fabrikanın işinin ayrılmaz bir parçası sayılır. Kil ocaklarında kil, tek veya çok kepçeli, bazen da ekskavatörle çıkarılır. Daha sonra fabrika deposuna yığılır. Kil depoları yerel ortama uygun olarak seçilir. Sonra gerekli kaliteye sahip ürün yapmak için kili hazırlamak gerekir. Kil, doğal ve mekanik yolla hazırlanır. Kilin doğal yolla hazırlanması, bunların aşınması, donması ve acımasını kapsar. Kilin mekanik hazırlanması, kilin çıkarılırken homojenleştirilmesi ve ufalanması, öğütülmesi, ezilmesi ve sıkıştırılması, kil karıştırıcılarda yoğrulması ve karıştırılmasını kapsar.

¹⁶⁵ Özel Görüşmeler. İşçiler. **Lenkeran Tuğla Fabrikası**. Lenkeran–2005.

¹⁶⁶ Özel Görüşmeler. İşçiler. **Lenkeran Tuğla Fabrikası**. Lenkeran–2005.

1. “Aşınma yöntemi. Ocaktan çıkarılan kil, birkaç yaz mevsiminde 0,5m yükseklikte ve 3 m eninde konüs biçimli topaklar halinde açık alanlara yığılır.

2. Donma yöntemi. Donma usulünde kil, 0,8–1 m yükseklikte topaklar halinde kış mevsimi boyunca açık alanlara yığılır.

3. Acıma yöntemi. Acıma yönteminde kil, 10–20 cm kalınlıkta tabakalar halinde özel çukurlara doldurulur ve herbir tabaka nemlendirilir. Kil, 1–2 gün ve daha çok süre sonra kullanılabilir.”¹⁶⁷

Kilin mekanik hazırlanmasında, kutulu besleyiciler, kil yumuşatıcılar, düzgün vanalı ve delikli merdanelerden yararlanılır. Kutulu besleyiciler tuğla yapan ünitelere aralıksız olarak hammadde sağlamak için öngörülmüştür.

Şekillendirme, yumuşak kil kütlesine belli bir biçim ve ölçü verilmesi, bunun yığılması ve ürüne belli bir sertliğin sağlanmasıdır. Seramik duvar malzemeleri endüstride; a) plastik b) yarım kuru, olmak üzere iki yöntemle şekillendirilir.

Plastik şekillendirme, kil kütlesinin, şeritli pres silindirinde, başlığında ve ağızlığında yükün ve zorunlu hareketin etkisiyle aralıksız deformasyon sürecidir.

Tuğla ve seramik taşlar vakumsuz ve vakumlu preslerde şekillendirilir. Vakumlu presler, vakumsuz preslerden, içerisinde havası alınmış vakum odasının bulunmasına göre farklılık gösterir.

“İletken başlıklar ve ağızlıklar, tuğlanın kalıplanmasında konüs biçimli iletken başlıklar kullanılır. Ağızlıklar ise ağaç ve metalden yapılabilir.”¹⁶⁸ “Şeritli presin ağızlığından çıkan kilin doğranması SM–678 ve SM-678A ve sonuncunun modernleştirilmiş benzeri olan SMK–163 tip yay biçimli tek telli otomatik cihazlarla gerçekleştirilir.”¹⁶⁹

¹⁶⁷ B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, **Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi**, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi” 54

¹⁶⁸ A.g.k, 84

¹⁶⁹ A.g.k, 96

Çiğ ürünün şeritli iletkenden alınarak kuruma vagonlarına yüklenmesi için değişik marka otomatik diziciler kullanılır. “SMK-127A, tuğlayı kurutucunun konsol vagonlarına yüklemek için öngörülmüştür ve kesici cihazdan SMK-163, diziciden, döner çevresi olan arabacıktan ve besleyiciden oluşmaktadır. Kurutucu çerçevenin üstüne yığılan çiğ tuğla 7 raflı SMK-46A ve üniversal konsollu SMK-110A tip vagonlarla tünel kurutucusuna taşınır.”¹⁷⁰ Bugün itibariyle tuğla sanayisinde kurutucu ünite olarak oda ve tünel kurutucuları kullanılır. “Oda kurutucularının her bir odasının boyu 10–14 metre, eni 1,3–1,5 metre, yüksekliği ise 3 metredir. Oda kurutucularında kurutucu etkenin sıcaklığı 90-150°C, devrenin başında kullanılan gazın sıcaklığı 25-30°C, sonunda ise 50-55°C olur.”¹⁷¹

Tuğla endüstrisinde aksi akımlı tünel kurutucular da yaygın şekilde kullanılır. Tünel kurutucular, rafların üstüne tuğla dizilmiş vagonlarla dolu uzun bir koridoru hatırlatır. “Tünelin boyu 30–36 m, yüksekliği 1,4–1,7 m, eni 1,15–1,4 m hudutlarında değişebilir. Büyük randımana sahip tünel kurutucular 10–20 tünelin birleşmesinden oluşur. Her bir tünelde içe ve dışa yönelik vantilatörler monte edilir.”¹⁷² Kurutucularda yakıt olarak yanma fırınlarından ayrılan gazlardan, ateşlerde yakıtın yanma sıcaklığından ve buhar gazlarından ayrılan gazlardan yararlanılır. “Kuruma süresi 16–36 saat yakıtın başlangıç sıcaklığı 90-120°C, kullanılmış yakıtın sıcaklığı 30-35°C olur.”¹⁷³

• Tuğlanın Pişirilmesi

Pişirme süreci, karışık fiziksel-kimyasal bir süreç olup, bir dizi sıcaklık-teknik faktörleri: sıcaklık, gazın terkibi ve hızı gibi etkenlerin varlığını gerektirir.

“Ürünler 850-950°C sıcaklıkta belli bir süre tutulduktan sonra soğutulur. 100-150°C aralıkta ilk soğutma, ürünün kalınlığı boyunca sıcaklık gradyanı 25-35°C’yi

¹⁷⁰ B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, *Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi*, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi” 98

¹⁷¹ A.g.k, 118

¹⁷² A.Z. ZOLOTARSKIY, E.Ş. ŞEYNMAN, *Seramik Tuğla Üretimi*, “Vıssaya Şkola”, 121

¹⁷³ A.g.k, 121

aşmayacak şekilde yapılmalıdır. 800°C'den 650°C'ye kadar soğutma devamlı şekilde yapılabilir.”¹⁷⁴

“Bugün itibariyle ülkemizde ve yurtdışında 409–21–7, 409–21–5, 409–21–26 “SoyuzGidroStom”un teknik projesi tünel fırınları, “YujGidroStom”un teknik projesinin 409–12–13, 409–21–74, “Pobeda Po”, 409–21–45 marka tünelleri kullanılır.”¹⁷⁵ “Pobeda marka tünel fırını, yandırma kanalının daha enli ve asma konstrüksiyonun satıh örtüsü olmasıyla seçilir. Bir yılda 50 milyon adet tuğla pişirme kapasitesine sahiptir.”¹⁷⁶ “409–21–5 marka fırınlar, teknolojik bölümlerinin boyunun değiştirilmesi olasılığı, forodaların mevcut olması, vantilasyon ve vagon altı kanalların bulunması, hazırlama ve soğutma bölümlerinde hava asmalarının mevcut olmasıyla karakterize edilir.”¹⁷⁷

409–21–13 marka fırınlar daha büyük boy ve ene sahip olmakla seçilir. Bu fırınlar gazla çalışır. “Bir yılda 26 milyon adet tuğla pişirme kapasitesine sahiptir. Tuğlanın pişme süresi 24–32 saat olarak belirlenmiştir. Fırının boyu 120 m, eni 2,9 m, yüksekliği 1,7 m, hacmi ise 520 m³’dir.”¹⁷⁸

“TL 409–21–74 marka fırınlar Bulgar donanımıyla çalışan fabrikalarda monte edilmiştir.”¹⁷⁹

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar seramik tuğlalar özellikle basit toprak üstü fırınlarda pişirilirdi. “1858–1860 yıllarında halka biçimli fırınların meydana gelmesi son derece önemli bir teknik gelişme sayılabilir.”¹⁸⁰ Bu fırınlar durmadan çalışan sıcaklık üniteleridir. Tünel fırınlarda, ray üzerinde üstüne tuğla dizilmiş vagonlar doğru hatlı kanal boyunca hareket eder. Bu fırınlarda pişirme bölümü hep belli bir yerde bulunmuştur. Ürünleri ve araçları soğutmak için vagonların çıktığı yer vantilatör aracılığıyla havalandırılır veya boşaltma yoluyla soğutulur.

¹⁷⁴ B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, **Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi**, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi”, 150

¹⁷⁵ O. TİHİY, **Seramiğin Pişirimi**, “Stroyizdat”, 256

¹⁷⁶ A.g.k, 252

¹⁷⁷ A.g.k, 255

¹⁷⁸ B.S. SERDAROV, Y. HALİLOV, M. HALİLOVA, M. AHMEDOV, **Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi**, “Azerbaycan Milli İlimler Akademisi”, 162

¹⁷⁹ A.g.k, 163

¹⁸⁰ A.g.k, 151

Azerbaycan’da bugün seramik endüstrisiyle beraber çömlekçilikte yaşamaktadır. Çömlekçilik halk sanatlarının zengin ve eski alanlarından biri sayılmaktadır. Eski Azerbaycan çömlekçileri evde kullanılan kil kapların görkemli olması için değişik yöntemlerden yararlanmışlardır. Bu yöntemlere hem plastik biçimler, hem de dekor motifleri girmektedir. Plastik biçimli seramik ürünler özellikle dini amaçlı olsa da, evde kullanılmak üzere yapılıyordu. Eski çömlekçiler seramik ürünler üzerinde doğal ve uzun ömürlü renk katı sağlamak amacıyla angop ve maden tuzlarının sıvılarını yaygın şekilde kullanmalarına rağmen, bunların kimyasal formülü hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmamışlardır. “Seramik ürünler eskiden el ile yapılmaktaydı. Çömlekçi tornası icat edildikten sonra seramik kap yapma süreci kolaylaşmış ve daha çok ürün yapılmaya başlamıştır.”¹⁸¹

XVII. yy. sonu XVIII. yy. başlarında önce Batı Avrupa’da, daha sonra ise Rusya’da porselen ve seramik fabrikalarının açılması gitgide yerli seramik üretimini etkilemeye başladı. Ancak buna karşın XIX. yy ve XX. yy. başlarında Azerbaycan’ın Şeki, Lenkeran, Astara, Guba, Nahçıvan vb. ilçelerinde çömlekçiler mesleklerini sürdürmüşlerdir. Çömlekçiler eski halk sanatını sürdürerek halkın ihtiyaçlarını karşılayan çömlekçilik ürünleri yapıyorlardı. Onların yaptıkları, evde ve çiftlikte kullanma amaçlı çok basit kaplar olup, genelde kırmızı kilden yapılıyordu. Dekorlar ise oyma ve çizme yöntemiyle yapılıyordu. Çömlekçilik ürünlerinin tamamı sırsız yapılıyordu.

Halen Şeki, Lenkeran, Astara, Guba ve Nahçıvan’da çömlekçilik, geleneksel sanat dalı olarak bazı ailelerce sürdürülmektedir. Şeki’de birkaç çömlekçi ailesi yaşamaktadır. Onlar dedelerinin mesleğini devam ettiriyorlar. “Memmedov Söyüb, 1929 yılında Şeki’de doğdu. 1955 yılından itibaren çömlekçilik yapmaya başladı.”¹⁸² (Resim: 147)

Resim:147
Söyüb Memmedov

¹⁸¹ Namik ALİYEV. Azerbaycan’da Çömlekçi Çarkından Kullanım “İlim ve Hayat”, 15

¹⁸² Halk Sanatı Müzesi’nin Arşivi. Şeki–2005.

Azerbaycan Bağımsız Ressamlar Birliği üyesi olmuştur. Onun yaptığı çömlekçi ürünleri, birçok şehrin etnografya müzesinde, sergilenmektedir. “Sanatkârın eserleri, Bakü’de düzenlenen sergilerde birinci derece diplomayla ödüllendirilmiştir.”¹⁸³ Çömlekçinin yaptığı ürünleri aşağıdaki resimde görebilirsiniz. (Resim:148)

Resim: 148
Söyüb Memmedov’un yaptığı çömlekçilik ürünleri

“Söyüb Memmedov hakkında Azerice ve diğer dillerde kitap, broşür yayınlanmış, Azerbaycan devlet televizyon şirketi seri halinde “Eski Halk Sanatını Yaşatanlar” belgeselini çekmiştir.”¹⁸⁴ Çömlekçilik zanaatı, Memmedov ailesinde gelenek halini almıştır. Baba, bu geleneğe sadık kalarak oğullarına da bu mesleğin sırlarını öğretmiştir. S.Memmedov 1986 yılında vefat etmiştir.

Oğulları Ehed Memmedov ve Hümmet Memmedov babalarının mesleğini devam ettirmektedir. Kardeşler çömlekçilik ürünlerini ortaklaşa yapmaktadırlar. “Hammadde olarak Şeki civarındaki kili kullanıyorlar. Önce hammaddenin hazırlanması süresi gerçekleşiyor, ardından çömlekçi tornasında şekillendirme yapılıyor. (Resim:149)

Resim: 149
Çömlekçi tornasında şekillendirme aşamaları.

Daha sonra hazır ürünün kurutulmasına başlanılıyor. Ürünler, bu amaçla ahşap raflara dizilir ve bir hafta boyunca oda sıcaklığında kurutulur.”¹⁸⁵ (Resim: 150)

Resim: 150
Kapların kurutulması

Kurutulma süreci sona erdikten sonra ürünler fırına (çömlekçi küresi) yığılır ve pişirilir. “Pişirme 900°C’de yapılır. Pişirme süreci 40 saat sürer. Onların kullandıkları fırın bundan 50 yıl önce babaları tarafından yapılmıştır.”¹⁸⁶ Fırının üst kısmına

¹⁸³ Halk Sanatı Müzesi’nin Arşivi. Şeki-2005.

¹⁸⁴ Halk Sanatı Müzesi’nin Arşivi. Şeki-2005.

¹⁸⁵ Özel Görüşmeler. Çömlekçi Ehed ve Hümmet MEMMEDOV Kardeşleri. Şeki-2005.

¹⁸⁶ Özel Görüşmeler. Çömlekçi Ehed ve Hümmet MEMMEDOV Kardeşleri. Şeki-2005.

çömlekçilik ürünleri dizilir, alt kısmına ise odun koyularak yakılır. Pişirme sürecine bu şekilde devam edilir. (Resim: 151)

Resim: 151
Çömlekçi fırını

Üretilen çömlekçilik ürünleri özellikle küp, testi, güğüm külçe basan (ekmeğin üstüne dekor yapmak için kullanılır), vazo, sütdan, kül tablaları, kandil, kumbara şamdan ve diğer seramik ürünlerden oluşmaktadır. (Resim: 152)

Resim:152
Çömlekçinin yaptığı çömlek örnekleri.

Şeki’de Memmedov Yaşar, Ashabali oğlunun ailesi de çömlekçi ailesi olarak tanınmaktadır. “M.Yaşar 1962 yılı Şeki doğumlu olup, çömlekçilik zanaatını babasından öğrenmiştir. 1978 yılından bu yana çömlekçilik yapmaktadır.”¹⁸⁷ “1986 yılı Kasım ayında, Ürdün’ün başkenti Amman’da “Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatı” konulu sergide, 25 çeşitte değişik çömlekçilik ürünüyle sergiye katılmıştır.”¹⁸⁸ Halen Şeki’de kendi atölyesinde çömlekçi olarak çalışmaktadır.(Resim: 153)

Resim: 153
Çömlekçi tornasında şekillendirme aşamaları.

Yaşar Bey, Şeki mutfağında kullanılan çeşitli ölçülü kandiller, güğümler, küpler, saksılar, kumbaralar vb. yapıyor. “Onun yaptığı ürünler fırında 900°C’de pişiriliyor. Kullandığı fırın 10–15 yıl önce yapılmıştır. Bir ayda yaklaşık 100–150 çömlekçi ürünü yapıyor.”¹⁸⁹ Her iki çömlekçi ailesinin yaptığı çömlekçilik ürünleri Şeki’de ve Şeki civarındaki köylerde satılıyor. (Resim: 154).

(a)

(b)

(c)

(d)

Resim: 154
(a,b,c,d. dizilim sırası)
Çömlekçi ürünleri.

¹⁸⁷ Özel Görüşmeler. Çömlekçi Yaşar MEMMEDOV. Şeki–2005.

¹⁸⁸ Halk Sanatı Müzesi’nin Arşivi. Şeki–2005.

¹⁸⁹ Özel Görüşmeler. Çömlekçi Yaşar MEMMEDOV. Şeki–2005.

Bir başka çömlekçi Memmedov Saleh, Mustafa oğludur. Saleh Bey, 1930’lu yıllarda evinde bir atölye yapmış, avluya özel çömlek fırını yaptırmıştır. “1940 yılında Mingeçevir’de çömlekçilik atölyesi ve fırını yaptırmıştır. 1943’de Balaken ve Gâh ilçelerinde çömlekçilikle uğraşarak atölye ve fırın yaptırmıştır. 1944–45 yıllarında Ağdam ilçesine bağlı, Seyitli köyünde ve Ağcabedi’de fırın ve atölye yaptırarak çömlekçilik zanaatını genç kuşaklara öğretmiştir. 1945 yılından ömrünün sonuna dek Şeki’de çömlekçilikle uğraşmıştır. Saleh Mustafa oğlunun nesli, Şeki’de “Çömlekçiler” ailesi olarak tanınmaktadır. 1992 yılında 100 yaşında vefat etmiştir.”¹⁹⁰ Onun torunu Tahir Hamidli ressamdır, boyacılık ve grafik sanatının yanı sıra Şeki halk seramiği konusunda çok ilginç eserler yapmaktadır.

Lenkeran şehrinde de çömlekçilik zanaatını sürdüren çok sayıda çömlekçi bulunmaktadır. “Zahit Alekberov, 1965 yılında Lenkeran ilçesi Separadi köyünde doğdu. 28 yıldır çömlekçilik yapıyor. Babası Hüseyingulu oğlu Eşref Alekperov, bir zamanlar köyün çömlekçilerinden biri olarak tanınıyordu. Onların ailesi 150 yıl önce çömlekçilikle uğraşmaya başlamıştır.”¹⁹¹

“Zahit Alekperov, yaptığı çömlekçilik ürünleri için hammaddeyi, Separadi köyündeki kırmızı kilden alıyor. Onun yaptığı ürünler, özellikle evde ve çiftlikte kullanılan küp, yayık, kandil vazo, güğüm, saksı, kuyu ağızlıkları vb. oluşmaktadır.”¹⁹²(Resim: 155)

Resim: 155 **Çömlekçi ürünleri**

“Bu ürünler önce açık hava da kurutulur, daha sonra tünel biçimli fırında 900-950°C’de pişirilir. Fırının boyu 4 metre, eni 2 metre, yüksekliği ise 1 metredir. Kullandığı çömlek tornası ağaçtan yapılmıştır.”¹⁹³ (Resim: 156).

Resim:156 **Çömlekçi fırını**

¹⁹⁰ Özel Görüşmeler. Çömlekçinin Torunu Ressam Tahir HEMİDLİ. Şeki–2005.

¹⁹¹ Özel Görüşmeler. Zahit ALEKBEROV. Lenkeran İlçesi Separadi Köyü–2005.

¹⁹² Özel Görüşmeler. Zahit ALEKBEROV. Lenkeran İlçesi Separadi Köyü–2005.

¹⁹³ Özel Görüşmeler. Zahit ALEKBEROV. Lenkeran İlçesi Separadi Köyü–2005.

Astara ilçesine bağlı Penser köyünde, bir zamanlar çömlekçiler mahallesi vardı. Bugün köyde çok az kişi çömlekçilik yapmaktadır. Elyar oğlu Babahan Hüseyinov, köyün ünlü çömlekçilerinden biri sayılmaktaydı. Bugün onun mesleğini oğlu Şirhan Hüseyinov devam ettirmektedir. Ama Şirhan, yalnızca seramik tandır yapıyor. “15 yıldır bu zanaatla uğraşıyor. Tandırlar kırmızı kilden el ile yapılmaktadır. Yapılan tandırlar daha sonra açık havada ateşte pişiriliyor.”¹⁹⁴ Bir başka deyişle tandırın iç ve dış tarafına odun koyularak pişirilir. (Resim:157)

Resim: 157
Tandırların yapılması

Tandır yapan bir başka çömlekçi, Penser köyünde İsmayıl Süleymanov'du. Onun mesleğini oğlu Etibar İsmayılov devam ettiriyor. Etibar, 1994 yılından bu yana seramik tandır yapmaktadır. (Resim:158).

(a)

(b)

(c)

(a,b,c. aşama sırası)

Resim: 158
Tandırların pişirim aşamaları

Azerbaycan seramiği hem eski, hem orta, hem de çağdaş yüzyıllarda zengin bir miras bırakmış ve bütün tarihi devirlerde halkın estetik normlarını ve teknoloji başarılarını kendinde yansıtmıştır. Azerbaycan'da çömlekçilikle beraber artistik seramik sanatı bugünde devam etmektedir. Seramik endüstrisi ise gelişmeye doğru ilerlemektedir.

¹⁹⁴ Özel Görüşmeler. Şirhan HÜSEYNOV. Astara İlçesi Penser Köyü–2005.

SONUÇ

Yapılan araştırmalar Azerbaycan'da erken döneme tarihlenen seramiklerin varlığını kanıtlamaktadır. Antik ve orta çağlarda Azerbaycan zanaatkârları, günlük kullanım amaçlı seramiklerden çok sayıda üretmişlerdir. Yetenekli zanaatkârlar ortaya çıkmış ve bu kişiler atölyelerinde ürettikleri günlük kullanım eşyalarıyla halkın ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Özellikle Alban devrinde monokrom, polikrom ve perdahlanmış siyah renkli seramikler ortaya çıkmıştır.

M.Ö. IV- M.S. I yy'da Azerbaycan'da yaygın olarak zoomorf seramiklerin üretildiği görülmektedir. Bu tip seramiklerin üretilmesi bu dönemdeki animizm düşüncesiyle bağlantılıdır.

M.S. I- VII yy'dan itibaren zoomorf seramiklerin yerine, belirli bir estetik değere sahip olmayan sade görünümlü seramikler ortaya çıkmıştır.

Orta devirlerde ise VIII-XI yy'da Azerbaycan seramiği Rönesans devrine adım attı diyebiliriz. Çünkü bu dönemde yeni tip seramikler ortaya çıkmıştır. Yeni tip seramikler Alban devri seramiklerinden hem form, hem fonksiyon, hem de sır ve angop dekorları açısından farklılıklar göstermiştir.

Azerbaycan'ın Sovyet döneminde halkın seramik ürünlerine ihtiyacının daha fazla olduğu görülmüştür. Bununla bağlantılı olarak çeşitli zanaatkârlar tarafından Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde küçük ve orta ölçekli atölyelerde seramik üretimi yapılmıştır. Sovyet Azerbaycan Devleti geliştikçe halkın günlük kullanım amaçlı seramik ürünlerine gereksiniminin artmasıyla, Azerbaycan'ın Bakü, Gence ve Nahçıvan bölgelerinde seramik ve cam fabrikaları kurulmaya başlamıştır. Bu fabrikalarda üretilen seramiklerin kalitesi, sayısı ve ürün çeşidi zamanla artmış ve bu ürünlerin yurtdışındaki ülkelere, özellikle SSCB, ihracatı yapılmıştır. Azerbaycan'da SSCB'nin dağılmasından ve ardından 1991 yılında bağımsızlığın elde edilmesinden sonra Sovyet döneminde kurulan ve faaliyette olan seramik fabrikaları üretimlerini zamanla azaltmış ve 1998 yılından itibaren fabrikalar faaliyetlerini durdurmuşlardır. Seramik fabrikalarında çalışan çok sayıda uzman ve işçiler işsiz bırakılmış ve başka

işler bulmak zorunda kalmışlardır. Böylece Sovyet Azerbaycan'ı döneminde mevcut olan fabrikaların büyük maddi teknolojik altyapısı ve binaları günümüzde kullanılamaz durumdadır.

Azerbaycan'ın uzak bölgelerinde ise kendi atölyelerinde çömlekçilikle uğraşanlar seramik zanaatını bugüne kadar korumuşlardır. Böylece seramik ürünlerinin küçük ölçekli üretimiyle uğraşan zanaatkârlar kendi yaşamlarını sağlamak için bu mesleği kuşaktan kuşağa taşımış ve yaşatmışlardır.

Sovyet döneminde Azerbaycan'da seramik üretimi için yerli hammadde ocakları yeterince kullanılamamıştır. Yapılan incelemeler, yerli hammaddenin mineralojik yapısının üretim için uygun olduğunu göstermektedir. Yerli hammaddenin üretim sürecinde kullanılmasıyla ucuz ve kaliteli ürünler üretilebilir.

Sonuç olarak, Azerbaycan'da mevcut olan seramik fabrikalarının teknolojik altyapısından yararlanılarak ve yeni teknoloji yöntemleri uygulanarak, günümüze uygun seramiklerin üretilmesi mümkündür. Bunun için yerli yatırımcıların yanısıra yabancı sermayenin desteği gerekmektedir.

Bakü ve diğer şehirlerde inşaat sektörünün gelişmesi Azerbaycan'da inşaat alanında ihtiyacın büyük olduğunu göstermektedir. Bunlar göz önüne alınarak, Azerbaycan'ın Sumgayıt, Masallı, Gökçay ve diğer bölgelerinde mevcut olan tuğla fabrikalarının büyümesi ve genişletilmesi için yeni modern donanımlara büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Mevcut fabrikalarda yeni teknolojilerin uygulanmasıyla, yerli hammaddelerin kullanılmasıyla seramik ürünleri üretmek ve kaliteli ürünler elde etmek mümkün olacaktır. Azerbaycan'da bu iş için gerekli uzmanlar bulunmaktadır ve günümüzde Azerbaycan'ın yüksek okul ve kolejlerinde bu alanda uzmanlar yetiştirilmektedir.

KAYNAKLAR

AĞAMALIYEVA, Sevil Mahmud (1987), **Azərbaycan Çömlekçiliği, Tarihi-Etnografik Araştırmalar**, İlim Yayını, Bakü. (Rusça)

AHMEDOV, G.M. (1959), **Azərbaycan'ın Sırsız Seramiği**, İlimler Akademisi Yayını, Bakü.

AHMEDOV, G.M. (1959), **Ören Kale'nin IX-X yy Sırsız Seramiği**, İlimler Akademisi'nin Yayını, Bakü.

AHMEDOV, G.M. (1972), **Orta Çağda Beylegan**, doktora tezi, Bakü

AHMEDOV, Rafael Camal (1988), **Orta Yüzyıllarda Gence**, İlim Yayını, Bakü.

AHMEDOV, Rafael Camal (1978), **Orta Çağda Hacı Gaib Hamamı Kazılarında Bulunmuş Seramikler**, İlimler Akademisi'nin Yayını, Bakü.

AHMEDOV, Rafael Camal (1992), **Bakü'nün Seramik Mamulü IX-XVII Yüzyıllar**, İlim Yayını, Bakü. (Rusça)

ALİYEV, V.Q. (1991), **Azərbaycan'ın Orta Tunç Devrinin Kültürü**, İlim Yayını, Bakü.

ALİYEV, Veli (1977), **Azərbaycan'da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti**, İlim Yayını, Bakü.

ANDREYEVA, L. (1975), **Советский Фарфор 1920–1930 годах**, Изд-во Сов-худ, Москва. (**Sovyet Porseleni 1920-1930'lu yıllar da**, Sovyet-Sanat Yayını, Moskova). (Rusça)

ASLANOVA, Afet Nadir (2004), **Çağdaş Azərbaycan Seramiği**, doktora tezi, Azərbaycan Devlet Kültür və Güzelsanatlar Üniversitesi, Bakü.

BRETANİSKİY, L.S.–VEYMARN, B.V. (1976), **Azərbaycan İncəsənəti IV-XVIII Yüzyıllar (Azərbaycan Güzelsanatlari)**, Искусство (Sanat) Yayını, Moskova. (Rusça)

BÜNYADOV, Z.M.–YUSİFOV, Y.B. (1994), **Azərbaycan Tarihi**, Azərbaycan Devlet Yayını, ISBN 5–552–01368–7. Bakü.

CİDDİ, K.A. (1986), **Şemahi'nin Sanatsal Seramiği IX-XII yy**, İlim Yayını, Bakü.

ÇEREPANOV, İ. (1851), **Şemahi'nin İstatistik Oçerkleri**, Tiflis.

EFENDİ Rasim (1999), **Azərbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatı**, Çaşıoğlu Yayını, Bakü.

EFENDİ, Rasim (1976), **Azərbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları**, Işık Yayını, Bakü.

EFENDİYEV, R.–SALAMZADE, A.V. (1980), **Azərbaycan'ın Sanatsal Sanatkârlığı Dünya Müzelerinde**, Işık Yayını, Bakü.

EFENDİYEV, Rasim (1984), **Azərbaycan Halk Sanatı**, Işık Yayını, Bakü. (Azerice, Rusça, İngilizce)

GAZİYEV, S.M. –MİNKEVİÇ-MUSTAFAYEVA, N.V. –PAHOMOV, E.A. –LEVİYATOV, V.N. (1949), **Материальная Культура Азербайджана I (Azərbaycan'ın Maddi Medeniyeti I)**, Azərbaycan SSC İlimler Akademisi'nin Yayını, Bakü. (Azerice ve Rusça)

GEDİROV, F. – ALİYEV İ. (1985), **Gabele**, İlim Yayını, Bakü.

GEDİROV, F. – ALİYEV İ. (1989), **Atropoten Tarihinin Oçerk'i**, Azərbaycan Devlet Yayını, Bakü. (Rusça)

GEFERZADE, İ.M. (1945), **Nahçıvan Özerk SSCB. Yapılmış Arkeoloji Çalışmalarla İlgili Kısa Bilgi**, Azərbaycan SSCB İlimler Akademisi Haberleri Yayını, No: 5, Bakü.

GEFERZADE, İ.M. (1949), **Eski Gence'nin Tarihi Arkeoloji Oçerk'i (Eseri)**, İlimler Akademisi Yayını, Bakü.

GÖYÜŞOV, R.B. (1962), **Gabele'nin Seramiği I-X. yy**, doktora tezi, Bakü.

HASANOV N.G ressamı, KULİYEV V.İ. fotoğrafçı, **Azerbaycan Porseleni**, Azərbaycan SSCB'nin Yüngül Sanayi Bakanlığı, Komünist Yayını, Bakü.

HALİLOV, C.A. (1965), **Azerbaycan'ın Maddi Medeniyeti VI, Hımslı'da Arkeoloji Kazılarının İlk Sonuçları Hakkında**, Azərbaycan SSC İlimler Akademisi'nin Yayını, Bakü.

İSMAYİLOV, K.S. (1977), **Eski Yerleşim Yeri olan Baba-Derviş'te Arkeoloji Kazılar (M.Ö. III b.y.)**, İlim Yayını, Bakü.

İSMİZADE, Ö.Ş. –İBRAHİMOV, F.A. (1983), **Orta Yüzyıllarda Bakü'de Sanatsal Basma Seramik Mamulü**, İlim Yayını, Bakü. (Rusça)

İSMİZADE, Ömer Şireli (1961), **Mil Düzü'nün Kilden Yapılmış Yayıklar**, Maarif Yayını, Bakü.

KERİMOV, K.C.–EFENDİYEV, R.S.–RZAYEV, N.İ.–HEBİBOV, N.D. (1992), **Azerbaycan İnceseneti (Azerbaycan Güzelsanatlari)** Monografi, Işık Yayını, Bakü.

KİSTENEV, D. (1891), Lenkeran Kazasında Sanatkârlığın Gelişimi ve Köylülerin Maaşlarının Hesaplanması, No: 9–10, Tiflis.

KOLUBKİNA, T.N. (1961), Azərbaycan'ın Maddi Kültürü cilt II Mingəçevir'in Zoomorf Seramiği, Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi'nin Yayını, Bakü.

KOŞLYAK, L.L.–KALİNOVSKİY, V.V. (1979), Seramik İnşaat Malzemelerinin Üretimi, (İzdatelstvo. Vısşaya Şkola,) Yüksek Okul Yayını, Moskova.

KVAÇİDZE, V.A. Azərbaycan'ın Maddi Kültür Anıtları, Hazar Denizi Kıyılarında Yapılmış Arkeoloji Kazıların Buluntuları, Azərbaycan SSC İlimlər Akademisi'nin Yayını, No: 9. (Rusça)

LEVİATOV, V.N. (1948), 1945 yılında Şirvanşahlar Sarayı'nda Yapılmış Arkeoloji Kazılar, İlimlər Akademisi'nin Yayını, Bakü.

MEMMEDOV, R. Azərbaycan'ın Maddi Kültür Anıtları, Arkeoloji Anıtlar, Azərbaycan SSC İlimlər Akademisi'nin Yayını, No: 7. (Rusça)

NAZAROV, A.D. (1977), XIX yy. 90'lı yıllarında Azərbaycan'da Sanatkârlığın gelişimi, Tiflis.

NECEFOVA, Nesibe Necefkulu (1983), XII-XV Yüzyıllarda Azərbaycan'ın Sanatsal Seramiği, Yazıcı Yayını, Bakü. (Rusça)

NEYMETOVA, Ü.V. – ESEDOVA, G.Z. – HACIMURADOVA, R.M. Seramik Mamullerin İmalinde Kullanılan Yerli Hammaddenin Analizi.

NOVRUZLU, Aziz İsa (1993), Azərbaycan'ın Orta Çağ Seramiği IX-XVII Yüzyıllar, İlim Yayını, Bakü. (Rusça)

NURİYEV A.B. (1965), **Azerbaycan'ın K p Mezarları Medeniyeti, Azerbaycan SSCB İlimler Akademisi Yayını**, Bakü. (Rusça)

ORUCOV, Abdulla Şıhkamal (1989), **İlk Orta Yüzyıllarda Azerbaycan'da  mlek ilik IV-VIII Yüzyıllar**, İlim Yayını, Bakü.

ÖKSE, A. Tuba (1999), **Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Baskı: Kanaat Matbaası ISBN: 975–7538–50–7, İstanbul, (Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca.)

RZAYEV, Nesir İsmayıl (1964), **Kafkas Albanya'sının Sanatsal Seramiği (M. . IV. yy. - M.S. I. yy)**, Azerbaycan SSC İlimler Akademisi'nin Yayını, Bak . (Rus a)

RZAYEV, Nesir İsmayıl (1976), **Kafkas Albanya'sının G zelsanatları (M. . IV. yy. - M.S. VII. yy)**, İlim Yayını, Bak . (Rus a)

RZAYEV, Nesir İsmayıl (1993), **Azerbaycan İncesenetinin Şafağı (Azerbaycan G zelsanatları Şafağı)**, İlim Yayını, Bak . (Rus a)

SALAMZADE, A.R. – RZAYEV, N.İ. – KERİMOV, K.C. – EFENDİYEV, R.S.– HEBİBOV, H.D. (1977), **Azerbaycan İnceseneti (Azerbaycan Güzelsanatları)**, Maarif Yayını, Bakü.

SEFEROV, Yusif (1989), **Eski Azerbaycan; Ne Biliyoruz**, Azerbaycan Devlet Yayını, Bakü. (Azerbaycan dilinde)

SERDAROV, B.S.– HALİLOV, Y.–HALİLOVA, M.– AHMEDOV, M. (2000), **Seramik Duvar Malzemelerinin Teknolojisi**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin Yayını, Bakü.

SEYİDOV, Abbas Gadir (2003), **Nahçıvan M. . VII.-II. Binyıllarda**, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Arkeoloji ve Etnografik Enstitüsü İlim Yayını, ISBN 5–8066–1529–4, Bakü.

SUMBATZADE, A.S. (1964), **Azerbaycan Endüstrisi XIX yy**, Maarif Yayını, Bakü.

TİHİY, O. (1988), **Seramiğin Pişirimi**, (Stroyizdat) İnşaat Yayını, Moskova.

YAKOBSON, A.L. (1959), **Beylegan'ın Sanatsal Seramiği**, SSCB'nin Arkeoloji ve Tarihi Materyalleri, Cilt 1.No: 67, Moskova.

ZOLOTARSKİY, A.Z. –ŞEYNMAN, E.Ş. (1989), **Seramik Tuğla Üretimi**, (İzdatelstvo. Vıssaya Şkola), Yüksek Okul Yayını, Moskova.

MAKALELER

ALESKEROVA, Şaire (1984), “Sanatsal Miras ve Çağdaş Seramik”, **İlim ve Hayat** Dergisi, No: 3, Mart: 28. Bakü.

ALİYEV, Namik (1986), “Azerbaycan'da Çömlekçi Çarkından Kullanım”, **İlim ve Hayat** Dergisi, No: (07), Temmuz: 15, Bakü.

ALİYEV, V.Q. (1983), “Eski Şehirlerimiz-Nahçıvan”, **İlim ve Hayat** Dergisi, No: 6, Haziran: 9–12. Bakü.

ALİYEV, V. (15 Ocak 1972), “Tarihin Yeni Sayfaları”, **Edebiyat ve Güzelsanatlar Gazetesi**, No: 3 (1661), Bakü.

İBADOV, V (06 Nisan 1989), “Alıcı İlgisi Artır ”, **Komünist Gazetesi**, No 81 (20949), Azərneşir Yayını, Bakü.

İBADOV, V. (14 Haziran 1989), “Azerbaycan'ın 50 Yıllığı Adına Kirovabad (Gence) Porselen Fabrikası”, **Komünist Gazetesi** No: 163 (20931), Azərneşir Yayını, Bakü.

KUZMENKO, K. (23 Mayıs 1976), “Kirovabad (Gence) Porselen Fabrikası’nın Kolektifi”, **Бакинский Рабочий (Bakü İşçisi) Gazetesi** No: 119 (17143), Azərneşir Yayını, Bakü.

LİTVİNA, O.–MAMEDOVA, A. (04 Kasım 1990), “Gence Porselen Fabrikasının Ağcakabul Şubesi”, **Бакинский Рабочий (Bakü İşçisi) Gazetesi** No: 261. (Rusça)

MEMMEDOV, Mir Teymur (25 Nisan 2003), “Azerbaycan Seramiği”, **Politik Gazetesi**, No:16 (33), Bakü.

MEMMEDOV, Mir Teymur (2003 a), “Seramiğin Mutfakta Rolü”, **Kulina** İlmi Pratiki Dergi No: (01), 1 Ağustos: 30–31, Bakü.

MEMMEDOV, Mir Teymur (2003 b), “Seramiğin Mutfakta Rolü”, **Kulina** İlmi Pratiki Dergi No: (02), 2 Ağustos: 36–37, Bakü.

MEMMEDOV, Mir Teymur (2004), “Seraamik Uygarlığın Esasıdır”, **İrs** (12) Dergisi, No:4, Bakü. (Rusça)

MUSTAFAYEV, D. (1998), “Dünyayla Aynı Yaşta Kaplar”, **Gobustan Güzelsanatlara Toplusu**, No: 3, Mart: 65–67. Bakü.

POLADOVA, M. (1986), “Eski Bakü’nün Sanatkârlar Mahallesi”, **İlim ve Hayat** Dergisi No: 7, Temmuz: 16–17. Bakü.

RÜSTEMOV Çingiz (21 Kasım 2003), “Gizli Yazılar”, **Ekspres Gazetesi**, Bakü.

İNTERNET SAYFALARI

- <http://www.shaquirr.sitemynet.com>
- <http://www.tika.gov.tr>
- <http://www.yesevi.org>
- <http://www.turan.tc/turk>
- <http://www.kitab.az>
- <http://www.ozturkler.com>
- <http://www.osi.az>

RESİM KAYNAKLARI

- **RESİM: 1.** Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti”, sayfa 141.
- **RESİM: 2. (a)** Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti”, sayfa 142.
- **RESİM: 2.(b)** Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti”, sayfa 144
- **RESİM: 3.** L. S. Bretaniskiy, B.V. Veymarn. “Azerbaycan İnceseneti” 1976. (IV-XVIII yüzyıllar), sayfa 10
- **RESİM: 4.** Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti”, sayfa 145
- **RESİM: 5.** Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti”, sayfa 147
- **RESİM: 6.** Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti”, sayfa 150
- **RESİM: 7.** R. Memmedov. “Arkeoloji Anıtlar”. Azerbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 8.** Veli ALİYEV. “Azerbaycan’da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti”, sayfa 150
- **RESİM: 9.** A.R. Salamzade, N.İ. Rzayev, K.C. Kerimov, R.S. Efendiyev, H.D. Hebibov. “Azerbaycan İnceseneti”, sayfa 38
- **RESİM: 10, 11, 12, 13, 14, 15.** R.Memmedov. “Arkeoloji Anıtlar”. Azerbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 16.** K.C. Kerimov, R.S. Efendiyev, N.İ. Rzayev, N.D. Hebibov. “Azerbaycan İnceseneti” 1992. Foto. 5

- **RESİM: 17, 18, 19, 20, 21.** R. Memmedov. “**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 22, 23, 24, 25, 26, 27.** Şeki Halk Uygulamalı Sanatlar Müzesi. **Şeki-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 28, 29.** R. Memmedov.“**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 30.** Rasim Efendiyev. “**Azərbaycan Halk Sanatı**”, sayfa 6
- **RESİM: 31.** K.C. Kerimov, R.S. Efendiyev, N.İ. Rzayev, N.D. Hebibov. “**Azərbaycan İncəsənəti**” 1992. Foto. 9.
- **RESİM: 32, 33.** R.Memmedov. “**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 34.** Rasim Efendiyev. “**Azərbaycan Halk Sanatı**”
- **RESİM: 35.** S.M. Gaziyeu, N.V. Minkeviç-Mustafayeva, E.A. Pahomov, V.N. Leviyatov. “**Azərbaycan’ın Maddi Medeniyeti I, 1949**, sayfa 48
- **RESİM: 36, 37, 38.** R.Memmedov. “**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 39.** S.M. Gaziyeu, N.V. Minkeviç-Mustafayeva, E.A. Pahomov, V.N. Leviyatov. “**Azərbaycan’ın Maddi Medeniyeti I, 1949**, sayfa 20.
- **RESİM: 40, 41.** R.Memmedov. “**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 42.** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. M. A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslıq Müzesi. **Lenkeran–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 43, 44.** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. Zakatala Tarih Diyarşünaslıq Müzesi. **Zakatala–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 45.** Firidun Gedirov, İgrar ALİYEV. “**Gabele**”, sayfa 72
- **RESİM: 46.** Firidun Gedirov, İgrar ALİYEV. “**Gabele**”, sayfa 70

- **RESİM: 47.** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. M.A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Lenkeran–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 48.** R. Memmedov. “**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 49.** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. Zakatala Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Zakatala–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 50.** Firidun Gedirov, İgrar ALİYEV. “**Gabele**”, sayfa 76
- **RESİM: 51.** Firidun Gedirov, İgrar ALİYEV. “**Gabele**”, sayfa 79
- **RESİM: 52, 53, 54.** R. Memmedov. “**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 55.** Firidun Gedirov, İgrar ALİYEV. “**Gabele**”, sayfa 81
- **RESİM: 56.** Rasim Efendiyev. “**Azərbaycan Halk Sanatı**”, sayfa 23
- **RESİM: 57.** Rasim Efendiyev. “**Azərbaycan Halk Sanatı**”, sayfa 22
- **RESİM: 58.** Rasim Efendi. “**Azərbaycan Dekorativ Uygulamalı Sanatları**”, sayfa 36
- **RESİM: 59.** V.A. Kvaçidze, “**Hazar Denizi Kıyılarında Yapılmış Arkeoloji Kazıların Buluntuları**” Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları, Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 60.** Rasim Efendi. “**Azərbaycan Dekorativ Uygulamalı Sanatları**”, sayfa 34
- **RESİM: 61.** R. Memmedov. “**Arkeoloji Anıtlar**”. Azərbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 62, 63, 64.** Rasim Efendi. “**Azərbaycan Dekorativ Uygulamalı Sanatları**”, sayfa 35
- **RESİM: 65.** Rasim Efendi. “**Azərbaycan Dekorativ Uygulamalı Sanatları**”, sayfa 36

- **RESİM: 66.** R. Efendiyev. “Azerbaycan’ın Sanatsal Sanatkârlığı Dünya Müzelerinde”, sayfa 32
- **RESİM: 67.** Rasim Efendiyev. “Azerbaycan Halk Sanatı” sayfa 47.
- **RESİM: 68.** Rasim Efendi. “Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları”, sayfa 40
- **RESİM: 69.** Rasim Efendi. “Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları”, sayfa 41
- **RESİM: 70.** R. Memmedov. “Arkeoloji Anıtlar”. Azerbaycan’ın Maddi Kültür Anıtları. Foto. G.Hüseynzade.
- **RESİM: 71, 72.** Azerbaycan Kültür Bakanlığı. M.A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslık Müzesi. **Lenkeran–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 73.** Azerbaycan Kültür Bakanlığı. Astara Tarih Diyarşünaslık Müzesi. **Astara–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 74, 75.** Rasim Efendi. “Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları”, sayfa 95
- **RESİM: 76, 77.** Azerbaycan Kültür Bakanlığı. M.A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslık Müzesi. **Lenkeran–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 78, 79.** Lenkeran İli, Separadi Köyü. **Lenkeran–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 80** Guba İli Tarih Diyarşünaslık Müzesi. **Guba–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 81, 82.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 83.** Azerbaycan Kültür Bakanlığı. M.A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslık Müzesi. **Lenkeran-Astara 2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 84.** Seki İli, Çömlekçiler Mahallesi. **Şeki–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.

- **RESİM: 85.** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. M.A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Lenkeran -2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 86** Guba İli Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Guba-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 87, 88, 89.** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. M.A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Lenkeran -2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 90.** Guba İli Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Guba-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 91** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. Astara Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Astara-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 92** Azərbaycan Kültür Bakanlığı. M.A. ALİYEV adına Lenkeran Tarih Diyarşünaslıq Muzesi. **Lenkeran -2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 93** Bakü Seramik Sofra Fabrikası. **Bakü-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, (102 a,b,c), 103, 104, (105 a,b,c,d), 106, 107, 108, 109.** Bakü Seramik Sofra Fabrikası. Üretim Aşamaları. **Bakü-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 110.** Gence Porselen Fabrikası. **Gence-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 111, 112,113.** Ressam. N.G. Hasanov. “**Azərbaycan Porseleni**” Foto. V.İ. Kuliyeu.
- **RESİM: 114.** Özel Koleksiyon. Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 115, 116,117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125.** Ressam. N.G. Hasanov.. “**Azərbaycan Porseleni**” Foto. V.İ. Kuliyeu.
- **RESİM: 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132.** Dekoratif Uygulamalı Sanat Merkezi ve Porselen Muzesi. **Gence -2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 133, 134, 135, 136, 137 (a,b), 138.** Sumgayıt Tuğla Fabrikası Üretim Aşamaları. **Sumgayıt-2005.** Foto. Fuad ALİYEV.

- **RESİM: 139, 140, 141.** Bakü Zığ Tuğla Fabrikası. Üretim Aşamaları. **Bakü–2005.** Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 142, 143, 144, 145, 146.** Lenkeran Tuğla Fabrikası. Üretim Aşamaları. **Lenkeran–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 147.** Şeki İli. Çömlekçi Söyüb Memmedov. **Halk Uygulamalar Müzesi.**
- **RESİM: 148.** Şeki İli. Çömlekçi Söyüb Memmedov'un ürünleri. **Halk Uygulamalar Müzesi.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 149.** Şeki İli. Çömlekçi Kardeşleri. **Şeki–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 150, 151, 152.** Kurutma odası, Fırın, Çömlek Ürünleri. **Şeki–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 153, 154. (a,b,c,d)** Şeki İli. Çömlekçi Yaşar Memmedov. Çömlekçi Ürünleri. **Şeki–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 155, 156.** Lenkeran İli, Separadi Köyü. Çömlekçi Zahit Alekperov. Çömlekçi Ürünleri ve Fırın. **Lenkeran–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.
- **RESİM: 157.** Astara İli, Penser Köyü. Şirhan Hüseyinov. **Astara–2005.** Foto. Fuad ALİYEV
- **RESİM: 158. (a,b,c)** Astara İli, Penser Köyü. İsmayıl Süleymanov. **Astara–2005.** Foto. Fuad ALİYEV.

ÖZGEÇMİŞ

Fuad Aliyev 1979 yılında Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'de doğdu. 1985–1994 yılları arasında Bakü'deki 204 nolu okulda okudu. Aynı yılda A. Azimzade adına Azerbaycan Devlet Ressamlık Meslek Okulu'nun “Sanatsal seramik” bölümünü kazandı ve 1998 yılında bu okulu tamamladı. Yine aynı yılda Azerbaycan Devlet Güzelsanatlar ve Kültür Üniversitesinin “Dekoratif ve Uygulamalı Güzelsanatlar” fakültesinin Seramik ve Cam bölümü kazandı ve 2000 yılında Azerbaycan Devlet Ressamlık Akademisi'nin kurulmasıyla ilgili olarak yatay geçit yaptırıp, lisans eğitimini bu akademide devam ettirdi. 2002'de ise bu Akademiden mezun oldu. Ekim 2002'den Haziran 2003'e kadar Ege Üniversitesi'nde Türkçe eğitim aldı. 2003 Eylül ayından ise İstanbul'da Mimar Sinan Güzelsanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seramik ve Cam bölümünün yüksek lisans düzeyinde eğitimini devam ettirmektedir.

1998 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının Estetik Terbiye üzere Eğitim Metodik Merkezinde ressam olarak çalışmıştı. Çalıştığı yıllarda İsmayılı'da 26.04.2002 yılında Merkezin “Estetik Terbiye ile ilgili düzenlediği Sempozyum”da jüri başkanı olmuş ve bundan dolayı diplomayla ödüllendirilmiştir.

Eğitim bakanlığının 443 nolu 08.05.2002 tarihli kararıyla 17.05.2002 yılında Selyan'da Genç Mimarların bölge toplantısına katılmış ve “Mimarlık” seçme programıyla ilgili ilkökul öğrencilerinin bölge yarışmasının yüksek düzeyde oluşturulması ve yönlendirilmesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti Mimarlık Birliğinin Başkanının kararıyla ödüllendirilmiştir.

Azerbaycan Devlet Güzelsanatlar ve Kültür Üniversitesinde eğitim aldığı dönemlerde Bakü'de 2001–2002 yılında yapılan çeşitli sergilerde kendi seramik çalışmalarıyla (Dekoratif Vazo, Haray, Stilize olunmuş Portreler v.b.) katılmıştır.